КОРОЛЬ МАТІУШ НА БЕЗЛЮДНОМУ ОСТРОВІ

І

Ох, до чого погано Матіушу у в'язниці!

Погано і тужливо.

Тиснуть тюремні стіни. Тісно. Понуро.

Його зашлють на безлюдний острів.

Війну програно. Він королівський полонений, і його зашлють на острів, як Наполеона. А поки що треба чекати.

Сказали, відправлять через тиждень, але минуло вже три тижні, а він усе ще у в'язниці. Виявляється, три королі ніяк не могли домовитися між собою, який вибрати острів. Молодий король не приховував своєї ненависті до Матіуша й хотів раз і назавжди його позбутися. Сумний король відкрито зізнавався, що він — друг Матіуша. Тому умови диктував третій король, якому доля Матіуша була байдужа.

А умови були такі: нехай Матіуш живе спокійно, але ні у що не втручається, а головне — щоб він не втік.

Острів Марас — не підходить: там болота, жовта лихоманка й чорна віспа. Острів Луко теж не годиться: дуже близько від материка й чорні королі можуть влаштувати йому втечу. Щоб вийти зі скрутного становища, оголосили конкурс. У газетах усього світу надрукували таке оголошення:

"Учитель географії, який вкаже відповідний для ув'язнення Матіуша острів, отримає велику винагороду. У місячний термін пропонується повідомити, де розташований цей острів і чим він хороший для заслання".

Посипалися пропозиції. Королі розвісили по стінах географічні карти й позначали маленькими прапорцями острови, які здавалися їм відповідними.

Приїхав Бум-Друм, а з ним ще кілька чорних і жовтих володарів — менш важних. Приїхала королева Кампанелла і п'ять білих королів. Вони напускали на себе таємничість, ніби мали повідомити щось надзвичайне.

Радилися в різних містах. Королі були пихаті й найбільше боялися принизити свою королівську гідність.

— Хочуть почути мою думку, нехай приїжджають до мене, — зарозуміло заявляли вони. — А то вийде, ніби я нав'язуюся зі своїми порадами.

Крім того, їм просто хотілося помандрувати.

Отже, двічі радилися в містечку на березі моря, потім у великому місті в горах, потім у місті, яке славиться найсмачнішим пивом, а потім у країні, де завжди тепло. Кожен король возив із собою двох міністрів, у кожного міністра був секретар, у кожного секретаря — дві помічниці, які записували все, що говорили королі. Це називається вести протокол.

А Матіуш тим часом тужив у в'язниці.

Якби він читав газети, йому було б легше: він знав би, що про нього говорять і пишуть. А так йому здавалося — про нього забули.

Бум-Друму дуже хотілося побачитися з Матіушем, але він боявся виказати себе і тому прикинувся розсердженим.

— Виманив у мене стільки золота! — скаржився він. — Обіцяв узамін виучити наших дітей, а що з цього вийшло? Половина хлопців загинула в бою, половина сидить у таборі для військовополонених. А бідна Клу-Клу — у в'язниці.

І Бум-Друм на знак печалі хотів перекинутися через голову, але, пригадавши, що він людина цивілізована, став терти очі, ніби плаче.

— Ваша королівська величносте, якщо бажаєте, ми можемо звільнити принцесу Клу-Клу, — улесливо сказав Молодий король, який тепер підлещувався до Бум-Друма.

— Ні, — зі сльозами на очах відповів Бум-Друм, — витрачати дорогоцінний час на легковажне дівча, коли стільки важливих справ, просто неприпустимо.

Бум-Друм засвоїв, що білі плачуть, коли говорять про що-небудь сумне. Тому він завжди носив із собою бульбашку з нашатирним спиртом. І коли, на його думку, належало лити сльози, він виймав бульбашку з кишені й нюхав. А від нашатирного спирту, гірчиці й цибулі, як відомо, сльозяться очі.

Нарешті, на двадцять четвертому засіданні дійшли згоди, куди заслати Матіуша. Востаннє зібралися в палаці Кампанелли, тому що в її країні з вини Матіуша діти вперше вийшли на вулиці із зеленими прапорами.

Красуня Кампанелла жила в палаці сама: чоловік її помер, дітей не було. А палац стояв на березі мальовничого озера в красивому апельсиновому гаю.

На нараду прибули троє вчителів географії в чорних фраках — троє переможців у конкурсі на кращий острів для Матіуша. Тепер із трьох островів належало вибрати один.

— Мій острів, — сказав перший учитель, — розташований ось тут. — І він тицьнув указкою в блакитний простір, на якому не було навіть ознаки суші. — Не дивуйтеся, ваша королівська величносте, що острова немає на карті. Зараз я все поясню. На картах позначають лише великі острови, для всіх не вистачило б місця. Якщо на карті маленька цяточка, значить, острів великий. А мій острівець зовсім крихітний, завбільшки у три квадратні кілометри. У цьому його перевага: легко стерегти Матіуша. Високих дерев там немає, і взагалі рослинність небагата: трава та чагарник. Острів безлюдний і розташований дуже далеко від материка. Клімат там здоровий, зими зовсім не буває. Тому бараку з дощок для Матіуша й варти цілком достатньо. Привезти раз на місяць прові-, зію — і справа з кінцем! Матіуш там розкошуватиме.

На щастя, Бум-Друм був негром, а то він зблід би і всі здогадалися б, як він злякався, почувши про цей острів.

— А як називається ваш острів? — запитав Молодий король.

— Якраз про це хотів я зараз сказати. Острів у 1750 році відкрив мандрівник Дон Педро. Зазнавши корабельної аварії, він насилу дістався до острова, прожив там двадцять років і невідомо скільки прожив би ще, якби випадково його не виявили пірати. Дону Педро нічого не варто було самому прикинутися піратом: він так заріс волоссям, що виглядав справжнім розбійником. Пірати узяли його на свій корабель. Чотири роки плавав він із ними. Урешті— решт йому вдалося втекти. І він назвав цей острів островом Безнадійності. Усе це описано в одній товстій книзі, і, крім мене, головою ручаюся, її не читав жоден учитель географії.

— Мій острів, — почав другий учитель, — має лише один недолік: він знаходиться дуже близько від материка. Зате недалеко від нього

розташований маленький острівець із маяком. Під час туману й ночами маяк освітлює все довкола. У південній частині острова є скеля й галявина. На галявині стоїть вже готовий будиночок дня Матіуша. У далекі часи острів населяло миролюбне плем'я тубільців. Коли білі відкрили острів, вони влаштували там школу, навчили тубільців молитися й курити трубки. Матроси міняли на тютюн корицю, ваніль і канарок. Торгівля приносила великий прибуток, і через п'ять років один заповзятливий торговець навіть лавку відкрив на острові. Усе йшло добре, але раптом діти торговця захворіли на кір. Для білих кір не дуже небезпечна хвороба, а чорні хлоп'ята, заразившись, померли всі до одного, з дорослих уціліло не більше ста осіб. Якщо вони ще живі, то ховаються в чагарниках, рятуючись від кору, лавки і школи.

— А де цей острів? — поцікавився Сумний король.

— Ось тут, — показав учитель географії.

Тут Бум-Друм як схопиться та як стукне кулаком по столу.

— Не дозволю! — заволав він. — Цей острів дуже близько від моєї країни! Матіуш утече і підніме бунт серед дітей. Та ви що, з глузду з'їхали, зелена мавпа вас візьми!

Королі образились.

Кампанелла ледве не знепритомніла, а вчитель географії від страху впустив указку, тому що Бум-Друм кинувся на нього з кулаками. Молодий король насилу втримав Бум-Друма, котрий розбушувався.

— Заспокойся, чорний друже, ніхто на цьому не наполягає. Не хочеш — не треба. Хіба на світі мало островів?

А увечері білі королі, зійшовшись в апельсиновому гаю, на зло Бум-Друму, і водночас щоб насолити Молодому королеві, на всі лади почали розхвалювати цей острів.

— Смішно брати до уваги думку неосвіченого дикуна. Він ще, чого доброго, подумає, ніби ми його боїмося. Як же Матіуш утече? А солдати на що? А маяк?

— Матіуш — дитина, йому буде погано без дерев, квітів і птахів, — сказала Кампанелла. — Хоча він переді мною винен, я йому пробачаю.

— Ваше благородство, шановна Кампанелла, глибоко нас вражає, — зазначив відомий своєю галантністю король Мальто.

— Але, віддаючи належне вашій доброті, — додав Молодий король, — ми перш за все керуватимемося міркуваннями розуму й обережності.

— Але ж він дитина! — повторила Кампанелла, простягаючи Молодому королеві два апельсини й сім фініків.

— Усе говорить за те, щоб обрати саме цей острів, — сказав король-хитрун. — І провізію для Матіуша й варти недалеко возити, і море там завжди спокійне, і будувати нічого не треба — є приміщення колишньої школи. Подивімося на речі тверезо. Якщо навіть Матіуш спробує втекти, його розтерзають хижі звіри. І потім, не знаючи мови, як він домовиться з тубільцями? Отже, не лише добре серце нашої чарівної хазяйки, але й розум і обачність схиляють нас до того, щоб зупинити свій вибір саме на цьому острові.

Молодий король без жодного задоволення їв фініки й мовчав. Він був заклопотаний майбутніми неприємностями з Бум-Друмом.

II

атіуш гуляє тюремним двором. Довкола, куди не глянь, високі кам'яні стіни. Посеред двору одне-єдине дерево — горіх. Раніше дерев було більше, але вони росли дуже близько від стіни, і років десять тому, коли з в'язниці втік знаменитий розбійник, їх зрубали. Тепер уздовж стіни стирчать дванадцять пеньків, і це надає тюремному двору ще сумнішого вигляду.

Прогулянка триває півгодини. Два солдати із заряджеными рушницями крокують попереду Матіуша, два — позаду, три, з шаблями наголо, — ліворуч, три — праворуч. Матіуш дивиться собі під ноги й рахує кроки:

"Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...".

Сто двадцять маленьких кроків або вісімдесят великих: сімдесят кроків до горіхового дерева і п'ятдесят від дерева до стіни. Через кожні десять кроків Матіуш піднімає голову й дивиться на дерево.

На що ж йому ще дивитися? Він то йде із заплющеними очима, то розплющує їх, лише щоб поглянути на дерево. Або чергує великі кроки з маленькими. Або ходить навшпиньки. А то десять кроків на носочках, десять — на п'ятах. Треба якось урізноманітнити нудну тюремну прогулянку. Хотілося пострибати на одній ніжці, і він стрибав у себе в камері, коли його ніхто не бачив.

Простим в'язням живеться значно краще! А йому, королівському полоненому, доводиться весь час бути напоготові: адже вороги всіляко прагнуть його принизити.

— Засуджений номер двісті одинадцять — у канцелярію! — прокричав у заґратоване віконце начальник в'язниці.

Матіуш здригнувся: номер його. Але він іде далі, ніби не чує.

— Ваша величносте, вас викликають у канцелярію, — сказав начальник варти.

Був відданий наказ: розмовляючи з Матіушем, називати його королем, інакше він не відповідав. Про нього говорили: "засуджений номер двісті одинадцять", а до нього зверталися "ваша королівська величносте".

"У канцелярію!"

Матіуш поглянув ще раз на дерево, обернувся і, насупивши брови, заклавши руки за спину, пішов маленькими кроками, щоб не подумали, ніби він поспішає. От і канцелярія. Матіуш зупинився, чекає. А в самого від хвилювання ноги тремтять, серце б'ється, немов у підстреленого птаха.

— Сядьте, ваша королівська величносте, — ввічливо звертається начальник в'язниці й посуває йому стілець.

"Неспроста це", — подумав Матіуш. Він навчився звертати увагу на різні дрібниці, навчився читати чужі думки. Матіуш знав: люди часто говорять не те, що думають.

І він різко відсунув від себе послужливо запропонований стілець.

Тут до канцелярії входить король Орест II і з ним красива пані в чорній оксамитовій сукні. Орест II був у Матіуша в гостях, і Матіуш одразу пізнав його за орденом Великого півмісяця: за розміром це був найбільший орден, який він коли-небудь бачив.

— Королева Кампанелла, — представилася пані в чорній сукні.

— Засуджений номер двісті одинадцять, — з гіркотою промовив Матіуш.

Він стояв, недбало спершись об спинку стільця, і прямо дивився їй у вічі.

— О, для мене ви — король Матіуш Реформатор, друг дітей і відважний воїн, — з підкупливою простотою відповіла королева й подала Матіушу руку, яку він шанобливо поцілував.

Коли король Орест хотів із ним привітатися, Матіуш гордо випростався й не подав йому руки.

— Я ув'язнений, у мене немає орденів, — сказав він і зміряв Ореста недружнім поглядом.

Начальник в'язниці, бажаючи припинити неприємну сцену, свідками якої були солдати й чиновники, запросив усіх до вітальні.

Матіуш оглянув кімнату: килим, дорогі м'які меблі, на вікнах квіти — і непомітно усміхнувся. Але від погляду королеви не сховалася його гірка посмішка.

Орест надувся і, розвалившись у кріслі, почав перегортати велику книгу з картинками, яка лежала на столі.

Матіуш розсердився. Його дратувало все: і розкішна вітальня, і квіти, і килим, і піаніно, і мовчання королеви, і те, як вона на нього дивиться. Але найбільше дратував його Орест зі своїм величезним орденом Великого півмісяця.

"Цікаво, викличе він мене на дуель за те, що я йому не подав руки?" — промайнуло в нього в голові.

Потім, роздумуючи про цю зустріч, Матіуш зрозумів причину свого роздратування. Довгими годинами тужливої самотності він мріяв побачити Сумного короля. Піаніно у вітальні начальника в'язниці

нагадувало йому про Сумного короля, й у вухах зазвучали сумні мелодії. Окрім нього, ніхто не мав права приїжджати сюди. Кампанелла — жінка, їй можна вибачити, але що потрібно тут цьому жалюгідному корольцю?

"Що б таке образливе йому сказати, щоб іншим разом не пхав носа не у свої справи?"

Матіуш не знав, як поводитися, що сказати. От коли б згодився всезнайко-церемоніймейстер! Як бути? Кампанелла не зводить із нього очей, Орест розглядає картинки, а начальник в'язниці стоїть стовпом. Здається, кінця не буде цим тортурам!

— Накажете подати чай чи каву зі збитими вершками? У мене є смачне домашнє печиво, — догідливо почав начальник в'язниці, але одразу прикусив язика.

— Ви що, при своєму розумі! — обурився Матіуш, і його очі заблищали. — Я що, цілий місяць гнию в цій дірі, щоб пригощатися вашим печивом?! Я хочу знати рішення моїх ворогів! Категорично вимагаю, щоб мене негайно заслали на безлюдний острів. Знав би я заздалегідь, що мені доведеться цілий місяць сидіти у в'язниці, я відмовився б від помилування. Я хотів померти в будиночку для диких звірів, а вони по-зрадницьки захопили мене в полон. Вимагаю офіційний документ із печаткою!

Він схопив дорогу фарфорову вазу і вдарив нею об стіл поряд із книжкою. Ваза вщент розбилася. Матіуш поранив собі руку. Орест схопився з крісла, королева заплющила очі. Начальник в'язниці зовсім очманів і з усіх ніг кинувся за лікарем.

Кампанелла, вийнявши із сумочки напарфумленого носовичка, обережно приклала його до рани, що кровоточила. У неї визрів план: вона не дозволить заслати хлопчика на безлюдний острів і візьме його до себе. У неї немає ні чоловіка, ні дітей — вона, як і він, зовсім самотня.

Якщо потрібно, нехай обнесуть високою стіною апельсиновий гай: він замінить в'язневі безлюдний острів, а Кампанелла — матір.

Тюремний лікар перев'язав Матіушу руку — інакше він не міг вчинити у присутності їхньої королівської величності — і дав йому заспокійливих крапель. П'ять крапель на шматочок цукру. У тюремного лікаря від усіх хвороб було двоє ліків: у лівій кишені — краплі, у правій — пігулки. І те й інше — гірке, дуже гірке, і належало запивати водою. Але якщо начальник в'язниці жертвує власний цукор, чому не зробити виняток?

Наступного дня Матіуш оголосив: він відмовляється від їжі і від прогулянок, доки йому не пред'являть документ із печаткою. Він хоче знати, що з ним мають намір зробити. Довше сидіти у в'язниці він не бажає.

Опівдні Матіуша викликали в канцелярію. Матіуш відмовився: він не рушить з місця, доки йому не покажуть документ із печаткою. Досить гратися в хованки! Він хоче знати правду!

Начальник в'язниці обурювався: Кампанелла не лише не образилася на Матіуша, але ще більше стала його захищати. Мало того: висловила бажання поглянути, як він живе. А Матіуш перебував у дуже поганих умовах. Камера сира й темна, по стінах снують павуки і клопи. Замість ліжка — солом'яна підстилка на підлозі. У кутку — миска і глек із водою. Навіть стільця немає. А королева принесла великий букет білого бузку. Як тут бути?

Наглядач приніс із квартири начальника в'язниці м'яке крісло й вазу, таку саму, як вчора розбив Матіуш. Виявляється, були дві однакові вази: одна стояла на столі, друга — на піаніно. "Було б добре якби він розбив і другу вазу! — подумав начальник в'язниці. — Тоді королева побачила б, як важко з ним, і зрозуміла, чому його тримають у такій темній камері".

Але, на превеликий жаль начальника в'язниці, Матіуш зустрів Кампанеллу дуже люб'язно. Подякував за квіти, але поставив їх не в розкішну вазу, а в простий глиняний глек. Підбадьорена таким прийомом, Кампанелла непомітно вийняла з кишені пальта коробку шоколадних цукерок. Вона заховала їх, не знаючи, в якому настрої буде Матіуш.

— О ні, дякую! Цукерки викликають у мене неприємні спогади про мою першу реформу.

Кампанелла повідомила Матіушу наступне.

Безлюдний острів для нього вже вибрали. І хоча гнів Матіуша зрозумілий, швидше ніяк не можна було. Король Орест не винен — він супроводжував Кампанеллу з ввічливості. Сумний король дуже хотів приїхати, але Бум-Друм і Молодий король не дозволили. Бум-Друм подружився з Молодим королем. Вирок із печаткою й підписами королів ще не готовий. Кампанелла приїхала повідомити Матіушу, що про нього не забули і він скоро зможе виїхати. А поки...

— Якщо ваша величність дозволить, я щодня вас відвідуватиму.

Замість відповіді Матіуш поцілував добрій королеві руку.

— На жаль, більше чотирнадцяти хвилин мені не дозволяють бути у вас.

— Зрозуміло: етикет.

— Ні, тюремні правила.

III

и стало Матіушу краще від того, що його перевели в чисту, світлу кімнату з ліжком, столом і стільцем, дозволили гуляти тюремним садом і щодня його відвідувала Кампанелла, а їжу приносили з кухні самого начальника в'язниці?

Ні, йому було, як і раніше, сумно — тиснули тюремні стіни. Йому стало навіть ще гірше. У темній камері була надія, що в майбутньому його чекає зміна — безлюдний острів. А тепер він уже нічого не чекав.

І справді, чого чекати? На острові буде все те саме, що й тут. Ну, може, кімнату й меблі дадуть трохи кращі й гуляти берегом моря, звичайно, приємніше, але туга й самотність залишаться все одно.

Як йому перший час не вистачало годинника! Здавалося, день пролетить швидше, якщо знати, котра година. Самообман! Тепер він бачить, як повільно повзуть стрілки, як нескінченно довго тягнеться час, який у в'язниці нескінченно довгий день!

— Матіуше, чим я можу тобі допомогти? — запитала Кампанелла, бачачи, як той із похмурим виглядом, заклавши руки за спину, ходить по камері туди-сюди.

— Дізнайтеся, чи жива моя канарка?

Не пам'ятаю, чи говорилося, що в Матіуша в красивій позолоченій клітці жила канарка. Матіушу подарували її на день народження, і він дуже до неї прив'язався. Але коли в парламенті хтось назвав його жовтопузою канаркою, він охолов до пташки, хоча вона в тому не винна. Тепер він згадав про неї і йому захотілося мати її тут. Хоч одна жива істота буде з ним не чотирнадцять хвилин, а постійно.

Кампанелла нічого не відповіла: їй суворо, дуже суворо заборонили повідомляти в'язню про те, що відбувається в країні. Але, повернувшись до себе, негайно відправила телеграму Молодому королеві:

Прошу дозволу повідомити Матіушу про долю його канарки й віднести її у в'язницю. Нагадую вашій величності, що я говорила на засіданні, як необхідні дітям дерева і птахи.

Телеграма не на жарт розсердила Молодого короля.

"Немає нічого гіршого, ніж зв'язуватися з бабами! — бурчав він про себе. — Сьогодні — канарка, завтра — собака, післязавтра — ще щось! То камера сира, то Матіушу темно, то, бачте, він нервується, то погано виглядає. Неначе в нас інших турбот немає, окрім як ублажати цього хлопчиська".

Король вирішив, але з умовою:

Сподіваюся, це буде останнє прохання й остання поступка Матіушу. Корона зобов'язує добре серце Вашої Величності рахуватися і з державними інтересами.

Молодий король ввічливо натякнув Кампанеллі, що по горло ситий її безглуздими проханнями.

Матіуш, звичайно, не підозрював, які труднощі доводиться їй долати. Як важко відповідати йому: "Не можна. Не дозволяють".

Так, наприклад, ні газет, ні книжок принести не дозволили. Згадувати про Бум-Друма, Фелека, Клу— Клу й Сумного короля теж.

Король Орест пліткував, що Кампанелла проговорилася Матіушу про дружбу Бум-Друма з Молодим королем, і їй добряче перепало. Її суворо, дуже суворо попередили: якщо вона ще раз проговориться, її негайно вишлють зі столиці Матіуша, а замість неї пришлють не короля, а губернатора із Затоки Кенгуру, відомого своєю жорстокістю і неприязню до Матіуша.

— Ось, Матіуше, твоя канарка!

Кампанелла називала його на ім'я, а він не знав: чи то нагадати їй, що він король, чи то вдавати, ніби він цього не помічає.

— А ось фотографія твоєї мами, — тихенько прошепотіла Кампанелла.

Навіть не поглянувши на фотографію, Матіуш поклав її на стіл і зайнявся канаркою. Почистив клітку, хоча вона була чиста, налив у блюдечко води, хоча воно було дуже велике й не пролізало у вузькі дверцята. Потім просунув між лозинами клітки хліб і шматочок цукру. І час від часу крадькома поглядав на годинник, думаючи: "Швидше б минули чотирнадцять хвилин!"

Кампанелла теж із тривогою дивилася на годинник. Це було її останнє побачення з Матіушем у в'язниці. Час було їхати на завершальне засідання королів, щоб підписати вирок про заслання Матіуша. А їй хотілося про дещо запитати його.

— Матіуше, мені треба з тобою поговорити. Залиш канарку, з нею возитимешся, коли я піду.

Матіуш спохмурнів.

— Я слухаю вас, королево.

— Скажи мені, тільки відверто. Я самотня, як і ти. Якщо королі дозволять, погодишся стати моїм сином? Житимеш у моїй країні, де цілий рік світить сонце, у мармуровому палаці, який стоїть в апельсиновому гаю. Я зроблю все, щоб тобі було добре. Мине час, і королі пробачать тобі. Коли я постарію, а ти підростеш, я віддам тобі свою корону, і ти знову будеш королем.

З цими словами Кампанелла хотіла обійняти й поцілувати Матіуша, але він відсунувся від неї.

— У мене є своє королівство, і чужої корони я не потребую.

— Але, Матіуше…

— Я не Матіуш, а полонений король. І королівство, яке несправедливо відняли, все одно поверну.

Пробив великий тюремний дзвін, сповіщаючи, що чотирнадцять хвилин минуло. Матіуш закусив губи. Серце в нього билося, у голові тіснилися різні думки.

— Дякую вам, королево. Ви дуже добрі до мене, і я не хочу платити вам чорною невдячністю. А якщо я погоджуся, у вас будуть неприємності.

— Чому?

— Я втечу. Усе одно втечу. Нехай вони мене трохи краще стережуть, так їм і скажіть.

Тюремний дзвін пробив знову.

Подолавши хвилювання, Матіуш спокійно договорив:

— Ваша величносте, у в'язниці я вільний розпоряджатися собою: адже права захищатися в мене ніхто не відніме. А якщо я погоджуся стати вашим сином, то назавжди втрачу свободу.

Тюремний дзвін пробив утретє. І королева пішла.

"Тікати!"

Як це йому раніше не спало на думку! Інколи він, правда, думав про втечу, але його одразу ж долали сумніви: чи вдасться, куди бігти й навіщо? І лише тепер, коли королева запропонувала йому те, що було б межею мрій для будь-якого в'язня, він вирішив остаточно й безповоротно: тікати!

Сумніви залишили його. Тепер — прощавай, нудьга! Тепер він щохвилини дивитиметься на годинник. Тепер роботи вистачить: треба обстежити сад, промацати кожен виступ стіни, врахувати кожне деревце. І до найдрібніших подробиць обдумати, що робити, коли він опиниться на волі. У що перевдягнутися, що взяти із собою в дорогу, де дістати мотузку, без якої ніяк не обійтися.

Матіуш не помітив, як настав вечір, запалили світло й заспівала канарка. Він підійшов до клітки. Пташка з переляку замовкла, але потім заспівала ще голосніше.

Тут погляд хлопчика впав на фотографію матері:

"Люба матусю, Кампанелла хотіла відняти в тебе сина. Трон у мене відняли, а тепер хотіли відняти й тебе. Але не вийде. Я не залишу тебе. Ми разом утечемо з в'язниці".

І, вийнявши фотографію матері з дорогої, обрамленої перлами рамки, він заховав її в бічну кишеню:

"Тобі тут краще, правда, матусю?"

Канарка виспівувала самозабутньо.

IV

оли королі зібралися на останнє засідання, Кампанелла сміливо виступила на захист Матіуша.

— Ваша величносте, не підписуйте цей папір! Матіуш — дитина, з ним не можна чинити, як із Наполеоном і взагалі як з дорослим. Він дуже добрий і вразливий.

— Ну, понесло, — прошепотів Молодий король на вухо Бум-Друму.

— Бачили б ви, як він зрадів канарці! Як годував її, міняв воду. Діти легковажні й багато чого не розуміють.

Кампанелла бачила перед собою невдоволені, знуджені обличчя. Королі позіхали, курили, зітхали. Але Кампанеллу це не бентежило. Вона говорила, говорила, доки стариган Альфонс Бородатий не заснув у кріслі, а блідолиций Митра Бенгальський не прийняв пігулку від головного болю.

— Віддайте мені Матіуша, — сказала вона під кінець.

— А проголосуймо, — запропонував хтось.

— Гаразд, — погодилися всі.

— Хвилиночку, я зовсім забула, — благально мовила Кампанелла.

— Зробімо перерву, — запропонував король Орест.

— Так, так. Треба випити чаю.

— І повечеряти.

Кампанелла пригощала королів найкращими винами й лікерами. І в кожного розпитувалася, які страви він любить найбільше. А лакеї роз'їжджали на велосипедах по всьому місту і привозили з найдорожчих ресторанів найрідкісніші страви. Кампанелла пригощала гостей сигарами, фруктами, морозивом різних сортів: вершковим, ванільним, малиновим. Чого тільки не було на столах: і торти, і мед, і шербет турецький, і горіхи в цукрі, іриски, пряники, швейцарський сир, англійський портер.

— Мабуть, не було тільки одеколону і клопомору, — сказав ущипливо наступного дня відомий жартівник, король Мигдаль Ангорський.

Голосування довелося відкласти. Адже королям ніхто не забороняє їсти й пити, скільки хочеться. І цього разу вони об'їлися й перепилися.

Наступного дня стало відомо, що голосування відбудеться не в палаці Кампанелли, а в живописному рибальському селі. І королева зрозуміла: отже, вони не згодні. Відповідно до правил хорошого тону в проханні хазяйки дому відмовляти не гоже.

Передчуття не зрадило королеві.

— Чотири голоси "за", дванадцять "проти".

Отже, доля Матіуша вирішена: його засилають на безлюдний острів.

— Будь ласка, підпишіть вирок.

Кампанелла розписалася останньою й виїхала, ні з ким не попрощавшись.

"Треба за будь-яку ціну врятувати нещасну дитину", — вирішила вона про себе.

А Матіуш не втрачав даремно часу й серйозно готувався до втечі.

Він ставив клітку з канаркою біля старої, обвитої диким виноградом стіни, і вдавав, ніби грається в Робінзона. Петрушка був П'ятницею, канарка — папугою. Щодня, як і Робінзон, Матіуш робив зарубки на корі дерева.

Побачивши, що маленький в'язень заспокоївся й захопився грою, варта перестала надто ретельно стежити за ним. Коли Матіуш гуляв у тюремному дворі, вони ходили за ним по п'ятах, тому що туди виходило вікно канцелярії й начальник не спускав із них очей. У саду ж вартові робили, що хотіли. Молоти язиками куди приємніше, ніж мовчки крокувати з рушницями.

Матіуш помітив: одна цеглина в стіні хитається отож і взявся за справу — розгойдує її то праворуч, то ліворуч; вапно обсипається, кришиться, але з боку нічого не видно: дикий виноград затуляє. Розхитавши як слід одну цеглину, Матіуш взявся за іншу. Він працював завзято. Пальці в нього були в саднах, нігті зірвані, але що там біль, коли йдеться про свободу. До обіду покінчив із чотирма цеглинами, після обіду — ще з двома.

"Якщо нічого не перешкодить, через три дні буду на волі".

Вийняти цеглу — півсправи, а от куди її ховати? Бродить Матіуш по саду в пошуках лопати.

— Ти чому в Робінзона не граєшся? — запитує його начальник варти.

Солдати говорили йому "ти", "Матіуш". Але він не ображався: колишня гордість безслідно зникла.

"Нічого, звикається хлопчина. Гра в Робінзона зараз найбільше відповідає його становищу: скоро це знадобиться йому в житті, — міркують між собою солдати. — А може, з ним вчинили дуже суворо?"

— Ти чому перестав гратися?

— Хотів льох викопати, а лопати немає. Без льоху не обійдешся — ніде зберігати підстрілену дичину.

Солдати дали йому лопату й допомогли копати. Коли яма була досить глибокою, Матіуш поклав туди цеглу й засипав зверху землею. Але один солдат помітив.

— Звідки в тебе цегла?

— У саду знайшов. Отам, біля альтанки. Показати?

І, взявши солдата за руку, повів до альтанки, а по дорозі став розповідати про війну, людожерів та так заморочив йому голову, що бідолаха забув, куди й навіщо йшов. Іншим разом справа прийняла зовсім кепський поворот: начальникові в'язниці раптом спало на думку влаштувати перевірку.

— Начальник іде! — вигукнув із віконця солдат, який стояв на варті в коридорі.

Солдати схопилися, переполохані, покидали недопалені цигарки, мить — і рушниці в них у руках. Матіуш став між ними і з опущеною головою мовчки попрямував садом. Але вишикуватися, як годиться за статутом, солдати не встигли.

— Чому двоє попереду, а четверо позаду? Ви що, статуту не знаєте? А це що за клітка? — загримав начальник в'язниці і вдарив палицею по дикому винограду.

Матіуш похолов: з-за дикого винограду відкрився отвір у стіні. Але начальник в'язниці, на щастя, був порядний бурмило і з висоти свого зросту нічого не помітив.

— Що за підкоп? — грізно запитав він, вказуючи на яму.

— Це комора Робінзона Крузо, — відповів Матіуш.

— Отже, за порушення статуту — день гауптвахти і за те, що ув'язнений номер двісті одинадцять копає ями, — ще один.

Але начальник в'язниці розгнівався лише для вигляду. Він боявся зв'язуватися з Матіушем: ще поскаржиться Кампанеллі! А це було йому зовсім не треба, тому що королева засипала його дарунками й обіцяла прислати дружині діамантову брошку в нагороду за хороше поводження з в'язнем. І потім, хлопчиська скоро заберуть звідси. Скоріше б позбутися його!

Одне погано: солдатам наказали засипати яму, куди Матіуш складав провізію на дорогу. А робив він це так: половину порції з'їсть, а половину заховає у свою комору.

Час летів швидко. Матіуш прикидався, ніби захоплений грою: збирав жолуді, палички, облаштовував біля стіни садок, майстрував паркан, будував із піску фортеці. А сам непомітно поглядав на солдатів: дивляться вони в його бік чи ні? Робота просувалася тепер значно повільніше. Вийняту із стіни цеглу доводилося ховати під курточку й відносити на інший кінець саду. Там була альтанка, а під альтанкою зяяло підвальне віконце. Туди Матіуш безшумно опускав на мотузці по цеглині.

Стіна товстенна, але Матіуш знає: квапитися не можна. Найменша необережність може погубити його. А робота важка. Нігті зірвано, руки в саднах, які не гояться й болять.

О щаслива мить! Остання цеглина вийнята, і рука висунулася назовні! Тільки б не помітили. Тільки б не сталося чогось непередбачуваного.

Але сталося несподіване. З того боку стіни біг собака — і хапнув Матіуша за руку! Матіуш зморщився від болю, але не застогнав, стерпів. Зробив вигляд, ніби продовжує гратися. Якщо собака не один, а з хазяїном, Матіуш пропав. Хазяїн собаки побачить руку, що стирчить з отвору, і донесе начальникові в'язниці.

Пес гавкнув. Матіуш висмикнув скривавлену руку й засунув її в кишеню.

— Ти що там робиш? — підозріло запитали солдати, які осторонь грали в карти.

— Канарку салатом годую, — з удаваним спокоєм відповів Матіуш.

— От дурник! Здохне вона в тебе, — засміялися солдати, не перериваючи гри.

Матіуш зрозумів — відкладати втечу не можна: отвір можуть виявити. Спасибі собаці, що хапнув його за руку й попередив про небезпеку. Картярі все ж звернули увагу на те, що Матіуш чимось схвильований, і стали частіше поглядати в його бік.

"У вівторок тюремний санітар з'явиться стригти нігті й побачить покалічену руку. Що я йому скажу?" — роздумував Матіуш. І він виразно уявив собі, як важко розраховувати на успіх, скільки небезпек і несподіванок попереду. Але це його не розхолодило, а, навпаки, додало ще більше рішучості.

Сьогодні вночі!

Відразу після вечері, пославшись на головний біль, він ліг у ліжко й залишив кватирку відчиненою. Сказав, що задушливо. Лежачи з головою під ковдрою, він нетерпляче чекав зміни нічного караулу.

Раптом двері камери відчинилися. На порозі — начальник в'язниці і представник ради королів.

— Ваша величносте, збирайтеся. За годину вирушає потяг до місця вашого заслання. Ось вирок із печаткою й підписами королів.

Матіуш, не промовивши жодного слова, встав і почав одягатися.

"Усе одно сьогодні вночі втечу", — думав Матіуш, укладаючи речі у валізу.

Усе пішло прахом. Отвір готовий, але який у ньому сенс, якщо він ніколи більше не потрапить у сад.

Інший би на його місці зневірився й остаточно втратив надію. Та тільки не Матіуш. Він зрозумів: найголовніше — наважитися. Інше — дрібниці! Якщо навіть доведеться втікати по дорозі, все одно підготовка до втечі не минула для нього дарма. Він навчився володіти собою, бути розсудливим і обережним. Не шав, як це висловити, але відчував: основне — підготувати себе внутрішньо, щоб серце, мозок, воля були тобі слухняні, а все останнє — додасться.

І Матіуш не занепадав духом.

Збори були недовгими. Начальник в'язниці ні на мить не залишав Матіуша в кімнаті самого, а коли під'їхала машина, попросив написати в книзі відгуків, що він, Матіуш, не має до нього претензій.

— Вашій величності це нічого не коштує, а мені може знадобитися.

Матіуш погодився. Принесли чорнильницю, папір, ручку, і Матіуш написав:

Цим листом свідчу, що не маю претензій до начальника в'язниці. Він сумлінно виконував свій обов'язок. Коли перед війною я заарештував міністрів, він стеріг їх, бо така була моя воля. А після війни він стеріг ув'язненого № 211, бо такий був наказ королів-переможців, і навіть не помстився мені за розбиту вазу. Отже, він виконує свій обов'язок, а я — свій.

Король Матіуш Перший.

Представник ради королів розписався в тюремній книзі, що отримав Матіуша у повній цілості. Покінчивши з формальностями, вони сіли в машину й виїхали з тюремних воріт.

Так хотілося хоч би одним оком поглянути на свою столицю. У театрі якраз закінчилася вистава, і люди розходилися по домівках. Ніхто, звичайно, не здогадувався, що в автомобілі, який мчить вулицями, їде король Матіуш. Важливих злочинців завжди возять уночі, щоб ніхто не знав. З театру йшли лише дорослі — і жодної дитини.

"Хитрі, дітей, мабуть, спати повклали, а самі розважаються", — подумав Матіуш сердито.

Поруч на сидінні дрімав представник ради королів. "Відкрию дверцята і втечу".

Ні, нічого не вийде. Удень, коли на вулицях кишить дітвора, втекти легко. І потім, як на зло, яскраво горять ліхтарі й на кожному розі стовбичить поліцейський.

На вокзалі обстановка також не сприяла втечі: представник ради королів швидко провів Матіуша через залу очікування і вивів на перон

прямо до вагона першого класу. Поїзд через п'ять хвилин вирушав за кордон. Увійшовши до вагона, представник ради поставив біля вікна валізу, на валізу — клітку з канаркою.

— Ну, а тепер — спати!

"Він що, прикидається чи справді такий сонько?"

Ні, полковник Дормесько не прикидався. Іншого такого сонька не було у всьому четвертому артилерійському дивізіоні, у якому він служив. І четвертий дивізіон пишався ним.

Ще в школі він солодко спав на уроках. Але ніколи не хропів, тому вчителька не помічала цього і вважала його зразковим учнем. Писав він без помилок, читав теж пристойно — на четвірку з плюсом (під час диктанту й на уроках читання не дуже поспиш — заважають), зате на уроці математики він відсипався. Товариші сміялися з нього, але він не ображався: характер у нього був поступливий.

Одного дня заснув він на уроці природознавства. На цих уроках спалося якось особливо добре: стояла мертва тиша, до того ж монотонний голос учителя заколисував, і очі самі злипалися.

— Ну, Дормесько, повтори.

— Він спить, пане вчителю.

Сусід штовхнув його ліктем у бік. Дормесько схопився — стоїть, очі протирає.

— Ну, що тобі снилося? — запитує вчитель.

— Величезний мурашник.

Хлопці засміялися, а вчитель сказав:

— Твоє щастя, що тобі приснився сон із природознавства, а то вліпив би тобі запотильника.

Якось, коли Дормеську було років шістнадцять, до них у гості завітав відставний капітан.

— Головне в житті — це покликання, — повчав він. — Любиш малювати — будь художником! Любиш співати — співай! А в армії головне — дисципліна й беззаперечна покора.

— Ну, добре, — говорить нещасний батько Дормеська, — а як бути, якщо хлопчик найбільше у світі любить спати?

— Якщо хлопчик — сонько за покликанням, повірте мені, він не пропаде. Бо головне в житті — покликання;

І старий виявився правий: Дормесько пішов служити в армію, і там не могли надивуватися його відвазі. В атаку його не посилали — для цього він не годився, зате в обороні був незамінний. Накажуть: "Стій на місці! Ні кроку назад!" — Дормесько окопається зі своїми солдатами і, хоч земля трісни, не рушить із місця.

— Страшно було? — допитуються товариші.

— А чого боятися? Двом смертям не бувати, а одній не минути. Дружини в мене немає, плакати нікому.

Дормесько був затятим холостяком і терпіти не міг дітей.

— Шумлять, кричать, тупотять, пустують. Маленькі ночами спати заважають, великі вдень не дають спокою.

Він любив ходити в гості, але будинки, де були діти, обходив за версту. Ось чому, коли шукали, кого б послати з Матіушем на безлюдний острів, вибір упав на нього. Справді, відповіднішої людини не знайти: полковник, та ще й дітей ненавидить.

Чин полковника Дормесько отримав за оборону Четвертого Форту Смерті, найважливішого у фортеці. Сорок чотири рази кидався ворог в атаку, але Дормесько не відступив ні на крок. Щоправда, командування не поскупилося на порох — знали, ворог не пошкодує сил, щоб захопити важливий форт. Дормесько віддав наказ: "Стріляти безперервно день і ніч".

І ось солдати стріляють, а Дормесько спить. Як відомо, заважає лише раптовий шум, а до безперервного людина звикає і перестає його помічати.

Скоро надійшло підкріплення, і ворог був переможений.

— Покликати до мене відважного захисника Форту Смерті! — наказує головнокомандувач.

— Ніяк не можна. Не веліли будити, — відповів недотепа-денщик.

Так Дормесько став полковником. А зараз він розвалився на м'якій полиці і спить, посвистуючи носом: "Ф'юїть, ф'юїть, ф'юїть, ф'юїть".

"Почекай, ти в мене посвистиш!" Матіуш підкрався навшпиньки до дверей, відсунув їх і зазирнув у шпаринку.

Справи невтішні: у коридорі вартовий. Матіуш зачинив тихенько двері й нечутно підійшов до вікна. Як приємно, коли на вікні немає грат. Але як воно відчиняється? Унизу товстий шкіряний ремінь невідомого призначення. Угорі теж шматок шкіри. Матіуш прикрив клітку рушником: боявся, щоб канарка не заспівала. Потім поставив клітку на

підлогу, заліз на валізу й почав пробувати відчинити вікно. Потягнув ремінь униз — скло ні з місця; підштовхнув догори — трохи подалося і застрягло. Якщо розбити вікно, полковник прокинеться. Ага, пригадав: якось при ньому відкривали у вагоні вікно. Тоді він і гадки не мав, що це, як і будь-яке інше знання, може знадобитися в житті.

І ось, піднявши скло трохи вгору, він потягнув ремінь на себе й воно опустилося. У купе увірвався гучний перестук коліс. Матіуш поглянув, чи високо. Нічого, вистрибнути можна. Треба лише станції дочекатися.

А далі що? Грошей немає. І без їжі до столиці не дістанешся. Може, у стрілочника сховатися? Добре, що він відвідав його, повертаючись із війни. Добра стрілочниця напевно його не видасть.

Полковник неспокійно заворушився уві сні, і Матіуш поспішив зачинити вікно. Як би сонька не розбудив холодний вітер!

А полковник натягнув на голову шинель і продовжував спати.

"Це мені на руку", — подумав Матіуш.

Час тягнувся нестерпно повільно. Матіуш боявся прогавити станцію. А може, не варто чекати? Він пригадав виснажливі походи під час війни й подумав: "Зараз мені не хочеться спати, але раптом сон зморить мене під ранок? Тоді прощавай свобода!"

Два полустанки, станція. Ні, не та. Знову полустанок. Нарешті його станція! Відчинити вікно й вискочити було справою однієї хвилини. І ось він уже біжить уздовж насипу, а попереду в мороці мерехтить світло у вікні стрілочника. Матіуш мчить щодуху.

Свобода!

З обережності він сховався в сарайчику й чекає: може, помітили, як він вистрибнув у вікно, і кинулися навздогін? Ні, все спокійно, потяг рушив зі станції.

"Нехай начальник в'язниці виконує свій обов'язок, а я — свій", — сміючись, подумав Матіуш.

Сонько-полковник продер очі, лише коли потяг під'їхав до кордону. Дивиться: вікно відчинене, а Матіуша немає.

"Добра справа! Утік! Адже мені наказано доставити його на безлюдний острів. Як же я його доставлю, коли він утік? Здається, йому чітко було сказано: спати! Нечувана справа! Хлопчисько посмів не послухатися мого наказу! Що робити? Стріляти? Але з чого? Гармати немає. І в кого! І як стріляти без наказу?"

Полковник Дормесько вийняв із портфеля наказ і прочитав:

Після отримання цього полковникові Дормеську негайно належить передати командування капітанові, а самому з'явитися в столицю й відвезти Матіуша з речами на безлюдний острів. Сухопутним і морським властям ставиться в обов'язок надавати полковникові Дормеську всіляке сприяння. Після повернення наказуємо подати рапорт.

— Ну гаразд, відвезу на острів канарку й валізу, а після повернення подам рапорт, — розсудив полковник. Потім зітхнув, почухав потилицю, зачинив вікно і, прикрившись шинеллю, заснув. А поїзд мчав усе далі й далі.

V

ри дні провів Матіуш під гостинним дахом стрілочника.

"Кинуться, що мене немає, — роздумував він, — почнуть нишпорити, пустяться в погоню, влаштують облаву, але нікому на думку не спаде, що я в них під носом причаївся".

У першу війну стрілочник викопав під хлівом яму, щоб у разі небезпеки було де сховатися. Якщо нагрянуть з обшуком, там схоається Матіуш. Але поки все спокійно.

Зазирнув, проходячи повз дім, черговий по станції, добрий знайомий стрілочника, і каже:

— Учора нічним поїздом якогось злочинця везли. Я вартового бачив у вагоні.

— Може, це денщик був?

— Та ні, він із рушницею стояв.

— Може, посол їхав іноземний?

— Може, і так.

"Обережність не зашкодить, — подумала про себе дружина стрілочника. — Утікачів інший раз у відкриту шукають, а інший раз і потихеньку, таємно. Хто знає, що в нього на думці".

— Ох, ваша величносте, якби ви знали, як нам без вас погано живеться, — скаржилася стрілочниця. — Усяк розпоряджається, а платню платити ніхто не хоче. Ще перед війною завели нові порядки: хлопцям веліли потяги водити, а дорослим — у школі вчитися. Базікали, ніби сам Матіуш так розпорядився. Знайшлися дурні, повірили. "Не до добра це, — сказала я тоді. — Позаздрили, видно, сироті. У його царювання шоколаду більше було, ніж зараз хліба! Що ж далі буде?"

Матіуш ходить кімнатою: руки — за спиною, обличчя похмуре.

"Досить без діла сидіти й бідних людей об'їдати. Час у дорогу".

Стрілочник із дружиною вмовляли його зачекати трохи.

— Ні, — каже Матіуш, — треба скоріше потрапити до столиці — дізнатися, що там відбувається.

Стрілочник приніс від кума стареньку латану одежинку. Матіуш перевдягнувся, взяв на дорогу шматок хліба (від сиру відмовився) і грошей рівно стільки, скільки коштує квиток із наступної станції: на цій він не ризикнув сідати на потяг.

Без будь-яких пригод пройшов він п'ятнадцять верст, купив квиток у вагон третього класу й надвечір був уже в столиці. Про всяк випадок Матіуш насунув на очі шапку.

— Гей, малий! Віднеси мішок, заплачу.

"З превеликим задоволенням". Від мішка так апетитно пахло, що в Матіуша слинки текли. Мішок набитий ковбасами, сосисками, сардельками і свинячим салом.

— Ти зараз приїхав?

— Так. Точніше, вчора.

— А місто знаєш?

— Трохи. Тобто ні: адже я лише вчора приїхав.

— Здалеку?

— Ні, тобто так.

— Ну, ворушися!

Ковбасник підганяє хлопчика. А в того руки заніміли, голова паморочиться. Ідуть, ідуть вони, Матіуш зовсім із сил вибився. Зупинився дух перевести.

— Послухай-но, парубче, не надумай утекти з мішком. Мене не проведеш. Знаю я вас, пташок, які чи то сьогодні, чи то вчора, чи то з далеких місць, чи то з ближніх прилітають. Крутитеся біля вокзалу, шукаєте випадку поклажу піднести, а самі так і норовите на першому ж перехресті дати тягу. Я вас миттю впізнаю по цій насуненій на очі шапці! Недаремно до того, як ковбасою торгувати, я два роки в поліції служив. Ну, ну, повертайся та швидше!

У Матіуша немов обірвалося щось усередині, але він, не кажучи жодного слова, знову звалив на спину важкий мішок. Руки задерев'яніли, а ноги самі несли його вперед.

— Гей, пане Міхал! Чув новину?

Назустріч, звідки не візьмись, поліцейський.

— Куди йдеш?

— Та ось товар несу. А що за новину?

— Короля Матіуша в заслання відправили. Тільки гляди — мовчок, нікому ні слова. Це службова таємниця. Тобі як старому другу кажу.

— Як же так? Навіть у газетах не повідомили.

— Безладів бояться. Ох, і жаліє Матіуша народ!

І дітвора, і дорослі. Тільки пізно тепер жаліти. Треба було раніше думати, білих прапорів не вивішувати.

Опустив Матіуш мішок на землю. Слухає.

— Залишся Матіуш королем, ти, дивись, рочків так через п'ять не ковбасу, а золото мішками носив би.

— А звідки ти знаєш, що його заслали?

— Тюремний сторож сказав. А Клу-Клу відправлять до батька. Як звуть його, Бум-Друм чи що? Сумний король ніби від престолу хоче відректися й добровільно виїхати на безлюдний острів. А ти чого вуха розвісив? — накинувся на Матіуша поліцейський.

— Він зі мною. Мішок допомагає нести.

— Ну гаразд, ідіть. Завтра в мене після нічного чергування день вільний — зазирну до вас. Ох, шкода Матіуша!

— Почекай жаліти. Я так думаю, цим справа не скінчиться. Він ще повернеться, ось побачиш.

— Аби дурощів більше не робив.

— Ну, малий, пішли!

Ковбасник допоміг Матіушу звалити на спину мішок. І дивна річ: утому як рукою зняло. Мішок немов легшим став. Матіуш летів, як на крилах.

Ну ось і дізнався майже про всі новини. Одне дивно: чому його не шукають? Чи ще не знають, що він утік?

— Стій! Бач, розлетівся! Чи дорога короткою здалася? Заходь у ворота.

З підворіття дві сходинки вели вниз, у квартиру крамаря. Матіуш спіткнувся і впав би, не підтримай його ковбасник. Матіуш притулився до дверей, заплющив очі, а сам увесь тремтить.

— Ти чого? — перелякався ковбасник, побачивши, як хлопчик зблід.

— Я голодний, — пробелькотів Матіуш і знепритомнів.

Він уже у в'язниці недоїдав, залишаючи половину порції на випадок втечі. У стрілочника теж їв мало: соромно бути нахлібником у бідняків. Потім п'ятнадцять верст відмахав і нічого, крім хліба, не їв. А тепер ще мішок із ковбасою. Тут і дорослий не витримав би. І, нарешті, — невідомість, боязнь гонитви, несподівана звістка, що країна пам'ятає про нього і сподівається на його повернення.

Матіуша поклали на диван.

— Випий молока.

Крамар розстебнув йому курточку на грудях. По-перше, щоб дихати було легко, а по-друге, як справжній поліцейський, хотів метрику пошукати. Помре хлопчисько без документів — клопоту не оберешся!

У кишені він намацав щось тверде й витягнув фотографію покійної королеви.

— Гей, парубче, випий молока! Ану, розплющ очі!

Загартований у походах, Матіуш швидко опритомнів. Йому стало соромно і трохи страшно: чи не сказав він чогось зайвого, коли був непритомний? Аж надто дивно дивляться вони на нього.

— Як тебе звуть?

— Янек.

— Слухай, Янеку, дуже ти ніжний, як я подивлюся. Руки в тебе білі, хоч і в подряпинах. І брехати ти не майстер — це одразу видно. Даремно ти мені морочив голову на вокзалі. Голодний, худий, хоча хлопчисько ти, мабуть, міцний. І документів у тебе немає, лише фотографія королеви в кишені. Що все це означає?

— Мені задушно, відчиніть вікно!

Матіуш п'є молоко, заїдає хлібом і відчуває, як до нього поступово повертаються сили. Але прикидається, ніби йому все ще погано: заплющує очі, а сам у бік вікна поглядає, щоб утекти в разі чого.

— Дай йому спокій, — сказала ковбасникові дружина. — Бачиш, дитя ледве живе. Завтра встигнеш допитати, нехай виспиться спершу.

— Ти мене розуму не вчи. Недаремно я два роки в поліції прослужив.

— А я тобі говорю — заткнися! Зрозумів? У поліції він служив, недотепа. А зараз чому не служиш? Тому що вигнали. Інші багатство нажили, а ти що? До самої смерті ковбасою торгуватимеш. Ану показуй, що привіз!

Поки вони розвантажували мішок, Матіуш поклав голову на стіл і заснув.

— Посоромився б, дурню, на дитину такий тягар звалювати! Як-ніяк його Янеком звуть.

Янеком звали її єдиного сина, який загинув на війні.

— Одразу видно, славний хлопчина: у бешкетника була б фотографія Матіуша, а не королеви.

Матіуш спав дуже чутливо і, почувши крізь сон, своє ім'я, прокинувся.

— Пісенька Матіуша уже проспівана: його на безлюдний острів заслали.

— Шкода, раніше цього не зробили, був би наш Янек живий. Ох, попався б мені цей Матіуш!..

— Матіуш був король мудрий, войовничий і сміливий.

— Перестанеш ти чи ні?

— А ось і не перестану! Що ти мені зробиш?

— На, отримуй!

Дружина розмахнулася та як лясне чоловіка ковбасою по голові! Ковбаса навпіл розламалася.

Видно, подружжя жило недружно. І так всюди: якщо чоловік любив Матіуша, дружина терпіти його не могла. Брат хвалить Матіуша, сестра висміює. А скільки бійок через це було в школах — жах!

Дійшло до того, що обер-поліцмейстер видав указ, що забороняє згадувати ім'я Матіуша в театрах, парках та інших громадських місцях. Порушники каралися штрафом або трьома днями арешту.

Але результат вийшов зворотний: про Матіуша стали говорити ще більше. Так уже водиться: усе заборонене здається особливо принадним.

VI

атіуш уплітає булку з ковбасою, запиває солодким чаєм, базікає про те, про се, а сам чекає: зараз знову почнуть випитувати, хто він та звідки. Але ні, не запитують. Тим краще.

Цілий день лише й чутно:

— Янеку, принеси!.. Янеку, підмети!.. Подай!.. Прибери!.. Зав'яжи!.. Вилий!..

Хочуть випробувати, чи слухняний він, тямущий, розторопний. Напевно, з дому втік. Хлопці нині зовсім від рук відбилися. Моду завели: ледь що не так — тікають із дому. Поблукає такий утікач по білому світі, наголодується, намерзнеться й додому до тата з мамою повернеться. Батьки раді-радісінькі, що дитя живе-здорове, зайве слово сказати йому бояться. Ну, і хлопчисько, навчений гірким досвідом, теж не дуже принидиться.

— Нічого, поживе трохи, освоїться й сам усе вибовкає. А поки нехай попрацює. Аби чесний був.

Щодо цього він молодець! Пошлють за покупками — решту всю до копійки принесе. Тихий, неговіркий. А ось їдець поганий.

— Їж, Янеку, — умовляють його господарі. — Їжі на всіх вистачить. Соромно перед сусідами, подумають, ми тебе голодом моримо — аж надто ти худий.

— Не можу, зуби болять, — говорить Матіуш, а сам із тривогою в дзеркало на себе поглядає.

Рано чи пізно втеча виявиться. Почнуться пошуки. А може, і зараз уже ведуться. Тоді жоден одяг не врятує. Дуже багато хто знає його в обличчя. Одна надія, якщо він схудне.

Бігає Матіуш із різними дорученнями. Потрапить йому до рук газета, він заховає її й читає крадькома. Потім став читати відкрито, не таючись. А то нове оголошення на стіні побачить, зупиниться і прочитає. Тепер він був у курсі всіх подій.

А події були такі. Державний канцлер і скарбник утекли за кордон; вони ще до війни, таємно від усіх, переправили туди коштовності й капітали. Військовий міністр відкрив школу танців. У міністра здоров'я — склад аптечних товарів: він туалетним милом і зубним порошком торгує. Міністр юстиції після суду над Матіушем із властивою йому чесністю і прямотою заявив, що не бажає мати нічого спільного з. правосуддям і пішов працювати кондуктором. Міністр торгівлі тримає овочеву лавку й на паях із церемоніймейстером володіє кінематографом. Міністрові освіти не пощастило: він продає на вокзалі газети. А бідолаха лікар помер через сумування.

У королівському палаці оселилися іноземці. У столицю з усього світу з'їхалося, мабуть, чимало шахраїв і авантюристів. Вони займають кращі місця в театрах, роз'їжджають на автомобілях вулицями, п'ють і їдять у дорогих ресторанах, а населення розплачується за це тяжкою працею.

У дорослому парламенті влаштовують змагання силачів, а в дитячому — виступи магів-чарівників.

Казарми перетворили на пивоварню, тому що з горя люди споживають у величезних кількостях пиво.

Негренята — хто в учні до сажотрусів пішов, хто в кафе служить: газети продає відвідувачам, мармурові столики витирає.

"З чого ж почати? — болісно думає Матіуш. — Комусь треба відкритися — один у полі не воїн".

Одного дня зупинився він перед овочевою лавкою колишнього міністра. "Може, увійти?" Матіуш не відчував жодної симпатії до цього міністра, він знав його як людину вельми практичну. Але цього разу так і не наважився переступити поріг його дому й повернувся ні з чим.

— Мені хочеться яблук.

Матіуш ніколи ні про що не просив, і крамар дав йому грошей.

— Півфунта яблук.

Колишній міністр здригнувся: він одразу впізнав Матіуша з голосу і, метнувши на хлопчика переляканий погляд, впустив півфунтову гирю.

— Вашество.

Матіуш приклав палець до губ.

— Ах, що я базікаю, — пробелькотів екс-міністр і, обернувшись до продавця, сказав: — Підніміть гирю. Ні, принесіть мені цигарки. А ви, — звернувся він до касирки, — перерахуйте, будь ласка, виручку.

Розпорядившись, він непомітно зробив Матіушу знак, щоб той слідував за ним у комірку за лавкою, де містився склад.

— Як ви смієте, ваша величносте, піддавати мене такій небезпеці! — зашипів він злісно. — У мене й так вистачає неприємностей. Був міністром, а тепер докотився до того, що яблуками торгую. У країні суворо заборонено навіть називати ім'я короля, і якщо хтось дізнається… Прошу вас, благаю, більше ніколи не приходьте сюди, інакше, чесне слово, я змушений буду донести в поліцію. У мене дружина, діти, я не маю права ризикувати щастям сім'ї.

— Але я хотів лише дізнатися…

— А я нічого не знаю й не бажаю знати! — перебив його міністр. — Бажаєте, можу дати вам фунт, ну три фунти яблук або груш, але на більше не розраховуйте.

— Я милостині не потребую, — гордо сказав Матіуш і пішов, не попрощавшись.

Бідний король-мандрівник! Відвідини овочевої лавки відбили в нього будь-яке бажання звертатися до інших міністрів. Думав, думав Матіуш і дійшов висновку, що в нього є такі можливості.

Перша. Увірватися в натовп із криком: "До зброї!" Роздати населенню рушниці, заарештувати іноземних послів, викопати довкола міста оборонні рови і ще раз спробувати щастя на полі бою.

Друга. Прийти в палац і заявити: "Я — король Матіуш Перший!" Нехай засилають на безлюдний острів.

Третя. Залишатися хлопчиком на побігеньках і чекати.

Четверта. Вирушити до Сумного короля. Ні, на таке приниження він не піде.

І Матіуш вибрав третє: тобто вирішив чекати. "Адже не може так продовжуватися вічно".

І от Матіуш працює не покладаючи рук. Встає на світанку, підмітає в лавці, ходить на базар із кошиком, топить піч, чистить картоплю, розносить по будинках покупки.

— Янеку, візьми п'ятдесят сардельок і десять фунтів ковбаси й віднеси в ресторан на Нову вулицю — ту, що раніше називалася вулицею Матіуша Реформатора.

— Добре.

Іде Матіуш із кошиком, а на вулицях незвичайне пожвавлення. Усюди повно солдатів, поліцейських, вони походжають назад-вперед і зупиняють дорос— лих і дітей. Поглянув Матіуш навсібіч і бачить на стіні оголошення, а на ньому величезними буквами: "5 000 000 винагороди".

Нарешті!

5000000 ВИНАГОРОДИ.

Колишній король МАТІУШ ПЕРШИЙ дорогою на безлюдний острів УТІК з-під варти в невідомому напрямі. Хто зловить МАТІУША або вкаже, де він ховається, отримає вищезазначену ВИНАГОРОДУ.

Усі хлопчики у віці МАТІУША зобов'язані мати при собі метрику. Щоб уникнути непорозумінь, попереджаємо батьків, що хлопчики без документів ЗАТРИМУВАТИМУТЬСЯ.

"П'ять мільйонів! — похитав Матіуш головою. — От ніколи не думав, що королі цінуються так дорого. Скільки сардельок можна отримати в обмін на одного короля!"

У душі він зрадів: нарешті зміна! І вирішив до ковбасника не повертатися. Він йому до смерті набрид своїми розпитуваннями: хто він та звідки, у якій школі вчився; навіщо сидить, утупившись у газету, — усе одно нічого не зрозуміє; чому носить при собі фотографію королеви і так далі. Якщо повернутися до них зараз, вони неодмінно здогадаються, хто він.

— Звідки йдеш? — зупинив його патруль.

— Від м'ясника.

— Свідоцтво є?

— Є.

— Ану покажи.

Матіуш із безневинним виглядом показує ковбасу.

— Дурнику, це ковбаса, а не свідоцтво. Пред'яви документ.

— Пусти його, чого з дурнем говорити.

Дві вулиці пройшов — знову патруль.

— Документи!

— Пропустіть, будь ласка, я дуже поспішаю: господар ресторану чекає.

Цього разу теж пощастило — пропустили. Проте Матіуш бачить, справа набуває серйозного обороту, і став пробиратися бічними, вузенькими вуличками на околицю міста.

— Стій! — пролунав окрик.

Але Матіуш, як ні в чому не бувало, йде далі.

— Стій! Стріляти буду!

Матіуш продовжує йти, немов не чує. Солдат вистрілив у повітря. Матіуш — ніякої уваги.

— Ах ти негіднику, жарти жартувати надумав із поліцією!

Матіуш пояснив знаками, що він, мовляв, глухий.

— Відпустити його чи що? Глухий, як пень. Навіть пострілу не чув.

— А мені яке діло! Наказано заарештовувати — значить, нічого думати. Повернемося з порожніми руками — від начальства перепаде. Може, шахрай, прикидається глухим, а сам украв ковбасу?

Справа кепська. Поки не пізно, треба тікати. Їжа знадобиться: кілька днів доведеться ховатися.

Солдати йдуть, не квапляться, перемовляються між собою:

— Зовсім сказилися. Матіуш утік із безлюдного острова, а вони його тут шукають. Цим товстосумам тільки людей мучити.

По дорозі заграбастали ще двох хлопчаків. Ні вмовляння, ні сльози не допомогли — солдати тільки ще більше розлютилися. Утворилася ціла процесія: попереду троє хлопців, позаду солдати, а збоку чотири пси — за кошиком з ковбасою ув'язалися. Останнім часом на околицях розвелося багато бездомних собак. Збіднілим ремісникам самим нічого їсти, і вони повиганяли собак на вулицю.

Матіуш вийняв із кошика в'язку сардельок, повісив на шию, обмотав довкола пояса, у кожну руку узяв по кільцю ковбаси, кошик піддав ногою — і тікати...

— Лови його, держи!..

Матіуш біжить попереду, за ним — собаки, за собаками — солдат. Інший залишився стерегти хлопчаків.

Солдат навіть рушницю кинув на бігу, щоб не заважала, і от-от наздожене Матіуша. Матіуш обернувся і — бац! — кинув собакам ковбасу. Собаки накинулися на неї, зчепилися, покотилися клубком прямо під ноги солдатові. Той розтягнувся на повний зріст на бруківці, а собаки ну його кусати. Матіуш перемахнув через паркан, пробіг один двір, інший і опинився біля саду, а в ньому дітвора: маленькі, великі, дівчатка, хлопчики. У глибині саду — будинок, хвіртка відчинена навстіж; збоку — інший будинок, менший, за ним кущі.

Тут продзвенів дзвінок, і діти побігли до будинку.

"Школа, напевно", — подумав Матіуш.

Сад спорожнів. Матіуш сидить у кущах і видивляється затишне місце, куди б заховати свої запаси.

VII

е не школа, а притулок. У школі лише вчаться, а ми тут живемо: спимо, їмо. Мій батько на війні загинув. А твій? Щоб прийняли в притулок, треба подати заяву. Це страшна тяганина! Моя тобі порада: залишайся, ніхто не помітить. Раніше ми були однаково одягнені. Але після війни ніякого порядку немає: кожен робить, що хоче.

— Але ж діти одразу помітять, що я новенький, — заперечив Матіуш.

— Дурниці! Старшим по сардельці даси, щоб язика за зубами тримали, а малята не пікнуть — бояться нас. Не послухаються — запотиличника отримають. У нас із ними розмова коротка! Утім, посидь у кущах, а я пораджуся із скаутизмом.

— Значить, у вас скаутизм є? — зрадів Матіуш.

— Одна назва, що скаутизм: цигарки палять і навіть пояса зі скаутським ножем ні в кого немає. Кажу тобі: суцільний єралаш. Кожен робить, що хоче. Сказав би я тобі одну річ, так, боюся, проговоришся. Послухай: у нас таємне товариство є, Зеленого Прапора. А патрон наш — тільки пам'ятай: це таємниця, — Матіуш. Ми вирішили викрасти його з безлюдного острова. Та дивись, нікому ні слова, а то тобі не поздоровиться. Ми свято бережемо нашу таємницю.

Продзвенів дзвоник.

— Почекай мене тут. Мені на урок треба йти. У нас тільки на першому уроці перевіряють, хто відсутній, а потім хоч цілий день гуляй! На, тримай шматок хліба.

Матіуш з'їв хліб і дві сардельки. Сидить він у кущах і думає: як бути далі? А тут у сад нагрянула поліція.

"Шукати будуть".

Але вони з'явилися з іншого приводу: привели з в'язниці близько ста хлопчаків, затриманих на різних вулицях. Батьки зібралися перед в'язницею і влаштували скандал.

— Не хочемо, щоб наші діти сиділи разом із злодіями! — кричали вони.

Довелося хлопців перевести з в'язниці у притулок.

Назустріч цій ораві вибіг товстун — розмахує руками, кричить, сердиться:

— Чому заздалегідь не попередили? Де я їх розміщу? Звідки узяти стільки мисок і кухлів? Де їх спати вкладу?

— Наша справа маленька. Ми виконуємо наказ начальства, — сказали тюремні наглядачі й пішли.

У сад вискочили хлопці з притулку і змішалися з новенькими. Плутанина, нерозбериха. З будинку винесли два столи і стали записувати імена й адреси новоприбулих хлопців.

— Мій тато адвокат.

— Мій тато жандарм.

— Моя мама актриса.

— Мій тато іноземний посол.

Тут до воріт підкотив автомобіль.

— Тато приїхав!

— За яким таким правом ви затримуєте мого сина? Що за неподобство! — накинувся посол на товстуна.

У цей час поліцейські привели ще сорок полонених.

— Віддайте мені сина!.. — волає дружина посла.

У сад увірвався цілий натовп батьків. Плач, лайка, галас.

"Мабуть, можна вилізти з кущів, — подумав Матіуш. — Який, проте, дивний спосіб ловити злочинців! Не дивно, що це їм так рідко вдається. Тепер я в безпеці".

І Матіуш так осмілів, що протиснувся до столу, біля якого стояв товстун, намагаючись заспокоїти батьків, що розбушувалися.

— Шановні батьки, я директор притулку, а зовсім не тюремник. Для мене, як і для вас, це теж неприємний сюрприз. Перед вами вчений педагог, автор наукових праць, присвячених вихованню дітей. Я написав книгу під назвою "365 способів угамувати дитячий гамір". Мені належить наукове дослідження, у якому вирішується складна проблема, які ґудзики практичніші — металеві чи рогові. Мій третій педагогічний твір називається так: "Розведення свиней у притулках". На перший погляд дивна назва, чи не так? Але якщо вдуматися, усе стане зрозуміло. Де багато дітей, там багато картопляних лушпайок і помиїв. І от, щоб добро не пропадало, у моєму притулку в рекордно короткі терміни відгодовують жирних свиней. За свої наукові відкриття я нагороджений двома срібними медалями. Я кожну дитину наскрізь бачу. По очах, по носу, по вухах, — словом, по всьому можу з точністю визначити, хто з неї виросте. Ось погляньте, будь ласка, на цю дівчинку, — і директор показав на Матіуша, який стояв біля столу. — Зверніть увагу, яке в неї добре личко й тямущі очі. Вона зовсім недавно в нашому притулку, але я встиг досконально вивчити її. У неї немає від мене таємниць. Я читаю в її душі, як у розкритій книзі.

На цих словах директор поклав руку на голову Матіуша й пильно поглянув йому в обличчя. Матіуш не на жарт злякався: раптом цей товстий дивак насправді вміє читати душі?

Переконавшись, що їхнім дітям не загрожує небезпека й вони потрапили до досвідченого педагога, батьки заспокоїлися й розійшлися по домівках. Лише іноземний посол зателефонував обер-поліцмейстерові і, отримавши дозвіл забрати сина, сів в автомобіль і покотив.

Не минуло і хвилини, як у сад знову з криком вибіг директор:

— Панове вихователі! Через півгодини сюди з'їдуться різні знаменитості обговорити питання, як зловити короля-втікача. Переодягніть дітей, вимийте їм вуха, витріть носи. Дивіться, щоб жодного сопливого носа не було! І нехай котрась із дівчаток піднесе обер-поліцмейстерові квіти. Найкраще он та, з милим личком. Гей, слуги, прибрати приміщення!

І помчав, як вихор.

— Де дівчинка, якій пан директор велів піднести квіти? — запитує вихователь.

— Це я, — боязко обізвався Матіуш. — Тільки я не дівчинка, а хлопчик.

— Як ти смієш заперечувати, нахабо! Якщо пан директор каже, що ти дівчинка, значить, так воно і є. За впертість і неслухняність залишишся завтра без обіду!..

І от Матіуш у білому платтячку з рожевим бантом підніс обер-поліцмейстерові квіти. Слідом за обер-поліцмейстером приїхали головний слідчий, головний криміналіст, шеф жандармів, начальник шпигунів і контррозвідників і двадцять вітчизняних та іноземних сищиків.

Першим узяв слово директор притулку:

— Панове! Я вихователь і автор наукових праць про дітей. Я стежу, щоб діти не губили носовичків, не шуміли, не відривали ґудзиків. Але якщо ви хочете знайти зниклу дитину, у моїй особі ви знайдете кращого помічника, бо я — знавець дитячих душ. Так от я, як фахівець, з усією відповідальністю стверджую: Матіуша в столиці немає! Він, напевно

сховався в лісі, і його, сплячого, підібрали цигани або якась жаліслива селянка. Отже, Матіуша слід шукати в циганському таборі або в селі. Якщо його впізнають, то неодмінно викажуть: він усім насолив. А якщо не впізнають, він сам урешті-решт проговориться. Але у простого, неотесаного мужика не може бути педагогічного чуття. Тому мине ще кілька тижнів, перш ніж він зрозуміє, кого прихистив у своєму будинку. Інша справа — у столиці, де немає людини, яка не знала б Матіуша в обличчя. Та він тут і п'яти хвилин не міг би ховатися!

А Матіуш стоїть біля дверей і слухає. Так розпорядився директор, на випадок, якщо знадобиться принести склянку води або щось підняти. Дорослі самі не люблять нагинатися: у них кістки болять.

Радилися довго — кожному хотілося висловитися. Урешті-решт постановили: нехай діти переночують у притулку, а завтра — по домівках! Батькам дозволяється принести їм обід. Кухня в притулку на них не розраховувала, а залишати дітей голодними не годиться. І більше хлопчиків на вулицях не затримувати.

На цьому нарада закінчилася.

Коли Матіуш перевдягнувся й вийшов у двір, його оточили хлопці.

— Про що вони говорили?.. Що робили?.. Їли щось смачне? А тебе пригощали?.. Тобі не соромно було в дівчачому платті?.. Коли нас відпустять додому?.. А що сьогодні на обід?..

— Я нічого не бачив і не чув. Нічого не знаю й не скажу, — буркнув Матіуш не дуже люб'язно.

Хлопці швидко від нього відчепилися. Кожному хотілося виміняти щось у полонених.

— Знаєш, мені дуже потрібен ножик, а тобі він ні до чого.

— Послухай, дай мені люстерко, у тебе вдома краще є.

— Даси пряник — секрет скажу.

— Дивись, як у мене волосся розсипається, віддай мені свою шпильку.

Жебрачили не всі діти, але задивлялися на надзвичайне видовище всі. Ще б пак! Таке не щодня побачиш. У звичайний час вони бігали по двору або ходили парами вулицями. А ходити парами неприємно: хлопчиська дражняться, й вітрини не роздивишся.

Так, я забув сказати, що Матіуша вдягли в плаття директорської доньки, а потім видали хлоп'ячий одяг, але не той, у якому він прийшов. І тепер Матіуш нічим не відрізнявся від інших хлопців.

І взагалі було не до нього. До пізнього вечора батьки приносили гостинці. Такого розкішного бенкету не пам'ятали навіть найстарші вихованці.

Оце так! А все через кого?

— Хай живе король Матіуш! — пролунав чийсь несмілий голос.

— Хай живе!.. Хай живе!.. — дружно підхопили всі діти.

"Хай живе полковник Дормесько!" — ледве не вирвалося в Матіуша.

VIII

олковник Дормесько, сам того не підозрюючи, зробив Матіушу величезну послугу. Звідтоді, як Матіуш втік, минуло три дні, а потяг

мчав уперед без зупинки. Дормесько спав, вартовий стояв у коридорі й караулив королівського полоненого.

Приїхали до моря. На березі зібрався натовп роззяв. Звістка про те, що корабель у порту чекає Матіуша, умить поширилася округою.

З вагона винесли валізу Матіуша, потім валізу полковника, потім клітку з канаркою. Нарешті вийшов сам полковник: п'ять солдатів з одного боку, п'ять з іншого.

— А де Матіуш? Матіуш де? — захвилювався натовп.

Роззяви розсердилися: дві години мокли під дощем і прогавили Матіуша. Але що це за таємнича клітка? — дивуються цікаві.

— Де Матіуш? — запитав відверто начальник порту.

— Не суньтеся не у свою справу! — огризнувся Дормесько. — Чи ви морська й сухопутна влада?

— Так точно!

— Тоді ви зобов'язані надавати мені усіляке сприяння. Дайте човен. І як тільки ми піднімемося по трапу, накажіть зніматися з якоря.

Дивиться капітан корабля й дивується. Матроси теж здивовані.

"Хто знає, — думають ці забобонні люди, — може, Матіуша зачарували? Або його взагалі не було?"

Приїхав Дормесько на безлюдний острів, отримав квитанцію за доставлені речі й вирушив у зворотну дорогу. Але спиться йому

неспокійно, докори сумління мучать уві сні. Усе ж неприємно старому служаці не виконати наказу.

Рапорт полковника, як важливий історичний документ, наводиться доіслівно:

Фортеця. Четвертий Форт Смерті.

Пункт I наказу виконаний.

Пункт II наказу виконаний.

Пункт III наказу виконаний частково: на безлюдний острів доставлені речі Матіуша (квитанцію додаю).

Виконання пункту IV наказу підтверджується даним рапортом.

Колишній король Матіуш по дорозі ЗНИК.

Полковник Дормесько.

Дормесько відправив рапорт із вістовим і, стомлений дорогою, завалився спати.

Що тут почалося! Такого скандалу світ не бачив.

Дормесько погрожували, що його розстріляють, у солдати розжалують, зашлють у штрафний батальйон, на каторгу. Але це все нісенітниця порівняно з панікою, яка охопила самих королів. Щодня по три наради, й одна — вночі! І кожна нарада в іншому місті, а інколи у двох містах одночасно. Спочатку зберігали все в таємниці. Але журналісти пронюхали, що Матіуш утік, і куди королі — туди й вони. Потяги мчать на всіх парах. Міністри гублять валізи, церемоніймейстери

— голови. Екстрені випуски газет виходять о другій-третій годині ночі, і люди, як на пожежу, вискакують на вулицю в нічних сорочках, аби купити газету. У кінематографах ідуть старі фільми про Матіуша. Усюди, куди не глянь, — Матіуш. Сигари — "Матіуш Перший". Цукерки — "Матіуш Перший". Горілка — "Матіушівка".

— Екстрений випуск! Революція в Молодого короля!

— Сумний король готується до війни!

— Обшук у палаці Кампанелли!

— Війна Південної й Північної Африки!

Тисяча дванадцять разів повідомлялося в газетах, що Матіуша впіймали, і щоразу це виявлялося брехнею, прийомом, щоб продати більше газет. Винагорода тому, хто впіймає Матіуша, з п'яти мільйонів зросла до десяти.

Чекали надзвичайних подій, а що відбувається насправді, ніхто не знав, навіть королі. Очевидно: якщо Матіуша впіймають, вирішити його долю потай, без згоди дітей не вдасться. Цей номер не пройде! Бо всі діти — білі, чорні, жовті — на його боці.

Закрили фабрику, що випускає пір'я "Матюшо", оштрафували власників дванадцяти магазинів за те, що вони виставили у вітринах листівки із зображенням Матіуша. Редактор газети "Зелений Прапор" сидів у в'язниці. Відомого поета за гімн на честь Матіуша віддали під суд. Школи були оточені військами. Дітям заборонили продавати зелений матеріал. За гру в "зелень" вчителі безжалісно ставили в куток. А цар Пафнутій, відомий тупиця, видав указ:

Я, божою милістю цар і самодержець, повеліваю всім рослинам у парках і лісах у місячний термін змінити колір.

Цар Пафнутій.

Але це ще не все. Княжна Леля Бенгальська з'явилася на бал до короля Людовика в зеленому платті. Син Ореста, король Хастес, очолив демонстрацію школярів. Транспаранти, з якими діти вийшли на вулицю, свідчили:

"Геть погані олівці і крейду! Вимагаємо олівців, які не ламаються!"

"Геть зошити, у яких розпливається чорнило!"

"Геть підручники в негарних палітурках!"

"Геть одяг на виріст!"

"За великі цукерки й шоколад!"

"Від цукерок не псуються зуби!"

Королі заплуталися й не знали, хто з ким ворогує, а хто з ким дружить, і звалювали один на одного провину за те, що сталося.

— Це ти перший почав війну з Матіушем!

— А хто зажадав проголосити його королем?!

— А ти дозволив провозити через свою країну Бум-Друмове золото.

— А в тебе Матіуш познайомився з неграми.

— Ти перший показав йому парламент!

— Це твій шпигун почав видавати в нього газету!

Запахло порохом. Але війни всі боялися, бо ніхто не знав, хто союзник, а хто ворог.

Посваряться діти в школі, вчитель зробить зауваження, поставить тих, хто завинив, в куток — та й годі! Посваряться міністри, король вижене одного або двох (це називається — дати відставку), і в державі запанував порядок. А ось як бути, якщо пересварилися королі?

Виявляється, навіть із такого скрутного становища буває вихід. На світі існують дуже розумні люди, які називаються дипломатами. Вони залагоджують усе без бійки. Цього разу навести лад узявся мудрий старий лорд Пакс.

Лорд Пакс курив люльку й був небагатослівний. У газетах повідомили: якщо лорд Пакс взявся за справу, можна не турбуватися, усе буде залагоджено.

Отже, королі приїхали на острів Куфайку. Лорд Пакс перевіряє за списком, чи всі на місці.

— Тут. Тут. Хворий. Тут. Тут. Вийшов на хвилинку до вбиральні. Тут. Немає.

Настала тиша. Усі чекають, що скаже лорд. А він набиває тютюном люльку і, як видно, не квапиться.

— Нехай кожен виступить і скаже, чого він хоче і чим невдоволений.

Королі виходять по черзі. Один говорить голосно, інший — тихо, один — коротко, інший — довго; один затинається й червоніє, інший покашлює, третій шепелявить; один розмахує руками, інший розгойдується всім тілом.

Засідати більше двох-трьох годин королі не звикли, а тут сиди з ранку до вечора. Лорд Пакс витрусить попіл із люльки, наб'є її знову й жодного слова не говорить. Недаремно його прозвали Залізним Старим. Сидить ніби не людина, а мумія. Але якщо хтось переб'є оратора або репліку з місця подасть, так гляне, що душа в п'яти забіжить.

Нарешті королям набридло слухати один одного, і вони з цікавістю стали чекати, що скаже лорд Пакс.

Бажаючих виступати більше не виявилося. Запанувала тиша. Журналісти застругали олівці. Посильні помчали на телеграф попередити телеграфістів, щоб ті приготувалися до прийому телеграм. Зараз виступатиме лорд Пакс!

А лорд докурив люльку, вибив із неї попіл, прочистив, заховав у кишеню і сказав:

— М-м-м, так. — Помовчав і додав: — Завтра о сьомій ранку друге засідання.

Журналісти стрімголов полетіли на телеграф. Але ж у газеті не напишеш, що лорд Пакс сказав "м-м-м, так". І тому кожен на свій смак вигадав за нього промову й надіслав у газету.

Наступного дня королі, злі, тому що не виспалися, зібралися о сьомій годині ранку. А лорд Пакс, як ні в чому не бувало, сидить на місці голови, попихкує люльку і знову перевіряє, хто з'явився, кого немає, хто запізнився.

— Учора ви не знали, що скажуть інші, а сьогодні знаєте, тому нехай кожен повторить, чого він хоче і чим невдоволений.

Знову королі виступають по черзі. Одні говорять те саме, інші не зовсім те саме, треті, забувши вчорашню промову, говорять усе навпаки.

І знову Залізний Старий протримав їх до пізнього вечора, а на останок сказав:

— Чудово, завтра засідання призначається о шостій годині ранку.

Королі мало не луснули від злості.

— Ви прийдете завтра, ваша величносте? — довідуються вони один в одного, і кожен запевняє, що ні, не прийде, не дозволить більше лордові Паксу із себе знущатися. На що це схоже! їх змушує говорити, а сам люльку курить. Дурень, хіба він не знає, що королі не звикли рано вставати і стільки часу проводити на засіданнях.

Але хоробрими вони були лише на словах, а в глибині душі побоювалися лорда. Чому, самі не знали. Так буває і в школі: один учитель кричить, надривається, у куток ставить, за вуха дере, його все одно не слухають; а інший лише гляне — і мурашки по спині. А лорд Пакс кидає суворі погляди з-під сивих насуплених брів, курить люльку й загадково мовчить. Тут не лише король, а будь-який сміливець здрейфить.

IX

'ять разів поспіль довелося королям повторювати одне й те саме, адже приїжджали нові королі й потрібно було ввести їх у курс справи.

І щоразу хтось говорив інакше, ніж напередодні.

Чотири дні злилися королі, а на п'ятий — зовсім видихнулися і принишкли. Навіть корони в них набік з'їхали, і вони трепетно поглядали на люльку Пакса, ніби в ній, а не в коронах і скіпетрах був порятунок від усіх напастей.

— Завтра неділя, — боязко нагадав Молодий король, коли останній оратор завершив промову, чого він хоче і чим невдоволений.

Лорд Пакс підвівся, набрав повітря в легені й голосно сказав:

— У понеділок зберемося о четвертій годині ранку.

Королі посхоплювалися з місць, поправили корони, натягнули мантії — і ноги в руки!

— Скільки можна терпіти це знущання! — обурився хтось і став підмовляти інших зібратися в неділю потай від Пакса і самим вирішити, що робити.

— Дайте спокій мені, ваша величносте, я смертельно хочу спати! Може, я помру до понеділка.

Але в понеділок усі королі живі-здорові рівно о четвертій годині ранку як милі сиділи на своїх місцях, благально поглядаючи на люльку Пакса.

— Ваша величносте! Спробуймо обговорити, як ми вчинимо, якщо Матіуша впіймають, і що робити, якщо його не впіймають. Крім того, треба вирішити, яких ужити заходів, якщо Матіуш живий, і що зробити, якщо він помер. І, нарешті, як бути, якщо Матіуш піде на мирову, і що буде, якщо він оголосить війну. Де ховається Матіуш, нам невідомо. Якщо вірити словам Дормеська, він утік на територію свого колишнього королівства. Але полковник Дормесько може помилятися. Наше рішення повинне залежати також від того, очолить Матіуш революцію в країні Молодого короля чи перейде на бік негрів, які оголосили війну білим королям. Не треба забувати, що з усіх чорних королів серед нас присутній лише Бум-Друм. Але це ще не все. Ми маємо передбачити й ту можливість, що до дітей приєднаються дорослі. Ці дев'ять пунктів я ставлю на голосування. А зараз оголошую п'ятнадцятихвилинну

перерву, після якої ви проголосуєте, який із цих пунктів першим обговорити на сьогоднішньому засіданні.

Королі посхоплювалися з місць:

— Та він нас геть заморить!

— Ми звідси живими не виберемося!

— Що він, століття тут маринувати нас зібрався?!

— Як хочете, а я виїжджаю: у мене тітка важко хвора.

— Мені операцію апендициту мають робити! Лікар відпустив мене лише на тиждень.

— Я дуже кваплюся: у мене син народився. Погляньте, ось фотографія!

— Завтра весілля моєї сестри! Вона смертельно образиться, якщо я не приїду.

У всіх були готові відмовки, аби швидше забратися звідси. Але варто було Паксу оголосити, що перерва закінчена, як знову запанували тиша й порядок.

— Хто хоче взяти слово: який із дев'яти пунктів обговоримо першим?

Мовчання.

— Повторюю ще раз: хто хоче взяти слово?

Тиша.

— Повторюю втретє: хто хоче взяти слово?

Тут під столом, за яким сиділи королі, почулось шарудіння, і звідти виліз Матіуш.

— Прошу надати слово мені, — сказав він.

Королі остовпіли і, напевно, попадали б на підлогу, коли б не дивовижне самовладання лорда Пакса. Він суворо поглянув на них із-під насуплених брів

і, звертаючись до секретарки, незворушно сказав:

— Будь ласка, внесіть до списку присутніх короля Матіуша й зазначте: прибув із великим запізненням. Чи відомі вашій величності винесені на обговорення питання? — запитав Пакс, посмоктуючи люльку.

— Так, я все чув. І оскільки я живий, пропоную поставити на обговорення пункт п'ятий, який свідчить: "Як вчинити, якщо Матіуш піде на мирову".

— Цілком правильно, — погодився лорд Пакс.

Матіуш сів.

— Хто ще хоче висловитися?

Але королі не могли вимовити жодного слова.

Те, що сталося, справило на них таке приголомшливе враження, що вони втратили дар мови або, як кажуть, проковтнули язики.

— Якщо бажаючих виступити немає, припиняю дебати й переходжу до голосування. Отже, хто за пропозицію короля Матіуша Першого Реформатора, прошу підняти два пальці правої руки. Пропозиція короля Матіуша Першого прийнята одноголосно. Прошу занести це до протоколу.

Тут Молодий король схаменувся, схопився з місця і закричав:

— Прошу дати мені слово!

— Слово надається Молодому королеві.

— У мене запитання: чи можна називати Матіуша королем, якщо він в останній війні втратив престол і королівство? Лорд Пакс називає його королем і поводиться з ним так, ніби він нам рівня. Я запитую: чи правильно вирішувати долю Матіуша разом із Матіушем? Адже він все ж таки наш полонений. І втратив королівство.

— Подумаєш! — перебив король Бамбук. — Хіба мало відомо випадків, коли королі втрачають королівства, а потім отримують їх назад! Я сам тисячу років чекав, поки мені повернули мої володіння…

— Вам ніхто не давав слова, — почервонівши від гніву, сказав лорд Пакс. — Перебивати промовців не можна. Молодий король не завершив. Будь ласка, продовжуйте, ваша величносте.

— Так от, повторюю. Матіуш — наш полонений. Він утік і заслужив за це покарання. Враховуючи, що він добровільно здався, покарання можна пом'якшити. Утім, у нього іншого виходу не було, рано чи пізно його все одно зловили б, і він це чудово знав.

— Ви скінчили, ваша величносте?

— Так.

— Прошу слова, — сказав Матіуш.

— Слово надається королеві Матіушу Першому Реформаторові.

— Молодий король каже неправду. Корони позбавив мене не народ, а купка зрадників. Тридцять боягузів, що злякалися однієї нещасної бомби, не мають права скидати короля з престолу. До того ж один із них валявся в мене в ногах, просив вибачення й називав королем. А поліція ваша нікуди не годиться. З таким же успіхом я міг би ще сто років ховатися. У мене все.

— Хто ще хоче висловитися?

— Я, — сказав Матіуш.

— Слово має король Матіуш Перший Реформатор.

— Пропоную перенести засідання на завтра. Нехай королі зберуться з думками, порадяться. Так одразу важко зорієнтуватися.

— Так, так, перенести на завтра! Відкласти!

Королі зірвалися з місця й заговорили навперебій. Галас піднявся такий, що навіть лордові Паксу не вдалося їх утихомирити.

— Відкласти!.. Перенести!.. Завтра!.. Нам треба подумати!.. Протестуємо!..

Лорд підвівся, стукнув кулаком по столу й випустив із люльки страхітливий клубок диму, побачивши який, усі заспокоїлись, але продовжували стояти.

— Прошу сісти.

Жодного результату.

— Прошу сісти, — тремтячим від гніву голосом повторив лорд Пакс.

Першим сів Матіуш, за ним — усі інші.

— Ставлю на голосування пропозицію короля Матіуша: перенести засідання на завтра.

— На десяту годину ранку, — додав Матіуш.

— На десяту ранку, — повторив лорд Пакс. — Хто "за", прошу підняти руки.

Усі, окрім Молодого короля й Бум-Друма, підняли руки.

— Хто "проти"?

На Молодого короля дивляться, а він хоч би що.

— Хто утримався?

— Я, — сказав Молодий король. — Я проти будь-якої пропозиції Матіуша. Тут засідання королів, а Матіуш не король. Прошу це записати до протоколу як votum separatum.

— Пропозиція короля Матіуша прийнята більшістю голосів. Засідання оголошую закритим до завтра до десятої години ранку.

Прощаючись, лорд Пакс потис Матіушу руку.

— Вітаю, ваша величносте, ви опанували ситуацію.

Після засідання до Матіуша підійшов король Бамбук: хотів поговорити. Але Матіуш відвернувся від нього з відразою: він терпіти не міг брехунів. Матіуш знав, дорослі теж інколи люблять похвалитися, але щоб таке сказати, треба зовсім сумління втратити. Тисячу років чекав, поки йому повернули королівство! Оце сказав! Адже людина може прожити трохи більше ста років, а він: тисячу.

X

атіуш пішов до моря й сів на камінь, втомлений і печальний. Настраждався, намучився — і заради чого, заради кого? Одна Клу-Клу залишилася йому вірною. Але вона не знає й не повинна знати, чому в Матіуша зникло бажання боротися. Для чого засмучувати Клу-Клу? Нехай вона буде щаслива!

Що це? Хтось співає. Матіуш прислухався і пізнав голос Сумного короля.

Коли Матіуш залишав зал засідань, у коридорі на нього чекав Сумний король, але Матіуш пройшов повз нього, ніби вони незнайомі. Він не сердився на Сумного короля, просто йому все осточортіло. У нього було лише одне бажання: швидше покінчити з цим і виїхати на безлюдний острів. Там, далеко від усіх справ і тривог, надзвичайно втомлений і сумний, король Матіуш закінчить своє бурхливе життя.

Про втечу Матіуш не шкодував. Тепер принаймні він поїде не як в'язень, а як король. Поїде добровільно, переконавшись, що він нікому не потрібен.

— Матіуше, можна сісти поряд із тобою? — запитав Сумний король.

— Чому ви в мене запитуєте? Острів не мій.

— Але ж ти перший зайняв місце на камені.

— Я можу посунутися.

Довго сиділи вони поруч і мовчали.

Сумний король вийняв із кишені жменю горіхів і простягнув Матіушу. Матіуш гриз горіхи, а шкаралупки кидав у море. Човник-шкаралупа плаває біля берега, поки його не накриє хвиля, і назавжди зникає в білій піні.

— Де ти живеш, Матіуше?

— Першу ніч я провів під миртовим деревом, другу — в залі засідань під столом.

— Хочеш ще горіхів?

— Дякую.

— Королі зупинилися в готелі, а я винайняв кімнатку в рибальській хатині. Там два ліжка й дуже чисто.

При згадці про чистоту Матіуш мимоволі усміхнувся: він пригадав тюремних павуків і клопів.

— Я нічого не міг вдіяти, — ніби до себе промовив Сумний король. — Навіть від престолу відректися й виїхати на безлюдний острів мені не дозволили.

— Я чув про це, — сказав Матіуш.

— Ти дуже схуд. Не дивно, що тебе не впізнали. Видно, нелегко було тобі останнім часом.

— Королю, — сказав Матіуш, дивлячись на нього уважно, — як я втік, що робив і яким чином пробрався сюди — це таємниця. І я зобов'язаний зберігати її заради людей, які спеціально чи мимовільно допомогли королеві-вигнанцеві. Нікому на світі я тепер не довіряю, навіть тобі.

Сумний король мовчки взяв скрипку й заграв. З очей його лилися сльози.

Тепер послухайте, як Матіуш опинився на Куфайці і чому йому хотілося швидше потрапити на безлюдний острів. Чи зумію я розповісти точно, як усе було насправді, не знаю.

Це не так просто, якщо врахувати, що сто найзнаменитіших учених двадцять років сперечалися на сторінках газет, за яких обставин утік Матіуш. І кожен відстоював свою версію.

Я вибрав найцікавішу розповідь, вважаючи, що подробиці вирішальної ролі не грають.

А діло було так. Через тиждень Матіуш признався одному хлопчикові, що він король. "Бреше", — подумав хлопчисько, але потім усе-таки повірив.

От пішли вони якось гуляти містом, і потрапило їм на очі оголошення, у якому йшлося про те, що хто впіймає Матіуша, того чекає винагорода — десять мільйонів. І хлопчаки вирішили виказати Матіуша поліції.

Коли вони йшли парами, вулицею випадково проїздила Клу-Клу, яку випустили з в'язниці. І вона одразу впізнала Матіуша. Клу-Клу заявила: їй неодмінно треба відвідати притулок, щоб організувати такий самий у себе на батьківщині. Купивши два кілограми цукерок, вона написала Матіушу записку:

Потерпи трохи. Я лишаюся тобі вірною й постараюсь з допомогою чорних королів, які оголосили війну білим, повернути тобі свободу й королівство.

Клу-Клу приїхала в притулок і, поки роздавала дітям цукерки, непомітно дала Матіушу записку. Незабаром після цього він підслухав розмову хлопчаків і дізнався, що його збираються виказати. Тоді він вирішив утекти і сховатися у старенької, яка напоїла його молоком, коли вони ловили вовка, що втік із звіринця. Прокрався Матіуш у будинок, відчинив потихеньку двері, а в кімнаті замість старенької сидить плечистий парубок. Виявилося, це її син, який виїхав у далекі краї, а тепер повернувся за матір'ю. Але Матіуш не знав цього й син старенької теж не знав, що маленький обідранець, який стоїть перед ним, — король Матіуш. Недовго думаючи, він схопив за комір, як йому здалося, злодюжку й потягнув до поліції. На щастя, у воротях зустріли вони стареньку. Матіуш кинувся до неї, а син стоїть і очима кліпає: нічого не розуміє. Добра старенька відразу впізнала Матіуша й повела до себе.

Тим часом дружина ковбасника донесла в поліцію: так, мовляв, і так, жив у нас Матіуш, вкрав ковбасу із сардельками і сховався. Але їй не повірили, тому що охочих отримати п'ять мільйонів знайшлося чимало — усі запевняли, ніби його бачили. Проте лист із притулку, в якому знову згадувалися нещасні сардельки, змусив поліцейських і сищиків схопитися за голови. На місто обрушилися обшуки й облави. А тут ще у в'язниці підкоп виявили.

Справа приймала загрозливий поворот, і Матіуш написав Клу-Клу: є лише одна дорога до порятунку — їхати разом із нею. Але як це зробити? І Клу-Клу придумала. Вона отруїла вночі свого собаку, потай закопала в саду і сказала, що хоче відвезти на батьківщину чучело улюбленого собаки. Замовили столяреві ящик, а син старенької під виглядом чучела притягнув у мішку Матіуша. Його поклали в ящик, забили і так завантажили у вагон.

Скільки принижень переніс бідний Матіуш під час подорожі! Клу-Клу, коли їхала у клітці з мавпами, була ще дикункою. Їй було голодно й тісно, але не соромно, не те що гордому Матіушу. До того ж клітка — не ящик, жива мавпа — не дохлий пес, а королівська донька — не король. Коли так розповідаєш, здається, нічого особливого, але спробуйте самі полежати в ящику!

Клу-Клу їхала сама, без охорони. Коли вони прочитали в газеті про нараду королів на Куфайці, Матіуш вирішив: він поїде туди, а Клу-Клу — до Неграма, який оголосив війну білим королям. На березі моря Клу-Клу купила човен, але, замість того, щоб підпливти до корабля, що стояв на рейді, спрямувала човен у відкрите море. На морі почався шторм — не сильний і не слабкий, а так, середній. Але для човна навіть такий шторм небезпечний. І потім, адже вони заздалегідь не знали, затихне буря чи розіграється сильніше.

Два дні гребли вони без перепочинку, на третій — Матіуш висадився на березі, а Клу-Клу попливла далі. Сумно було Матіушу розлучатися з вірним другом, але нічого не поробиш — обов'язок важливіший! Пробратися в залу засідань і залізти під стіл було не важко. На островах навіть королі почуваються в безпеці, і тому там немає поліції.

Звичайно, Матіуш схуд. Та як не схуднути від такого життя!..

— Підемо до мене, — запропонував Сумний король.

— Гаразд. Краще вже рибальська хатина, ніж королівський готель.

Сидять вони в хатині, п'ють чай, але розмова не клеїться. Дуже багато треба сказати одне одному, а слова не йдуть, застрягають у горлі.

— Що таке votum separatum, дискусія, апеляція? — запитує Матіуш.

— Викинь цю нісенітницю з голови! Ці слова придумали дурні, аби здаватися розумнішими.

— А лорд Пакс — розумний?

— Королі його бояться, а він… тільки не думай, що я хочу тобі полестити, — він боїться тебе. Утім, він сам дав тобі це зрозуміти.

— А що означає опанувати ситуацію?

— Це коли противник у тебе в руках. Зараз усе залежить від тебе. Молодий король — твій лютий ворог, але його недолюблюють. Він гнув кирпу і був хоробрим, коли нас було троє, а тепер ти можеш розраховувати на підтримку тридцяти чотирьох осіб. Знай: як ти захочеш, так і буде.

— Пізно, — відповів Матіуш і підпер голову рукою. — Нічого я не хочу й нічого на світі мені не треба.

— Матіуше! — жахнувся Сумний король. — Я тебе не впізнаю. Ти не маєш права так говорити. Завтра ти можеш повернути собі корону й королівство, які належать тобі по праву. Ти назвав боягузами тих, хто в розпал битви вивісив білі прапори, а тепер ти сам, король і вождь, напередодні битви, яка обіцяє тобі перемогу, зрадив себе й не лише себе, а й свої реформи, працю, боротьбу, дітей. Схаменися, Матіуше! Залишилося потерпіти один день, останній день, і — кінець!

Матіуш сидів так само непорушно, підперши голову рукою. Лише з грудей вирвалося в нього глибоке зітхання.

— До чого мені перемоги? — прошепотів він.

— Тобі ні до чого, але твоєї перемоги чекають діти у всьому світі. Вони вірять у тебе. Ти їм обіцяв. Ти називав себе королем-реформатором. Ти не маєш права опускати руки.

Матіуш узяв вудку й пішов на берег моря. Він просидів там до вечора, але не зловив жодної рибки, хоча вони підпливали до самого берега. Видно, не до риби йому було.

XI

асідання видалося дуже бурхливим. Оратори сперечалися один з одним, усі були збуджені, окрім лорда Пакса, який спокійно покурював свою незмінну люльку.

— Отже, — сказав лорд, коли всі бажаючі виступили, — перед нами дві проблеми: Матіуш і його королівство — перша, і діти — друга. Якщо Матіуш отримає своє королівство назад, діти не перестануть бунтувати. У всьому світі почнуться хвилювання, в школах — безлад. Уже сьогодні король Хастес очолив демонстрацію дітей. А що буде далі? Діти або оберуть Матіуша своїм королем, або зажадають, щоб у кожній державі було два королі: король дорослих і король дітей. Як тоді бути? Тому спочатку треба вирішити, надамо ми дітям свободу чи ні?

— Свободу?! — заревів цар Пафнутій. — Різки їм потрібні, а не свобода! Спробував би мій син бунтувати, я спустив би з нього штани і так всипав, на все життя запам'ятав би. Тепер безглузда мода — пальцем дітей не чіпай. А їх неодмінно бити треба. З першого разу не допоможе, бити ще і ще. Спершу можна нашльопати, не подіє — різкою відшмагати; а якщо й це не допоможе — дати ременя.

Усі погляди спрямувалися на Матіуша, але він мовчав.

— Хто ще хоче взяти слово? — запитав лорд Пакс.

— У мене інший метод, — сказав король Орест. — Я проти биття, воно швидко забувається. Краще не давати їсти. Залишити хлопчиська без сніданку чи без обіду, і він одразу шовковим стане. Для чого утрудняти себе биттям! А можна в темну кімнату посадити. Натерпиться непослух страху, і вся дурість з голови вилетить.

— Я вважаю, дітям не можна давати свободу, — заявив третій оратор. — Діти легковажні, у них немає життєвого досвіду. У нас ще свіжі в пам'яті недавні сумні події в королівстві Матіуша. Бити дітей не годиться, це їх оздоблює. Морити голодом — ще гірше: вони можуть захворіти й вирости кволими, немічними. По-моєму, треба пояснити їм, щоб вони почекали, поки підростуть і порозумнішають.

— Прошу слова, — сказав Сумний король. — Я не згоден із попередніми ораторами. Усе, що тут говорилося про дітей, раніше говорили про селян, робітників, жінок і негрів. Вони, мовляв, такі-сякі, погані, і жодних прав їм давати не можна. Тепер ми розуміємо, що це неправильно. Матіуш поквапився й надав дітям відразу надто багато прав. У цьому його помилка. Діти повинні мати свої гроші для купівлі необхідних речей. Не виключено, що вони витрачатимуть їх на всіляку нісенітницю. Але хіба дорослі не тринькають грошей? Можна, наприклад, дати їм гроші у позику, а вони повернуть, коли виростуть. А зараз вони часто опиняються в становищі жебраків: про кожну дрібницю доводиться просити, вибираючи момент, коли дорослі в хорошому настрої. Утім, порівняно з минулим, діти вже тепер користуються великими правами. За старих часів батько міг безкарно вбити свою дитину, а тепер це заборонено законом. Бити дітей теж. І не пускати їх до школи батьки не мають права. Давайте краще подумаємо, які ще дати дітям права. Вони ніскільки не гірші за нас, дорослих.

— А ви звідки знаєте? У вас, наскільки мені відомо, немає дітей, — єхидно промовив Молодий король.

— Дайте мені слово, — попросила Кампанелла; вона приїхала, як тільки дізналася, що Матіуш присутній на засіданні.

Але не встигла вона рота розкрити, як пролунав крик — страшний бойовий клич, від якого холоне кров.

— Зрада! — заволав хтось із королів і хотів було замкнути двері на ключ, але пізно: у залу засідань на чолі з Клу-Клу увірвався натовп дикунів і давай в'язати всіх підряд.

— Матіуше, ти вільний! — вигукнула Клу-Клу.

— Засідання оголошую закритим, — сповістив зв'язаний по руках і ногах лорд Пакс, який у суматосі загубив свою люльку.

Матіуш пригадав розповіді старого професора, який знав п'ятдесят мов, і здогадався, що це найдикіші дикуни. Навіть Бум-Друм побоювався їх і ніколи не запрошував у гості більше двох-трьох чоловік разом. Так, професор говорив ще, вони чудові веслярі.

Бум-Друм, не приховуючи невдоволення, відчитав Клу-Клу.

Не можна втрачати жодної хвилини! Дикуни вже зв'язують королів і звалюють разом по п'ять чоловік. На щастя, вони вміють рахувати лише до п'яти, а то королі задихнулися б в одній великій купі.

Матіуш розгубився. Але його виручив Бум-Друм.

— Візьми скоріше зі столу он ту цурочку, — сказав він, — і обійди з нею п'ять разів кожну купу королів. Тільки дивись не обертайся і не збийся з рахунку, а то біда буде.

Матіуш іде попереду, за ним — Бум-Друм, Клу-Клу і вожді племені. Озиратися не можна, але Матіуш здогадується, що дикуни йдуть на руках. Матіушу дуже соромно за своїх друзів. Мабуть, лежати в мішку замість дохлого пса було не так соромно. "Уже краще б я сам валявся

зв'язаний", — подумав Матіуш. Але відволікатися не можна: один необережний рух — і світ втратить білих королів.

Залишилося обійти чотири купи, три. Порівняно з цим прогулянки тюремним двором — одне задоволення. Королі розуміють: справи їхні погані, і лежать смирно, не ворухнуться. От коли згодилася Матіушу звичка відлічувати кроки й уміння ходити різними способами, тому що Бум-Друм раз у раз давав йому нові вказівки.

— Тепер роби великі кроки, нагнися праворуч, підніми цурку догори, пройдися на п'ятах, — командував Бум-Друм. — Дивись, не зрони священне дерево, коли воно почне пекти тобі руки.

А цурка ставала дедалі гарячішою.

Нарешті остання купа: вгорі — зв'язана Кампанелла. Матіуш, не витримавши, заплющив очі.

— Тепер вийди з будинку, — керує далі захеканий Бум-Друм: ця процедура була йому не за віком важка.

Спускається Матіуш сходами, а цурка пече ще сильніше, ніби він склянку гарячого чаю несе.

— Бум-Друме, пече!

— Потерпи, Матіуше! Скоро кінець.

— Можна трохи швидше?

— Ні.

Матіуш розуміє: Бум-Друм сам би радий швидше покінчити з цим. Значить, насправді не можна. Проте справедливості заради треба визнати, церемонії, прийняті при дворах білих королів, не такі болісні.

Нарешті жрець узяв із обпалених рук Матіуша священну цурку.

— Що все це означає? — запитав Матіуш у Клу-Клу, яка зі співчуттям дивилася на його вкриті пухирями руки.

— Я зробила дурість. Не сердься на мене. Я боялася, щоб із тобою не сталося біди, якщо я не встигну на допомогу. Зараз небезпека минула, але це могло погано скінчитися. Тобі дуже боляче?

Військовий танець дикунів продовжувався три години. Тим часом Бум-Друм, Клу-Клу і Матіуш викочували з льоху бочки з вином, пивом і лікерами.

— Коли вони закінчать танцювати, — сказав Бум-Друм, — я простежу за порядком, а ви підносьте кожному по півкухля вина, і в кожен кухоль Матіуш нехай кидає по одному зернятку, а Клу-Клу — по три.

І Бум-Друм дав їм по мішечку з маленькими горошинами. Потім проштрикнув на руках Матіуша пухирі й помазав ці місця якоюсь рідиною, інакше він не зміг би тримати глек і кидати в кожен кухоль по зернятку.

У Матіуша вже заніміли руки, а черзі кінця немає. Бум-Друм розпоряджається: одних направляє до Матіуша, інших — до Клу-Клу. Матіуш помітив: до своєї доньки він посилає більше дикунів. "Напевно, — здогадався Матіуш, — це найдикіші".

"Коли це скінчиться? — в думках запитує він себе і з тугою думає про безлюдний острів. — Нехай роблять, що хочуть: миряться,

сваряться, нагороджують чи карають, нехай хоч з'їдять один одного, аби мене при цьому не було".

Нарешті в останній кухоль налили оцту — вина не вистачило, — кинули останнє зернятко, підійшов останній дикун.

Усе.

XII

апевно, тим справа і скінчилася б, якби серед тих, хто приїхали з Клу-Клу, не затесався потай страшний лиходій і людожер — головний жрець племені і головний шахрай. Цей шарлатан найзвичайніші фокуси, які в нас показують у цирку (мистецтву фокусника виучив його якийсь каторжник-утікач на сплату за шкуру леопарда і двох мавпочок), видавав за чудеса, а негри сліпо йому вірили і приносили багаті дари.

І ось, боячись втратити владу і, головне, багаті дари, коли Клу-Клу побудує залізницю, телеграф, почне видавати газети, навчить негрів читати і стріляти з гармат, він вирушив у ризиковану подорож з таємною думкою вбити прокляте дівча і її друга — Матіуша.

Лиходій прокрався вночі в кімнату, де лежала зв'язана Кампанелла, і з'їв її, а сам сів у човен — і був такий! Він знав: гнів білих обрушиться на його одноплемінників, а значить, і на Клу-Клу. Його розрахунки, як ми побачимо, виправдалися.

Коли звістка про цю трагічну подію облетіла острів, найдикіші дикуни ще міцно спали, випивши з вином по три маленькі зернятка, а менш дикі, які отримали напередодні по одному зернятку, стали просити в Матіуша вибачення, перекидатися на знак печалі й висловлювати йому свою відданість. І Матіуш наказав негайно перенести сплячих у човни. Човни зі зв'язаними дикунами відштовхнули від берега, і вони попливли у відкрите море. На острові за наказом

Матіуша залишилося сто найслухняніших. За першим словом Короля Сонця (так непрохані гості називали Матіуша) вони розв'язали білих королів.

Засмучені і пригнічені, зібралися королі на засідання. Навіть незворушний лорд Пакс був пригнічений звісткою про смерть королеви Кампанелли.

— Прошу вшанувати пам'ять загиблої королеви вставанням.

Усі встали.

— У мене зауваження за порядком денним, — піднявши руку, сказав Бум-Друм.

Цікаво, що він хоче сказати?

— Білі королі! Мої чорні брати заподіяли вам велику неприємність. Я поділяю ваше горе. Але винні в цьому ви самі. Ви набудували собі розкішні палаци, а на нас вам начхати. "А права, які ми вам дали?" — заперечите ви. Але що нам права, якщо ми вбогі й неписемні. Тому я прошу обговорити сьогодні питання не лише про білих дітей, а й про чорних. Ми, люди похилого віку, змирилися зі своєю важкою долею, але нехай хоч у наших дітей життя буде кращим.

— Отже, на порядку денному чотири питання. Перше: про білих дітей. Друге: про Матіуша. Третє: про королівство загиблої Кампанелли. Четверте: про чорних дітей, — оголосив лорд Пакс.

Проте обстановка не сприяла переговорам. Королі нервувалися: їх непокоїла присутність ста дикунів. І хоча перед готелем стояли білі вартові і всю ніч до ранку змінюється караул, все одно страшно, раптом повториться те саме. Отже, королям було не до переговорів.

Нехай Матіуш скаже, чого він хоче. Вони заздалегідь на все згодні. По-перше, він врятував їм життя; по-друге, сто дикунів готові будь-якої хвилини кинутися на його захист. Через те, що в дикунів немає вогнепальної зброї, королям ніскільки не легше. Отруйні стріли і списи — теж досить неприємна штука. Урешті-решт, яке їм діло до Матіуша? Якщо Сумний король хоче, нехай панькається з ним. А Молодий король, як головний винуватець, повинен добровільно відректися від престолу й передати владу батькові. Хороший король! Дітей, котрі збунтувалися, не зумів присмирити!

Приблизно так думав кожен про себе, але всі чекали, що скаже Матіуш.

А той мовчав. Від горя він не міг виголосити жодного слова.

Нарешті Альфонс Бородатий, втративши терпіння, зажадав, щоб Матіуш висловився.

— Ваша величносте, ви хочете взяти слово? — запитав Матіуша лорд Пакс.

— Давайте на знак трауру за королевою Кампанеллі перенесемо засідання на завтра.

Заперечити було нічого. Королі погодилися, хоча без ентузіазму. Домовини на острові не знайшлося, і останки королеви поклали в ящик з-під винних пляшок і закопали в землю.

Матіуш зустрівся з Клу-Клу під деревом мирти.

— Матіуше, ти сердишся на мене?

— Це ти, люба Клу-Клу, повинна на мене сердитися. Коли б не я, жила б ти спокійно у своїй країні. А через мене тобі довелося

подорожувати в клітці з мавпами, і у в'язниці ти сиділа з моєї вини, і про нещасні ці реформи стала думати теж через мене.

— Матіуше, що ти говориш! Хіба є більше щастя, ніж працювати й боротися заради того, щоб життя на землі стало кращим?

— Ну що ж, борися, Клу-Клу! — Матіуш зітхнув.

— А ти?

— Я їду на безлюдний острів.

— Чому?

— Це таємниця.

Матіушу не хотілося засмучувати Клу-Клу, і своїми думками він поділився із Сумним королем.

— Раніше я думав, діти нещасні, але хороші. А тепер переконався, що вони погані. Говорю це, щоб ти не подумав, ніби я здрейфив і мені набридло з ними панькатися. Тільки нехай це залишиться між нами. Раніше я не знав дітей, а тепер знаю. Вони погані, дуже погані. І я поганий. Поганий і невдячний. Поки я був маленьким і боявся міністрів, церемоніймейстера, гувернера, я слухався й поводився добре. А став королем, відразу наробив дурниць і тепер ось страждаю.

І стільки безневинних людей страждають через мене.

Матіуш стукнув кулаком по столу, схопився і, заклавши руки за спину, забігав по рибальській хатині.

— Діти злі, несправедливі, брехливі, шкодять. Заїці, косому, кульгавому, рудому, горбатому або якщо хтось наробив у штани, вони проходу не дадуть, дражнитимуть. "Рудий — червонястий, біс небезпечний!.. Кривоніжка!.. Горбань!.." — кричать вони, кривляються і сміються. Десятилітній сміється з восьмилітнього, дванадцятилітній не хоче гратися з десятилітнім. Побачать у іншого щось трохи краще, обов'язково виканючать або безсоромно підлещуватимуться. Забіяці все спускають, а тихого й доброго зневажають. Довіриш комусь таємницю, він із тобою посвариться й вибовтає її. Усіх висміюють, ображають, дратують. Ідеш вулицею парами — обов'язково пристануть, тому що знають, ти беззахисний, коли йдеш із вихователем, який забороняє битися. А скільки серед хлопців злодіїв і обманщиків! Позичиш — не віддадуть і ще скажуть: "Відчепися, відв'яжися, котися до біса, а то в зуби дам!" А хвальки які! Кожен хоче бути першим. Старші сваряться з молодшими, хлопчики — з дівчатками. Тепер я розумію, чому провалилася затія з дитячим парламентом. Та і як їй було не провалитися! Тепер мені зрозуміло, чому я був хороший, поки в мене сардельки були; а не стало їх, вирішили мене виказати. А ще лицарями Зеленого Прапора себе називали! Білі діти гірші за чорних, а це ганьба. Негри неписемні, тому їм багато що можна вибачити. Ні, не хочу повертатися до білих! Набридне жити на безлюдному острові — поїду до Бум-Друма й залишуся там назавжди.

Матіуш немов забув про Сумного короля. Він міркував подумки, висловлював уголос, що наболіло.

І коли Сумний король заговорив, Матіуш від несподіванки здригнувся.

— Не зневіряйся, не падай духом, — сказав Сумний король. — У житті кожного реформатора бувають важкі хвилини, коли здається, всі зусилля витрачено даремно. Та це не так. Не всі діти погані. Є серед них брехунці і правдиві, гонористі і скромні, задираки і привітні. Але коли немає порядку, гарні завжди страждають від недобрих. Треба зробити так, щоб чесні, порядні діти могли захищатися. Ти почав це, а довести

до кінця не хочеш. Якщо ти вперся, їдь на безлюдний острів. Але прошу тебе, у жодному випадку не відмовляйся від свого королівства! Потім пошкодуєш, та пізно буде.

XIII

ерший гарматний постріл прогримів о двадцятій хвилині на третю ночі. Канонада не замовкала до третьої години. На острів скинули триста шістдесят снарядів, після чого команди трьох військових кораблів висадилися на берег, отримавши наказ знищити дикунів.

Цілитися з корабля, як відомо, не так і просто: адже він погойдується на хвилях. Тому один снаряд випадково потрапив у ліве крило готелю, де жили білі королі, правда не найважливіші. Але коли стало відомо, що разом із дикунами вбито трьох білих королів і п'ять легко поранено, гармашеві добряче дісталося.

Бум-Друм і Клу-Клу зникли. Тільки навряд чи їм удасться врятуватися: біля берегів Куфайки патрулює дев'ятнадцять кораблів.

От як білі помстилися за смерть Кампанелли! Щоб чорношкірі не втручалися в їхні справи. Бач, надумалися з білими змагатися, в яких телеграф є і гармати. Через непорозуміння, з чистої випадковості потрапили вони до рук чорношкірих, але нехай ці чорні личини не задаються. І Матіуш теж нехай не думає, що захопити владу над світом легко і просто. Курам на сміх: хлопчисько — володар світу!

А підстроєно було так. Королі потай зібралися й надіслали телеграму: негайно прислати на виручку флот. У телеграмі не забули згадати, щоб, окрім військових кораблів, прислали торговельне судно з провізією. На острові з'їли всі запаси й випили все вино. Стільки проскніти на засіданнях і харчуватися рибою, особливо після такого струсу, — ні вже, дякуйте! Королівські шлунки до такого не звикли!

Королі були у відмінному настрої. Небезпека минула. Усе добре, що добре закінчується. Зате скільки цікавих подій, скільки незабутніх вражень. До кінця життя вистачить розповідей про те, як їх ледве не розтерзали дикуни. А то, дійсно, образливо! В історії описують героїчні подвиги королів, які жили у вікопомні часи, а про них — жодного слова! Тепер і про них буде що сказати. Їхній подвиг увійде в історію.

— Добре б унести до протоколу невелику поправочку: трьох королів убито і п'ятьох легко поранено не в ліжку, а в сутичці з ворогом. Дрібниця, а докорінно міняє справу.

— Факти перекручувати не можна, — сухо відрізав лорд Пакс і відкрив засідання.

— Панове, нагадую: я висловився проти того, щоб Матіуша називати королем. Проголосуймо за мою пропозицію, — заявив Молодий король.

— А я пропоную проголосувати за те, щоб вас називали не королем, а спадкоємцем престолу. У вчорашніх газетах повідомлялося: під тиском громадської думки Старий король змушений узяти владу у свої руки, — холоднокровно заперечив Матіуш.

— Припиніть сперечатися!

— Не витрачаймо дарма часу!

— Якщо чіплятися до дрібниць, то ми ніколи не закінчимо.

— У мене син народився!

— Мені треба робити операцію апендициту!

— У мене тітонька захворіла!

— Як хочете, а я сьогодні увечері виїжджаю. Досить!

— Яка різниця — Матіуш чи король Матіуш, аби він сказав, що йому треба.

— Слово Матіушу!

— Королеві Матіушу слово!

— Кінчайте волинку! — галасували королі.

Лорд Пакс відкрив теку з протоколом суду над Матіушем і прочитав:

— На дванадцятій сторінці говориться: "Жителі столиці позбавили Матіуша королівської влади". А нижче приписка: "З рішенням банди зрадників і боягузів не згоден. Бо я був королем і залишуся ним до самої смерті". Сторінка тисяча сорок третя, дванадцятий рядок зверху: "Один із тих, хто підписали акт про позбавлення влади короля, кинувся Матіушу в ноги і зі сльозами вигукнув: "Королю, пробач мене, підлого зрадника!" Отже, з документів виявляється, що ні сам він, ні навіть ті, хто позбавив його влади, не переставали вважати Матіуша королем. Тому я звертаюся до його величності короля Матіуша Реформатора і прошу висловитися.

У тиші, що настала, почувся шум далекого прибою. Королі приготувалися дати відсіч. Від цього хлопчиська всього можна чекати. Але уявіть їхній подив, коли Матіуш сказав:

— Я, Матіуш Перший, вважаю себе винним. Через мене вбито, розтерзано дикими звірями й покалічено безліч народу. Я виїжджаю на безлюдний острів. Від престолу я не відрікаюся, але управляти країною поки не буду. Завойовані землі повертаю їхнім власникам. Молодий король може забрати свій порт назад. Я його милостей не потребую! Країна моя залишається в колишніх кордонах, у яких була при батькові.

Соромно уславитися королем, який не зумів зберегти спадщину предків. Нехай жителі моєї країни виберуть собі президента.

— А як же діти?

Матіуш спохмурнів і промовчав.

— Дозвольте за нього сказати кілька слів. — Сумний король встав. — Мені, як другові Матіуша, відомі його думки й наміри. Матіуш дуже втомився. Він хоче в тиші на самоті розібратися у всьому побаченому й пережитому. А коли він відпочине на безлюдному острові, то висловить свої міркування на новій королівській раді.

— Чудово! Чудово! — у захваті закричали королі. — Якщо його величність король Матіуш втомився, нехай відпочиває на здоров'я. Ми теж хочемо відпочити! Ми теж втомилися! Час додому: невідомо, як там управляються без нас міністри. У нас кістки болять! Це ж не жарт, пролежати стільки годин зв'язаними ліанами один на одному, як дрова!

Лорд Пакс не поділяв загального захвату. Вихованому джентльменові не до смаку був гармидер, що зчинився в залі. Королі посхоплювалися з місць, кричали, перебиваючи один одного. Спробуйте в таких умовах вести протокол. Видно, лорд Пакс втратив владу над королями: вони перестали його боятися.

— Ваша величносте, проголосуймо. — Лорд Пакс зробив боязку, але безуспішну спробу навести лад.

— Не морочте нам голову! Ми беремо Матіуша й вирушаємо на торговельний корабель. Треба влаштувати прощальний сніданок!

Королі підхопили Матіуша під руки й потягли. Спочатку він злегка упирався, але потім вирішив: якщо тебе запрошують, відмовлятися непристойно. А королі поводилися так весело й невимушено, немов були

його нерозлучними друзями. Здавалося, на всьому світі немає для них дорожчої людини.

Раніше, коли Матіушу доводилося стикатися з королями, міністрами або просто з дорослими, вони завжди давали йому відчути, що він маленький, а вони великі. А зараз між ними жодної різниці. "Не такі вже погані люди ці королі", — подумав Матіуш. Він немов уперше їх побачив. Жодних церемоній, жодного етикету. Регочуть на все горло. Котяться стрімголов з гори, ганяються один за одним. Король Мальто видає себе за людожера.

— Матіуше, випий із нами на прощання! Не біда, що ти маленький. Маленький та молодецький! Якщо ти реформатор, значить, велика людина. Хай живе король Матіуш!

На палубі торговельного судна розставили столи. На столах вино, коньяк, лікери, наливки, усілякі страви, кошики з фруктами.

Матіуша посадили на почесне місце. Наповнили келихи.

— За здоров'я Матіуша!

Оркестр заграв національний, гімн. Королі їдять, п'ють, і Матіуш від них не відстає. Не встигне випити келих, як йому знову підливають.

— Хай живе Матіуш Перший!

— Хай живе Матіуш Великий!

Королі напилися й полізли до Матіуша цілуватися, просячи називати їх на ім'я. У Матіуша від вина запаморочилася голова, але йому було дуже весело, він співав і танцював разом з усіма.

— От бачиш, любий Матіуше, як добре жити з нами в дружбі. Відпочинеш на безлюдному острові, повернешся до себе в столицю і заживеш, як усі королі, — весело й безтурботно. Ти думаєш, чому королі раніше воювали? Та тому, що нудно було в замках за високими стінами сидіти. А тепер у нас і без війни розваг вистачає. Вип'ємо за вічну дружбу!

Випили.

— За реформи!

Знову випили.

— За рівноправ'я дітей!

Ще раз випили.

Серед тих, хто бенкетував, не було лорда Пакса і двох королів: Молодого і Сумного. Вони залишилися в залі засідань писати протокол. Королі дуже сварилися між собою і ніяк не могли дійти згоди: один хоче одне, інший — інше. Побачили, що так діла не буде, і кожен написав свій протокол. Нехай Матіуш сам вибере, який йому більше сподобається.

Сказано — зроблено. Сіли в човен і попливли на корабель. А там дим коромислом. Ні про які переговори мови бути не може.

Королі обступили прибулих і давай їх обнімати, цілувати, дякувати за працю. Тягнуть до столу, пригощають. То сміються, то плачуть, пригадавши, як їх ледве не з'їли дикуни. Потім стали докоряти Сумному королеві, що він ніс задирає і не хоче водити з ними компанію. Одним словом, щонайповніша нерозбериха!

П'яні монархи вирвали в Молодого короля папір і підписали. Потім підписали і протокол Сумного короля. Той хороший, кажуть, а цей ще кращий.

— Чи варто сваритися через дурниці? Якщо королі не помиляться, міністрам нічого буде виправляти, розплутувати й упорядковувати.

Ура! Хай живе протокол! Хай живе Залізний Старий — лорд Пакс! Хай живе Сумний король! Хай живе Молодий король! За дружбу і любов! Хай живе Матіуш Реформатор!

XIV

епер розповідь піде зовсім про інше. Звідтоді, як Матіуш висадився на безлюдному острові, усе змінилося. Раніше було так, а тепер — інакше. І сам Матіуш став іншим. Йому здається, ніби це все йому сниться або, навпаки, прокинувся, і все, що було раніше, йому приснилося. Дивно через те, що все раптом стало іншим.

Королі, придворні інтриги, діти, негри — усе відступило на другий план. Немов не він, а хтось інший вів війни, вигравав і програвав битви, тужив в ув'язненні, здійснював втечі, поневірявся, переодягнутий, по країні, ховався. Хтось, про кого Матіуш чув або з ким був навіть знайомий. Тільки дуже давно.

Сидить він на березі моря й кидає у воду камінчики. А вода синя-синя! Довкола тиша і краса така, що очей не відірвеш! На душі в Матіуша добре і спокійно. Жодних турбот, клопоту, засмучень.

"Може, і справді все це мені наснилося? — думає Матіуш. — Ні, це було наяву, тільки давним-давно".

І зовсім не давним-давно, а недавно. Просто Матіуш з того часу дуже змінився. Дивно, як це він не знав, що можна бути іншою людиною. Але

хто ж він насправді? Гордий, непохитний король-реформатор чи тихий і задумливий добровільний вигнанець-філософ?

Так, Матіуш став філософом, тобто людиною, яка роздумує про все, що бачить. Сидить цілий день і думає. Але це зовсім не означає, ніби філософи — нероби. Мислення — теж праця, і дуже важка. Між звичайною людиною і філософом велика різниця. Для звичайної людини жаба — просто жаба, а філософ побачить жабу й думає: "Навіщо вона існує в природі?"

Замість того, щоб розсердитися й облаяти свого кривдника, ж це робить звичайна людина, філософ роздумує, чому одна людина задира і злюка, а інша — ні?

Звичайна людина побачить щось гарне в іншого і заздрить, сушить собі голову: "Як би мені теж отримати таку штуку?" А філософ вдається до роздумів: "Як зробити, щоб усе було у всіх людей?"

Ось такою людиною і став Матіуш.

Сидить він на березі і кидає у воду камінчики. Складається враження, що він нероба! Але це не так, в голові в нього йде напружена робота, народжується тисяча питань.

"Що відбувається в мозку, коли людина думає? Чому людина спить? І чому засинаєш завжди непомітно? І взагалі, що таке сон? Чому ми ростемо, старіємо, вмираємо?

Дерево теж росте, стає трухлявим, хворіє. А сказати, що йому болить, бідне дерево не може. Чому?

А море живе? Якщо прислухатися, воно зітхає, як велетень, а в негоду стогне і виє. І все-таки воно неживе. Зате в морі водяться риби. І знову загадка: чому людина не може жити у воді, а риба — на суші?

До того, як винайшли аероплан, літали лише птахи. Дивно: муха вміла літати, а людина — ні. Виходить, муха розумніша за нас? Чому муха повзає по стелі, по стінах, по склу, а якби спробувала людина, то впала б і розбилася?

Цікаво, чи є у птахів свої пташині слова? Коли канарка співає, розуміють її інші канарки чи ні?"

У голові Матіуша — тисяча запитань, і на все треба відповісти самому, бо немає в нього ні книг, ні товаришів, ні вчителів. Виходить, ніби він учень і вчитель водночас. І це йому подобається. Раніше він про все запитував іноземця-гувернера чи капітана, але ті ніколи не могли пояснити йому так зрозуміло, як він пояснює собі сам.

І взагалі в Матіуша таке відчуття, ніби він не сам. Людина на самоті нудьгує, а Матіушу не нудно. Він міркує сам із собою, і йому здається, що в нього багато співрозмовників. Чому це?

"Напевно, у голові в нас багато-багато малюсіньких чоловічків, і кожен щось знає, говорить своє. Інколи вони сперечаються, сваряться, потім миряться і дають один одному поради. Чому, наприклад, у пам'яті спливає раптово те, про що ти давно забув? Напевно, малятко, якому доручили цю справу, заснуло, а прокинувшись, нагадало тобі те, про що забулося. Таємничі істоти, ці думки-малятка! А може, це не живі істоти, а маленькі механізми, пружинки або щось на зразок фонографа? Ні, прилади й механізми робляться із заліза на фабриках, вони самі не вміють говорити.

У крові теж є крихітні істоти — червоні й білі кров'яні тільця, які можна побачити лише під мікроскопом. І у воді є мікроби, їх теж неозброєним оком не побачиш. Напевно, вчені не винайшли ще такого збільшувального скла, через яке вдається побачити думку-малятко.

А може, і в серці вони живуть. Збереться багато сумних чоловічків, і на серці стає важко. А розвеселяться, розіграються пустуни — на серці легко й радісно.

А що таке сумління? Чи не найголовніший це чоловічок, який знає, що можна робити, а чого не можна. Та всі інші його слухають, як учні — вчителя. А коли не слухають, людцна здійснює погані вчинки. Якщо це так, тоді зрозуміло, чому одна й та сама людина може вчиняти то добре, то погано".

Іноді Матіушу здається, ніби в голові в нього йде справжній бій. Одні перемагають, інші зазнають поразки. Схоже, там теж є свої міністри й військо. А найголовніша думка — як матка в бджолиному вулику: бджоли перелітають із квітки на квітку, так і думки — передаються від однієї людини іншій. Матіушу, наприклад, передалися деякі думки міністрів, лорда Пакса, батькові й мамині, бабусині і прадідусеві.

Сидить Матіуш на березі, кидає у воду камінчики, а думки, як бджоли, рояться в голові. І здається Матіушу, що він на уроці, тільки не один у нього вчитель, а тисяча або мільйон. Але ніхто один одного не перебиває, всі говорять по черзі, і першим відгукується той, хто потрібніший.

Може, жодних чоловічків і немає, просто Матіуш вигадав їх, щоб було цікаво.

Набридне дивитися на море, Матіуш іде в ліс — до мурашника. Сяде на пеньок і спостерігає за мурашками. Це також дуже цікаво. Кине шматочок кори і дивиться, як мурашка його в мурашник тягне. А то візьме обережно мурашку і посадить на руку; той метушиться, втекти хоче. Матіуш підніме палець, а мурашка думає, що це гора. Перебирає лапками-гачками, бігає туди-сюди по долоні й уявляє, ніби десятки верст зробила.

А то винесе Матіуш клітку з канаркою, повісить на гілку, відчинить дверцята й чекає, що вона робитиме. Канарки, які на волі, не розуміють, про що співає канарка-в'язень, і не люблять її. Одного дня Матіуш випустив свою канарку, вони накинулися на неї і ледь не заклювували. А йому здавалося, що між ними немає жодної різниці: і його жовта, і ті також. І співають однаково. Але, мабуть, є різниця, якщо вони не визнають її.

Канарка в клітці стриб-стриб із жердинки на жердинку і співає. А вільні канарки слухають і щось щебечуть у відповідь. Підлетить канарка-в'язень до відчинених дверцят, покрутить голівкою, защебече — немов радиться, як бути. Змахне крильцями, от-от відлетить, але ні — роздумала. Інколи осміліє боягузка, випурхне з клітки, але тут же опуститься на неї зовні: боязко, видно, залишати клітку. Канарки з волі переговорюються з полонянкою, але Матіуш не розуміє пташиної мови й не знає, сваряться вони чи просто запитують, звідки вона. Чи то заздрять її позолоченій клітці, чи то сміються, що літати розучилася.

"Нічого, звикнуть, — думає Матіуш. — Моя канарка може багато чого їх навчити. І вони знають багато такого, чого вона не знає".

Скільки в природі цікавих загадок!

Збоку здається, ніби Матіуш нічого не робить. Але в нього кожна хвилина зайнята, а коли настає вечір, не хочеться спати лягати.

Увечері на небі спалахують зірки. Матіуш дивиться на них, немов уперше бачить. Невже вони такі ж великі, як наша Земля? А чи є там люди, бджоли, мухи? Людина порівняно з океаном чи Всесвітом — жалюгідна комашка. Матіуш пробував полічити зірки на небі, та збився з рахунку.

XV

ахідна частина острова, де оселився Матіуш, — гориста. Гір там, щоправда, небагато — всього чотири, і три зовсім невисокі. Між цими невисокими горами й морем розкинулася галявина. На галявині будиночок — колишня школа, у якій і живе Матіуш. Зліва галявину від моря відгороджує четверта гора, висока, — можна сказати, скеля. Біля її підніжжя — затока, у яку впадає річка, що бере початок у східній частині острова. На схід острів розширюється, і ліси там густіші. У цій непрохідній гущавині сховалися свого часу тубільці, рятуючись від лютуючого кору.

Разом із Матіушем у школі оселився наш давній знайомий, знаменитий сонько — полковник Дормесько. Його помилували, взявши до уваги колишні заслуги перед батьківщиною. Важливу роль відіграла й та обставина, що справа із втечею царственого полоненого закінчилася щасливо. Солдати, які охороняли острів і виконували різноманітну господарську роботу, жили в будинку, що належав колись заповзятливому торговцеві.

У морі неподалік від острова височіла скеля, на ній — маяк. Звідтоді, як Матіуш тут оселився, його ще жодного разу не запалювали: там щось зіпсувалося.

Раз на тиждень корабель доставляв газети, листи і провізію. Листів Матіуш отримував мало, а газет він не читав. І часу немає, і бажання.

Для чого новини, коли обсіли думки, які необхідно обдумати. Матіуш вирішив почати нове життя, але, щоб знову не наробити помилок, треба розібратися у своїх вчинках. А в голові — повна нерозбериха. Чоловічки-думки зовсім некеровані, роблять, що хочуть. Засинають і прокидаються будь-коли, кудись зникають із голови і знову несподівано з'являються. Б'ються один з одним, а з якого приводу — невідомо. Чим більше Матіуш думає, тим більше заплутується.

"Ну, добре, королем я не хочу бути. А ким же я буду? Адже не можна все життя кидати камінчики у воду і спостерігати за мурашками! Якщо у в'язниці я прогулювався двором і рахував кроки, то чому тепер не можу лічити зірки й камінці? Але тоді я був полоненим і хотів утекти. А тепер?"

У Матіуша з'явилося бажання знову втекти, але куди й навіщо, він не знав.

А не знав, тому що в голові в нього — хаос. То беруть верх веселі чоловічки, починають колобродити, і Матіуш радіє, сам не знаючи чому. То перемагають скиглії, і Матіуш сумує: згадує, що він сирота, і на очі навертаються сльози. То охоплює тривога, немов ось-ось щось станеться.

І все робиться якось саме собою, не з його волі.

Наприклад, він дуже любить купатися в морі. Але буває так: вийде на берег, почне роздягатися, і раптом зникає бажання лізти у воду. Чому? Може, вітер чи вода холодна? Нічого подібного, сонце світить, як учора, але сам Матіуш інший.

Або ще от. Любить Матіуш веслувати. Сяде в човен, наляже на весла — раз-два, і чим важче рукам, тим приємніше, тим краще. А наступного дня погляне на човен, і дивно йому, як це він учора міг із таким захопленням веслувати. Була б мета, варто було б докладати зусиль, а крутитися на одному місці смішно й безглуздо. А то був такий випадок. Зловив Матіуш рибу, і раптом пожалів її. Хто, власне, дав йому право ображати її? А якби риба зловила його на гачок і тягнула в море?

Інколи Матіуш сердиться на себе. Раніше цілою країною управляв, а тепер навіть собі ради не дасть! Чоловічки-думки колобродять, навісніють, не бажають йому підпорядковуватися, хоч лусни!

Отже, із собою важче впоратися, ніж з іншими?

Як утихомирити цих крихітних непосид і навіжених? Адже лоб не стінка, на нього не наліпиш оголошення чи наказ, як бувало в столиці. І потім, він не знає, що вони із себе вдають. А може, їх взагалі не існує?

Чоловічки в голові у Матіуша різні: одні старі, як церемоніймейстер, вони багато всілякої всячини знають і розповідають про минулі часи. Інші на кшталт слуг, ці нагадують, що треба одягнутися, вмиватися, поснідати, викупатися, піти в ліс або покататися на човні. З ними немає жодного клопоту. Коли він був королем, теж доводилося їх слухати. А от як бути з молодими, непокірними, зухвалими? Вони роблять, що хочуть, з'являються і зникають, коли захочуть, і нічого вдіяти з ними не можна. Напевно, щоб ними управляти, потрібна сильна воля, дисципліна, тренування. Від цього, напевно, залежить, будуть вони поганими чи гарними. Взяти, наприклад, Фелека. По суті, непоганий парубок, а скільки зла наробив: хабарі брав, крав, обманював. Може, і хлопці з притулку не усвідомлювали, що чинять погано. Просто не вміли впоратися зі своїми розбещеними, пустотливими чоловічками.

Сильна воля — це щось на зразок військового міністра. Шкода, що він точно не знає, які у військового міністра обов'язки. Але в армії є генерали й полковники, яким усі беззаперечно підкоряються. Треба і йому побудувати в голові неприступні фортеці, щоб чоловічки дослухалися його думок.

Але що їм наказати?

Матіуш зрозумів, як мало він знає і вміє.

І написав листа Сумному королеві з проханням прислати йому найкращу бібліотеку.

Матіуш вирішив прочитати всі книжки, які є на світі. Поклав перед собою на стіл годинник і став перевіряти, чи швидко він читає і чи зможе за день прочитати книжку. Рік має 365 днів. Отже, за рік можна прочитати 365 книжок.

За два роки — 365 х 2 = 730 книжок.

За три роки — 365 х 3 = 1095 книжок.

За чотири роки — 365 х 4 = 1460 книжок.

Мало. На світі значно більше книжок.

Матіуш важко зітхнув: як багато належить зробити!

А сумні чоловічки ніби на те й чекали — накинулися всім скопом на нього і давай відмовляти: не варто, мовляв, братися, все одно з цього нічого не вийде. Нічого він, мовляв, не знає і не вміє. Стільки часу витратив дарма на різні безглузді затії, і спадщину батька зберегти не зумів, і своїх великих предків — Стефана Мудрого, Павла Завойовника і Ганну Добродійну — зганьбив.

Низько схилив Матіуш голову над папером з обчисленнями і навіть пошкодував, що попросив надіслати книжки.

Йому стало гірко. "Нічого з мене не вийде. Пропаща я людина". А потім як стукне кулаком по столу та як вигукне:

— Геть!

Навіть канарка забила крильцями з переляку.

Геть сумні думки! Байдуже, як вони виглядають. Вони повинні його слухатися — і край! Він, Матіуш, хазяїн своїх думок. Віднині буде так, як він захоче.

"На зло їм буду веселим. Досить тинятися з кутка в куток. Куди це годиться — три дні не купався! Марш на море!"

Скиглії здрейфили й поховалися хто куди, а Матіуш весело побіг купатися. Потім сів у човен і заплив у море — далеко-далеко, майже до маяка. Він відчув себе сильним, веселим, здоровим. Тепер він знає, чого хоче і чого прагне. А коли почне читати, знатиме ще більше.

Книжка — це справжнє диво! У ній усе наймудріше, що придумали люди. Буває, людина все життя, років сто, думає, а потім напише книжку. А Матіуш прочитає її й багато чого знатиме. Автор давно помер, а думки його в ній живуть. Книга розмовляє з тобою, дає поради. "Навіщо самому сушити голову, коли є книжки, — думає Матіуш. — Вони дадуть відповідь на будь-яке запитання, замінять сотню вчителів".

Зараз Матіуш не хоче бути королем, а через рік може захотіти. Але що це за король, який нічого не знає. Тому треба вивчити свою країну, закони, прочитати книги про королів, учених, про зірки, про дітей. Він повинен знати більше, ніж діти.

Матіуш зійшов на вершину скелі, поглянув на море, і в нього радісно забилося серце. Розпрямивши плечі, він зітхнув повними грудьми й відчув себе щасливим.

А вдома записав у щоденнику:

Виховувати волю — означає робити те, чого не хочеш. Королеві треба вміти володіти собою.

XVI

ЩОДЕННИК МАТІУША

атіуш завів щоденник.

Він узяв зошит, намалював на обкладинці будиночок, пальму, поодаль — скелю й море, призахідне сонце, ширяючих у піднебессі орлів.

А внизу написав:

Щоденник, який я вів на острові Білого Диявола.

Мої думки і вчинки.

На першій сторінці теж була картинка, але вона не вдалася, бо Матіуш дуже поспішав. Під картинкою він написав, які книги хотів би прочитати. Їх було сім:

1. Книгу, у якій розповідається про всі науки, — щоб вибрати найцікавішу і з неї почати.

2. Книгу про королів, коли вони були маленькими.

3. Книгу про знаменитих винахідників, мандрівників і розбійників, коли вони були дітьми.

4. Книгу казок усіх народів земної кулі.

5. Книгу, дуже товсту, про бджіл, мурашок і тварин.

6. Книгу про різних людей: добрих і не дуже, ледарів і старанних, веселих і сумних, щедрих і жадібних, задир і задавак. Про те, що треба зробити, щоб вони не билися, не сварилися й не чіплялися.

7. Книгу про безглузді й мудрі закони, — щоб знати, які скасувати, а які лишити.

І ще я хотів би прочитати книгу про те, як дресирують диких звірів: левів, тигрів та інших.

Сьогодні я думав: що таке вода? То вона рідина, то пара, то лід. Яка ж вона справжня: лід, пара чи вода?

Людина теж буває різною.

Сьогодні був у лісі. Хотів об'їхати довкола острова, але, виявилося, що це тривала подорож. Тоді я висадився на протилежному боці і, здається, бачив людину: вона крикнула щось і зникла в чагарниках. Але може, це була мавпа?

По-моєму, інколи навіть героям буває страшно. Цікаво, є на світі людина, яка жодного разу в житті не боялася?

Сьогодні день мого народження. Сумний король привітав мене і прислав у дарунок підзорну трубу. Я дивився на місяць. Бачив гори, а лісу на місяці немає.

Я напевне не знаю, скільки мені виповнилося років: дванадцять чи тринадцять? Спробував уявити себе дорослим. Зрозуміло, я росту, але якось не віриться, що я колись буду дорослим і старим. Дивно!

Неділя.

На морі штормить. Мені захотілося сісти в човен і випробувати, чи вистачить у мене сил веслувати за такої погоди. Але Валентій не дозволив. Я і сам би, напевно, не ризикнув би, просто дуже захотілося. На кручі теж було здорово. Блискавки, грім. Здається, маяк скоро полагодять. У таку бурю на морі без маяка небезпечно.

Середа.

Чи люблю я тата й маму? І взагалі, чи можна любити померлих?

Чому я сирота? В інших дітей є батьки, а в мене немає.

Якби батько не помер, усе було б інакше. І маму я майже не пам'ятаю. Фотографія її зовсім вицвіла, але це навіть краще. Якщо мами немає серед живих, фотографія має бути блідою.

З усіх солдатів мені найбільше подобається Валентій. Він ніколи першим не починає зі мною розмови, але коли запитаєш його про що-небудь, то пояснює все дуже зрозуміло. І сни розгадувати вміє. Якось мені наснився аероплан, і він сказав: це не до добра. І справді, я посковзнувся і ледь не впав зі скелі. Добре сидіти там на найвищому виступі. А ще Валентій уміє плести сіті. Сітка краща за вудку, тому що рибам не боляче і можна їх випустити назад у море. Мабуть вони думають, що все скінчено, і коли потрапляють знову у воду, то дуже радіють.

Валентій учить мене грати на скрипці. От би швидше навчитися! Сяду на своїй скелі і гратиму.

За старих часів для освітлення слугувала лучина (як зараз у Бум-Друма), потім свічки, далі — гасова лампа, газова, а тепер електрика. Цікаво, що ще вигадають?

Як робляться відкриття? Напевно, за допомогою книжок.

Я знову довго думав, звідки беруться думки. Може, жодних чоловічків немає? Але це не важливо, були б думки. Звичайно, дізнатися, як це відбувається, дуже цікаво. Учора я хотів простежити, як приходить сон, але непомітно заснув. А у Валентія запитати незручно.

Дорослі часто сміються з дітей, тому діти їх соромляться.

От би на днинку чи хоча б годинки на три, перенестися до столиці. Поглянути, що там і як. Зазирнути в палац, у парк, походити вулицями. Сходити на кладовище на могилу батьків.

Тут тепло й небо синє-синє. Але мені більше подобається похмура погода. Тоді я згадую батьківщину. Пальми дуже красиві, але наші дерева кращі. Вони як старі друзі, а пальми — чужі.

Мій найбільший недолік у минулому — гординя.

Чи може король любити народ, чи йому приємно, коли його хвалять, і він прикидається добрим?

Чи можна любити незнайомих? Звичайно, я щиро піклувався про дітей, усе ж мені хотілося, щоб вони знали, що це зробив для них король-реформатор.

Бути маленьким неприємно, і я вирішив довести: маленькі теж на щось здатні. Дорослі злилися на мене, я це бачив, але були зобов'язані підкорятися.

Я завів два зошити. Один називається: "Мої помилки, коли я був королем", а другий: "Думки і плани, якщо я знову стану королем".

Одного дня Дормесько заявив: "Нічого думати, треба підкорятися наказам". "Але ж король не може видати закон, не подумавши", — заперечив я.

"Король — інша справа", — сказав Дормесько.

Виходить, не всі дорослі розумні?

Чекаю, чекаю, а пошти все немає. Напевно, щось сталося.

Цілий тиждень не писав у щоденник.

Приїхав Сумний король. Він дуже здивувався, дізнавшись, що я не читаю газет. "А яка від них користь?" — запитав я. Він подумав і сказав: "Так, краще читай книжки".

Він дуже добрий, але ми один одного не розуміємо, і тому мені з ним важко.

"Раніше, Матіуше, ти поспішав зробити те, що тобі спадало на думку. А тепер ти вдаєшся до роздумів і не дієш. І те, й інше — крайнощі. Треба йти на компроміси із собою", — сказав Сумний король. (Компроміс — це поступки).

Як же так? Обманювати самого себе? Напевно, я ще дуже малий, щоб це зрозуміти.

Знову давно не писав у щоденник.

Я багато читаю, навчився грати на скрипці. Звичайно, до Сумного короля і навіть Валентія мені ще далеко.

З книжками справа йде не так просто, як я думав. Чим більше читаєш, тим більше виникає запитань. А книга готових відповідей не дає. Треба самому у всьому розібратися, обдумати, зрозуміти.

Скоро я зможу допливти до маяка. У підзорну трубу я бачив біля маяка двох дітей: один із них — зовсім маля, напевно, ще й говорити не вміє; інший старший, але теж молодший від мене.

Раніше я спостерігав за іграми Фелека і його друзів через залізну огорожу. Мене відділяла від них палацова огорожа — і я був самотній. Тепер від дітей мене відділяє море — і я знову самотній.

Нарешті Матіуш доплив до маяка. Щодня він запливав на човні в море все далі й далі і от сьогодні досяг мети.

Прив'язавши човен, він попрямував до маяка, а назустріч йому двійко дітей: хлопчик і білява дівчинка.

— Тато! — закричала дівчинка і з простягнутими руками кинулася до нього. — Тато! Йди-йди! Ала — слухняна!

По дорозі вона спіткнулася, впала й розплакалась.

Хлопчик — напевно, брат — підняв її, обтрусив платтячко. А вона вивертається, сміється крізь сльози і з криком "Тато!" біжить назустріч Матіушу.

Брат стоїть і чекає, що буде далі. Матіуш теж зупинився в подиві. Він так поривався до дітей, а тепер не знає, що робити.

— Ходімо до діда! Ходімо! Ала — слухняна! Діда там! Ходімо, тато! — лепетало маля й тягло, смикало Матіуша за одяг.

Неприємно, коли не знаєш, що сказати.

— Ала, ходімо! Тато, ходімо! Ала, Ала, тато, ходімо до діда! — не вгаваючи, щебетала дівчинка.

Вона схопила хлопчиків за руки, потягнула за собою і знову ледь не впала.

— Діду, дивись — тато! — закричала вона, побачивши доглядача маяка.

А той стояв, примруживши, погладжуючи бороду, і усміхався. "Видно, добра людина, — подумав Матіуш. — Він чимось нагадує старого лікаря".

— Вітаю дорогого гостя! — Старий моряк зняв шапку. — Ваша величність, напевно, приїхали перевірити, чому не горить маяк. Усе гаразд, маяк полагоджено й сьогодні він знову світитиметься. Я б сам давно приїхав і вибачився перед вами, та от із цим... не дуже й попливеш.

Матіуш лише тепер помітив, що в доглядача немає руки.

— Другу руку відняло море. Але воно щедре і взамін подарувало мені ось цю парочку.

І він розповів Матіушу, як служив матросом і під час корабельної аварії втратив руку. Тоді його призначили доглядачем маяка. А торік після шторму хвилі викинули на берег двох діток. Він ледве відкачав їх. І дивно, хлопчик, хоча був непритомний, не випускав із рук сестричку.

— Хлопчика я назвав Ало, а дівчинку — Ала. Хто вони і звідки, невідомо. Мовою тубільців, що колись населяли острів, "Ало" — означає "син моря", "Ала" — "донька моря". Мабуть, вони родом із півночі. Бо хоча мови південних країн я трішки розумію, а з хлопчиком порозумітися ніяк не міг.

Під час розмови Ала не відходила від старших, з цікавістю поглядаючи то на Матіуша, то на старого моряка.

— Тато! — радісно закричала вона й засміялася.

— От бачиш, дурненька, говорив я тобі, що тато повернеться. Ось і отримуй свого тата, — промовив старий моряк.

— Це не тато. — Ало спохмурнів.

— Для тебе не тато, а для Али — тато.

— Це Матіуш.

Матіушу стало незручно: знову він не знав, що відповісти. А старий моряк поглядає на дітей і усміхається.

— З дороги належить підкріпитися, — сказав він і запросив гостя до свого дивного житла у вежі.

Матіуш пошкодував, що не привіз дітям гостинців, і заквапився додому.

Ала ще двічі починала плакати: їй не дозволили пити чай, поки він не охолоне, і коли виїжджав Матіуш.

— Тато, не виїжджай! Залишся з Алою!

І знову Матіуш не знав, як поводитися, коли Ала, чіпляючись за штани, не пускала його.

Наближався вечір, а Дормесько не любив, коли Матіуш повертався пізно. Якось Матіуш засидівся дотемна на скелі, і потім за наказом Дормеська за ним три дні ходив по п'ятах солдат. Не як покарання, просто Дормесько турбувався, щоб із Матіушем нічого не сталося. На щастя, Дормесько не знав про всі його ризиковані затії.

Назад Матіуш плив, як у казці. До самого острова розстилалася перед ним золота доріжка.

Добре, що він не пообіцяв приїхати наступного дня: руки так боліли, ніби він ніколи до цього не сідав за весла.

Лише на п'ятий день Матіуш знову зібрався на маяк. За цей час він обдумав, як поводитися і що захопити із собою. Узяв кубики, головоломку, лото з картинками, пряники, цукерки і м'ячик. Він приготувався, що сказати дітям при зустрічі і на прощання, якщо Яскраво-червона знову вередуватиме.

Веслував він повільно, з перервами, щоб не втомитися. Дормеська ж Матіуш попередив, що повернеться увечері, і взяв їжу на цілий день.

Діти зраділи Матіушу. Видно, дуже нудьгували на пустельній скелі. Старий моряк теж не приховував своєї радості: буде кому розповісти про свої мандри по морях і океанах. Та й розповіді Матіуша про війну теж цікаво послухати.

Хлопчики і старий моряк сіли на камені. Ала стояла біля Матіуша і, поклавши руки йому на коліна, заглядала в обличчя, ніби намагалася зрозуміти, про що він говорить. Але з її наївних запитань було ясно, що вона нічого не розуміє.

— Кулі — такі маленькі м'ячики? — запитувала вона, уявляючи, ніби війна — це гра.

І Матіуш пояснював їй, що ці м'ячики зроблені із сталі і вбивають людей.

— Ала хоче на війну! — законозилася дівчинка і заплакала.

— Війна далеко, — сказав моряк.

— Ала хоче далеко!

— Ала — маленька!

— Ала — велика! Ала хоче на війну!

— Війна спить, — сказав моряк.

— Спить? — перепитала Ала пошепки і, притиснувши пальчик до губ, зробила перелякане обличчя й більше не вередувала. — Тихо, війна спить, м'ячик спить, Петрушка спить.

Матіуша це дуже здивувало. Повертаючись назад, він намагався пригадати, як він поводився, коли був маленьким і так само мало знав, як і Ала. Так, не розуміти чогось дуже неприємно. Бідна Ала! Вона так на нього дивилася, немов очима хотіла зрозуміти. І, не зрозумівши, починала плакати. Маленькі діти, напевно, тому часто плачуть, що не розуміють. Йому стало шкода Алу. "Треба вигадати для неї казку", — подумав він і вирішив, що трохи розповідатиме старому морякові і Ало, а небагато — Алі.

Тут він пригадав, як моряк сказав, що війна заснула. Чому він так сказав? Адже це неправда. Війна не може спати: вона нежива. Але, уявивши собі, як починається війна, Матіуш подумав, що це насправді схоже на пробудження якогось чудовиська. Щойно було тихо, і раптом від тупоту чобіт гуде земля, гуркотять гармати. Значить, моряк не обдурив маленьку Алу?

Матіуш поклав весла, відпочиває. Від маяка стелеться морем золота доріжка. На небі мерехтять зірки. Довкола тихо-тихо. "Які права надати малятам?" — запитує себе Матіуш і не знаходить відповіді.

У притулку, де він ховався, жили маленькі хлоп'ята, і старші не любили їх: били, дражнили, приставали до них. Матіуш теж

недолюблював цих плакс. Але, може, вони плачуть через те, що нічого не вирішують і в них немає жодних прав. Один депутат висловився в дитячому парламенті взагалі проти малят. Але це, звичайно, нісенітниця. Малята виростуть і стануть дорослими.

"Ось я мрію бути королем дітей, а нічого не знаю про малят. І зовсім забув, яким сам був маленьким. Дорослі, напевно, теж не пам'ятають себе маленькими і тому не хочуть надавати дітям права".

Матіуш знову взявся за весла. Як дивно: острів зовсім близько, а руки ні крапельки не болять.

"Завтра цілий день читатиму, а післязавтра знову попливу на маяк. Відвезу дітям картинки".

XVII

ей розділ повинен називатися так:

ТАЄМНИЦЯ ОСТРОВА БІЛОГО ДИЯВОЛА

У ньому розповідається про незвичайну, загадкову пригоду Матіуша.

Одного дня, вирішивши обстежити острів, він узяв револьвер і вирушив у подорож. Перепливши затоку, він висадився в тому місці, де річка впадає в море, і заглибився в гущавину.

Соромно жити на такому маленькому острові й не знати, який він.

Саме напередодні Матіуш читав книжку, де описувалася відважна, небезпечна подорож до Північного полюса.

"Сміливці вирушають у подорож у край вічних льодів і вічної ночі, ризикуючи заради науки життям. Сором і ганьба тим, хто не знає своє місто, свою країну, острів, на якому живе, — подумав він. — Може, тубільці мене не з'їдять, якщо я зустрінуся з ними в лісі. А для захисту від диких звірів у мене є револьвер. У всякому разі, у лісі битися із звірями легше, ніж із вовком у каналізаційній трубі".

Іде, іде Матіуш, а ліс стає дедалі густішим. Над головою — зелене шатро, яке не пропускає сонячних променів, і довкола панує напівтемрява. Унизу поріс густий чагарник. В'юнкі рослини так переплелися, що кожен крок дається важко. Утім, поспішати нікуди. За спиною в нього рюкзак, провізії вистачить на цілий день. Дормесько вже звик, що він часто відлучається, і не хвилюватиметься.

Іде Матіуш, і чим більше на шляху перешкод, тим завзятіше їх долає. Спочатку крізь гущавину інколи пробивався сонячний промінь, а потім все потонуло в зеленому сутінку. Шум моря сюди не долинав. Тихо, навіть птахів не чути.

Він відчув утому і сів відпочити. Підкріпився хлібом і сиром. "А раптом я заблукав?" — подумав Матіуш. Про це слід було б подумати раніше, але Матіуш був недосвідченим мандрівником.

Він не злякався, але прискорив ходу. "Острів невеликий, — заспокоював він себе, — і якщо весь час іти в одному напрямку, неодмінно вийдеш до моря. У крайньому разі повернуся тією ж дорогою, відшукаю її по слідах, прим'ятій траві, обламаних гілочках".

Але сліди розходились у різних напрямках. Напевно, тут пробігали звірі. Людський слід від звіриного легко відрізнити на піску чи на снігу, але не в такій гущавині.

Матіуш іде далі, дослухаючись до найменшого шарудіння, озираючись навсібіч. "Як же це я компас забув узяти? — дивується він. — З компасом не заблукаєш: він показує, у який бік іти".

Довелося знову трохи відпочити й перекусити, — не тому, що вже дуже їсти хотілося, а просто рюкзак давив плечі. І далі — у дорогу. Так ішов він до самого вечора.

"Видно, доведеться заночувати в лісі. Треба підшукати розлоге дерево та поглянути, чи не вподобала його ненароком змія". Звичайно, нічліг у лісі — справа ризикована, але для Матіуша небезпека не дивина.

Утомленим, повільним кроком рушив Матіуш далі, і раптом до нього долинули якісь дивні звуки: чи то плач, чи то спів, чи то крик про допомогу.

"Може, мені здається?"

Крадькома пішов він у тому напрямку, звідки чулися звуки. Дерева розступилися, і він опинився на галявині. Посередині на пагорбі підносилася кам'яна вежа — широка знизу і вужча вгорі.

"Що це?"

Дивні звуки, схожі на тужливий спів чи стогін, поза сумнівом, долинали з вежі.

"Поглянемо, що там таке".

Матіуш обійшов довкруг вежі, але входу не виявив. "Треба подати сигнал". І вистрілив у повітря. У відповідь почулося ехо, і знову тиша.

Матіуш розгублено зупинився. Раптом величезний камінь зрушився з місця, і за ним відкрився отвір, ніби вхід.

Здивований Матіуш підійшов ближче і зазирнув усередину. У вежі було сім сходинок, і кожна впиралася у виступ стіни. І ще він помітив, що нижня сходинка поставлена близько, друга — далі, а третя — ще далі. Перші сходинки товсті, мідні, але чим вище, тим вони тонші, і невідомо, чи витримають вагу людини.

І раптом Матіуш бачить: зверху швидко і вправно, як акробат, спускається людина в полотняному балахоні, підперезаному мотузкою. Цікаво, як вона не заплуталася в довгому балахоні і не впала?

Перед обімлілим Матіушем зупинився відлюдник з довжелезною бородою й поглянув на нього таким печальним поглядом, яким не дивився навіть сам Сумний король.

"Напевно, якийсь нещасний реформатор", — подумав Матіуш.

Старий підняв руку, і стало темно. І з темряви почувся багатоголосий спів, регіт, ридання, крики. Матіуш побачив циферблат, що світиться, і стрілки — годинникову та хвилинну, які повільно рухалися.

Як заворожений, дивиться Матіуш на годинник, очей не може відвести, а у вухах відлунює дзвін. І невідомо, скільки це продовжувалося.

Раптом зовсім низько, біля самої землі, загорівся зелений вогник і освітив кришку люка. Відлюдник нахилився й легко, як пушинку, підняв її. Під нею виявилися сходи, кінець яких губився у пітьмі. Відлюдник почав спускатися вниз, Матіуш — за ним.

Довго спускалися вони дедалі глибше й глибше під землю і нарешті опинилися у вузькому тунелі з низькими склепіннями. Тунель вивів їх до берега моря, до того місця, де Матіуш прив'язав свій човен.

Відлюдник мовчки вказав на нього рукою і зник у чагарниках.

Матіуш насамперед зачерпнув рукою води з річки й напився: у нього пересохло в роті. Потім у знеможенні опустився на землю. "Що все це означає?"

Багато разів, згадуючи згодом цей дивний випадок, він запитував себе:

"Може, це мені наснилось?"

Та ні, це був не сон. Він виразно пам'ятав, як прив'язав човен і заглибився в ліс. І стежку, якою йшов, теж добре запам'ятав. Потім не раз ходив нею у пошуках вежі відлюдника. Поза сумнівом, він цілий день проблукав лісом. І в рюкзаку не вистачало рівно стільки запасів, скільки він з'їв. Матіуш пам'ятає, де робив привал. Може, заснув у лісі? Але ж він шукав дерево, яке б підходило для нічлігу. Гаразд, припустімо, заснув. Тоді яким же чином він опинився на березі біля свого човна? У Матіуша були ще два беззаперечні докази того, що це йому не наснилося: пилява на черевиках (у тунелі, як у всіх підземеллях, під ногами були пилява й пісок) і порваний рукав. Він зачепився за цвях, коли спускався сходами.

Потім, коли Матіуш читав товсту книжку про безлюдний острів Білого Диявола (це про неї згадував на засіданні вчитель географії в чорному фраку), то на 476-й сторінці наткнувся на таке місце:

"Кір винищив майже все населення острова, а ті, хто вціліли, пішли в ліси. Білим на острові робити було більше нічого. Торговець із сім'єю перебрався в південноафриканські колонії, учитель виїхав до Індії. І на

острові залишився один старий місіонер. Що сталося з ним потім — невідомо. Імовірно, він помер, оскільки був дуже старий".

Матіуш жодним словом не обмовився про свою пригоду: неприємно розповідати, коли наперед знаєш, що тобі не повірять. Потім він не раз намагався знайти галявину, на якій стояла самотня вежа відлюдника. Ретельно обстежував і лісистий берег у пошуках підземного ходу, яким старий вивів його до моря. Але так нічого і не знайшов. Пригода залишилася його таємницею. І Матіуш не сумнівався: це був не сон, адже в нього були беззаперечні докази.

XVIII

огано, коли прокидаєшся вранці й не знаєш, що робити вдень. На день-два заняття завжди знайдуться. Але коли вільного часу багато, необхідно мати план. І от Матіуш склав розпорядок дня і план на тиждень.

Через день після обіду він їздитиме на маяк. По чотири години на день читатиме, щодня писатиме щоденник, по годині гратиме на скрипці. Окрім щоденника, писатиме спогади і в окремий зошит записуватиме помилки, яких припустився, коли був королем. Година — малювання: це теж згодиться. І ще навчиться фотографувати. У полковника Дормеська є фотоапарат і альбом із фотографіями. В альбомі наклеєні знімки звідусюди, де він побував, усіх воєн, у яких він брав участь, і всіх людей, з якими був знайомий. Тому Дормесько так добре все пам'ятає. А Матіуш багато що забув.

Відвідини маяка теж повинні змінитися. Досі виходило, ніби він приїжджає лише для того, щоб привезти дітям гостинці.

Не встигнеш вилізти з човна, як Ала запускає обидві руки до кишені й вигрібає цукерки. Ало стоїть збоку і мовчки чекає. Забравши все, що призначалося для неї і для брата, Ала вимагала:

— Ще! Дай ще!

Було неприємне відчуття, ніби дарунків дуже мало, але безлюдний острів не столиця, де хіба що пташиного молока не вистачало.

Виходить, діти чекали не його, а дарунків. І з порожніми руками він міг би взагалі не приїжджати.

І Матіуш вирішив займатися з дітьми. Ало він навчить читати й писати. А ось як бути з Алою? Картинки, які він привозить, швидко їй набридають, і вона вимагає нових.

Матіуш пригадав, що, коли він був маленький, мама будувала з ним палаци з кубиків, з піску чи глини, робила йому садки з квітів і листя й розповідала дивні казки. А ще малювала. Мамині ілюстрації йому подобалися більше, ніж у книжках: вони були зрозуміліші. Мама гралася з ним у піжмурки, співала пісень. Багато цікавого вигадувала вона, але що саме, Матіуш забув. Адже це було так давно!

Отже, щоб учити малюків, треба самому дуже багато знати. З Ало йому буде значно легше.

Так і сталося. Ало швидко навчився читати. Напише олівцем: "пес", "пісок", "Петро", "перо" — і прочитає. З арифметикою справи пішли ще краще: Ало незабаром уже лічив до ста, і Матіуш міг грати з ним у лото й доміно.

Лише з Алою біда! Завше вона їм заважала. Сядуть вони грати в доміно, і вона суне першу, яка потрапить їй до рук, кісточку, а якщо їй не дозволити, — сердиться.

— Дивись, Ала, — каже їй Матіуш, — ось тут одна крапочка, а тут — п'ять. Знайди таку ж і поклади.

У Али є кісточка і з однією крапкою, і з п'ятьма, але вона хапає ту, де дві двійки, кладе і ще сперечається, що так правильно.

— Дивись, — терпляче пояснює Матіуш, — адже тут дві крапочки. Ну полічи сама: одна і одна — дві.

— Одна, дві, — як папуга, повторює Ала, а потім ні з того ні з сього розсердиться й розкидає все. — Матіуш поганий, Ало поганий. Ала піде до діда.

І біжить скаржитися, що її ображають.

Ще гірше було, коли вони грали в лото. Їй неодмінно хочеться виграти, але як це зробити, вона не розуміє. Ало вигукує, наприклад, "чотирнадцять", а її це ніби не стосується. Добре, якщо вона хоч один раз правильно закриє. Ато їй набридне, вона розставить фішки абияк і кричить, що виграла.

З малюванням справи йшли трохи краще. Даси їй аркуш паперу, вона швидко-швидко нашкрябає щось і кричить: "Готово! Дай ще!" А от палички і кружечки ніяк не хоче малювати.

Хлопчикам доводилося ховатися від неї, але на голій скелі нелегко знайти затишне місце. Траплялося, Матіуш втрачав самовладання.

Швидко бігати Ала не вміла: побіжить, гепнеться і пхикає. Найбільше вона любила, коли Матіуш їй щось розповідав. Вирячить очі, рота роззявить — думає, бідолаха, так буде зрозуміліше.

А Матіуш розмовляє з нею, як зі своєю канаркою. Так, так, не дивуйтеся, Матіуш часто розмовляв із канаркою. Посадить її на палець і запитує, чи пам'ятає вона королеву, короля, палац у столиці, Стасика, Оленку, Клу-Клу. А канарка схилить набік голівку, ніби хоче сказати, що

пам'ятає. Інколи у відповідь защебече або заспіває. Але розуміє вона Магіуша чи ні, невідомо.

З канаркою розмовляє він приблизно так:

— Зараз поміняю тобі воду, насиплю свіжого пісочку, і знову в тебе буде чистенько. Салату свіженького дам.

А з Алою так:

— Ала витре носик і він знову буде чистий. Зараз Ала дасть мені олівчик, я намалюю маяк, і в нас вийде красива картинка. Ала віднесе її дідусеві. Ала хороша дівчинка, і дідусь зрадіє. Дідусь скаже: "Ала гарна дівчинка, Ала принесла дідусеві картинку".

І так без кінця одне й те саме. Але Ала уважно слухає й не перебиває — видно, їй це не набридає.

"У малят теж мають бути права, — думає Матіуш. — Але як зробити, щоб їм було весело і водночас вони не заважали старшим гратися чи робити уроки?"

Тепер зрозуміло, чому короля Пафнутія і взагалі дорослих дратують діти. Напевно, вони їм заважають, як малята — дітям дорослішим. І дорослі вважають дітей безглуздими.

Може, Ала, як канарка, розуміє щось і знає, лише висловитися не вміє. Матіуш забув, про що він думав, коли був маленький, тому й не розуміє Алу.

Адже Ала не завжди вередує. Інколи вона принишкне, втупиться своїми очицями кудись удалину й зітхає. Ато вчепиться в руку Матіуша, довго, пильно дивиться йому в очі і важко зітхає. Або здригнеться раптом усім тілом, ніби від переляку. Буває, що віддає Матіушу свої

іграшки. Віддає й примовляє: "На, на, на!" Роздасть усе, розведе руками й радісно вигукне: "У Али нічого немає! Нічого немає!" І ну веселитися: ляскає в долоні, стрибає, регоче.

"Маленькі діти схожі на звіряток", — записав Матіуш у щоденнику.

Добре, що в нього є можливість спостерігати за маленькою дівчинкою. У притулку варто було йому підійти до малят, як старші хлопці піднімали його на сміх, образливо жартували і якоюсь безглуздою витівкою переривали гру. Вважалося, лише дурень може панькатися з малечею.

Зате тут, на безлюдному острові, Матіушу ніхто не заважає робити, що заманеться.

Одне лише його непокоїть: адже діти різні й не всі схожі на Алу. Під час війни їх роту розмістили в селі, по чотири-п'ять осіб у хаті. У будинку, де Матіуш прожив два тижні, був маленький хлопчик — ровесник Али. Але яким він був тихим! Сидить, бувало, цілими днями біля печі, дивиться широко розплющеними очима і мовчить, рідко-рідко щось пробелькоче. І ніколи не пхикав, не плутався під ногами, не приставав, і личко в нього було сумне-сумне. Матіуш тоді ще подумав: "Напевно, у Сумного короля було в дитинстві таке обличчя".

У притулку діти теж були різні: тихоні, у яких вічно очі на мокрому місці, і крикуни, яким не боляче, але вони навмисне видавлюють із себе сльози й ревуть, ябеди й забіяки. Якось Матіуш побачив, як б'ються двоє хлопчаків. "Зовсім як на війні. Буває, б'ються двоє хлопців, а буває — цілі народи. І тоді, напевно, ті, хто не бере участі у війні, теж стоять осторонь і сміються".

Які різні, несхожі люди на світі! І скільки треба знати про них, про речі, про різні явища. Мабуть, дорослі королі й ті не знають усього. Тому так важко бути реформатором.

Матіуш, наприклад, майже нічого не знає про старших хлопчиків. Адже це вони перші збунтувалися проти його реформ.

Великі хлопчики називають ровесників Матіуша "щенятами" і корчать із себе дорослих. У них є свої таємниці, які вони ревно оберігають від молодших. Через будь-яку дрібницю пускають у хід кулаки. Бундючаться, задирають носи, а малят помічають лише тоді, коли їм щось від них треба. Але часто вони беруть у малят речі без дозволу. А заперечуватимеш, вони тебе ж вилають або вдарять. Вони грубіяни, і з ними краще не зв'язуватися. Навіть жарти в них образливі: або висміють перед усіма, або капость якусь підлаштують, або боляче вдарять. Одного разу старший хлопчик ввічливо попросив у Матіуша ручку. А коли Матіуш перед уроком прийшов по свою ручку, той велів йому забиратися геть і навіть замахнувся.

А Матіушу перепало від учителя за те, що він з'явився на урок без ручки.

У РАДУ П'ЯТЬОХ

від короля Матіуша Першого Реформатора з безлюдного острова Білого Диявола.

Прошу Раду П'ятьох змінити на острові варту. У солдатів на батьківщині залишилися дружини й діти. Минуло вже п'ять місяців, і вони сумують, адже вартові не в'язні. По-моєму, це несправедливо. Я не хочу, щоб через мене страждали люди. Тому дуже прошу змінити варту. І ще прошу прислати на острів не дорослих, а старших хлопчиків. Тут є човен, можна купатися, ходити в походи — вони не нудьгуватимуть. А з часом вони теж зможуть виїхати.

З повагою король Матіуш Реформатор.

Прохання короля Матіуша читав. Заперечень не маю.

Полковник Дормесько.

Спочатку Матіуша дратувало, що з приводу будь-якої дрібниці треба звертатися в Раду П'ятьох Королів, які вважалися його опікунами. Але з часом він звик і знайшов у цьому навіть свої переваги. Записуєш у блокнот усе, що тобі треба, потім пишеш прохання, віддаєш полковникові Дормеську, він прикладає печатку, і з першим же пароплавом конверт відправляють.

Матіуш написав уже сорок три прохання і не отримав жодної відмови. У нього навіть револьвер є, бо він не в'язень, а приїхав сюди з доброї волі.

Листа відправили, і Матіуш із нетерпінням почав чекати, коли приїде зміна.

Наступного дня сталася біда: раптово померла канарка. Вона була вже стара й останнім часом сиділа настовбурчившись, не співала, рідко вилітала з клітки, не хотіла купатися в мисці. Їла теж мало. Матіуш бачив це, але сподівався на те, що все ж одужає.

Коли канарка померла, він пригадав, що напередодні ввечері у неї був особливо жалюгідний вигляд. Вона роззявляла дзьоб і заплющувала оченята — ніби задихалася, і тремтіла, як від холоду. Стривожений Матіуш намагався зігріти її своїм диханням. А на ранок бачить: лежить канарка на боці, ніжки простягнула, але голівкою ще вертить, і одне око розплющене. Матіуш схопив її в руки — вона тверда, як камінчик; став дмухати в дзьобик: думав, допоможе. Потім кинувся до Валентія, але зрозумів, що все марно.

"Тепер у мене немає нікого на світі", — з тугою подумав він і зайнявся похованням.

Перш за все вирізав із золотого паперу корону: адже канарка була не проста, а королівська. Потім обклеїв невеличку коробочку зсередини зеленим папером, поклав на дно трохи вати, листя, а на них — канарку. Матіуш робив усе це непомітно, крадькома, немов соромився. Хоча чого соромитися? Канарку подарувала йому покійна мама, клітка з пташкою багато років стояла в кабінеті покійного батька. Значить, це особлива пташка, з нею пов'язані спогади про батьків. А пам'ять про батьків шанують не лише королі.

З двох коробочок Матіуш спорудив катафалк і прив'язав мотузочок. Потім загорнув усе в папір і вийшов з будинку. Він попрямував до кручі, що височіла на березі моря, щоб віддати останню шану другові, який розділяв із ним вигнання. На середині гори, де дорога була рівнішою і звідки ніхто не міг його бачити, він опустив катафалк на землю, поставив на нього труну й потягнув за мотузочок. Ноша для рук легка, а для серця — важка.

Поховати канарку Матіуш вирішив на самій вершині під деревом, звідки відкривався прекрасний ‘ краєвид на море. І, пригадавши, що за старих часів могили полеглим воїнам копали палашами, він вийняв із-за пояса скаутський ніж і вирив ямку. Уже опустивши в неї коробочку, Матіуш подумав: а раптом сталося диво й канарка ожила? І диво сталося, тільки інше: над головою почувся гучний, дзвінкий пташиний спів. Це канарки — вільні мешканці острова — прощалися з нещасною полонянкою.

Матіуш зробив із камінчиків горбок. Коли все було готово, він ще раз поглянув на могилу, і серце у нього стискалося від туги.

Йому пригадалося кладовище в далекій столиці, де поховані його батьки. І сам не знаючи навіщо, він зробив ще дві могили, потім пригадав Кампанеллу, і з'явився четвертий горбок.

Через кілька днів Матіуш обгородив своє кладовище камінням. Тепер він ще більше полюбив це місце на вершині гори і проводив там багато часу, граючи на скрипці і вдаючись до роздумів.

Дні минали за днями, і Матіуш, зайнятий своїми справами, забув про сорок третє прохання. Але одного дня до бухти увійшов корабель і став на якір. Солдати, дізнавшись, що вони повертаються на батьківщину, ошаліли від радості. Навіть завжди спокійний, стриманий Валентій перевернув чайник з окропом, розбив порцелянову статуетку, яка стояла в Матіуша на письмовому столі, і загубив ключі від комори, отож того дня обідали на годину пізніше. Про інших і говорити нічого: від радості вони зовсім втратили голову — кидаються, квапляться, немов бояться, що часу не вистачить на збори. А які збори в солдата, коли все його майно — дерев'яна валізка, миска та ложка?

О п'ятій годині до Матіуша з'явився ординарець Дормеська і за формою доповів, що полковник просить його прийняти.

Матіуш не впізнав Дормеська: замість звичайного халата на ньому був парадний мундир, груди колесом, руки по швах. Нічого не скажеш — бравий воїн.

"Неспроста це". І Матіуша кольнуло недобре передчуття.

— Ваша королівська величносте, дозвольте попрощатися з вами.

— Як, і ви мене залишаєте?

— Ось наказ, — Дормесько простягнув Матіушу складений папір.

Матіуш прочитав наказ і йому стало сумно. Шкода розлучатися з добродушним, поступливим соньком, який не втручався в його справи і без єдиного звуку підписував усі прохання в Раду П'ятьох.

Невідомо, кого ще пришлють замість нього.

XIX

овий комендант — уланський ротмістр маркіз Амарій був покараний засланням на острів Білого Диявола: цей красень і забіяка за одну ніч тричі бився на дуелі та ще й образив генерала. Його супроводжувало троє дорослих — двоє писарів і ад'ютант, і десять підлітків для несення караульної служби.

РАПОРТ № 1

За бажанням вашої королівської величності, для несення караульної служби прибуло десятеро підлітків. За наказом Ради П'ятьох комендантом острова призначений я.

Маркіз Амарій.

— свідчив перший рапорт маркіза. Матіуш, пробігши очима рапорт, написав унизу: "Читав".

Життя на острові змінилося. У кімнаті разом із Матіушем розмістилися підлітки. Маркіз оселився в будиночку, де раніше жили солдати. Тепер Матіуш щодня отримував із гарнізонної канцелярії по декілька паперів: циркулярів, наказів, інструкцій. Треба було їх читати й підписувати.

"Ваша величносте, папір із гарнізонної канцелярії!" Ці слова будили його ночами, чулися за його спиною в лісі, на березі моря.

Матіуш два дні терпів, а на третій викликав до себе ротмістра.

Той з'явився і, навіть не привітавшись, плюхнувся в крісло й закурив сигару.

— Пане ротмістр, я викликав вас у справі! — суворо сказав обурений його розбещеністю Матіуш.

— Тоді я зайду пізніше, коли ви вдягнете мундир, — недбало кинув ротмістр і попрямував до дверей.

У Матіуша від цього нечуваного нахабства потемніло в очах.

— Я не буду вдягати мундир, — гнівно зауважив Матіуш, — і попереджаю вас: ні читати, ні підписувати ваших паперів я не бажаю. Я не в'язень і не зобов'язаний вам підкорятися. Полковника Дормеська...

— Полковника Дормеська тут більше немає, — перебив його ротмістр. — Після полковника Дормеська не залишилося ні квитанцій, ні рахунків, і взагалі він навіть не спромігся скласти план острова. На запитання: "Чи населений острів?" — полковник Дормесько теж не зумів відповісти. Полковник Дормесько виконував свої службові обов'язки геть погано. Донесення про це вже готове й найближчим часом буде відправлене за призначенням. Усі побажання вашої величності, якщо вони не суперечать інструкції, неухильно виконуватимуться. Спірні питання підлягають вирішенню Ради П'ятьох. У разі незгоди з чимось ви маєте право скаржитися в Раду П'ятьох. Брати приклад із полковника Дормеська я не маю наміру. Честь маю відкланятися!

Матіуш залишився сам. За стіною почувся здавлений сміх.

"Це вони з мене сміються, — подумав Матіуш. — Ну і нехай".

Ротмістр щогодини слав на підпис циркуляри, накази, інструкції, і Матіуш, не читаючи, відсилав назад. Уранці і ввечері ротмістр власного

персоною приходив довідатися про здоров'я Матіуша. Той у відповідь мовчав.

Перш ніж влаштувати учення, ротмістр присилав до Матіуша свого ад'ютанта.

— Ваша величносте, дозвольте влаштувати учення? — запитував ад'ютант.

— Не дозволяю! — відрізав Матіуш.

Так продовжувалося п'ять днів. Але прибув корабель, який доставив на острів працівників. За наказом ротмістра вони почали ремонтувати йому житло. У лісі застукали сокири, задзижчали пили.

До будинку ротмістра прибудували ґаночок, спорудили альтанку і ще якісь споруди невідомого призначення. З ранку до вечора — метушня, крики й лайка. Ніякого спокою.

Матіуш потихеньку вислизав із дому. Самотні прогулянки, човен, заняття з Ало і Алою, скрипка стали йому у сто разів дорожчі.

Він розумів: це лише початок. І спокійно чекав розвитку подій. Ротмістр удавав ніби забув про його існування. Зате канцелярія працювала щосили: до пізнього вечора два писарі сиділи, низько схилившись над столом, і щось строчили. Циркуляри, що присилаються на підпис, розпорядження, накази щодень ставали дедалі довшими. Але Матіуш так і не читав їх.

Їжа з кожним днем гіршала. Раніше фінік чи інжир були для Матіуша просто ласощами, а тепер він пропав би без них.

Одного дня Матіушу зовсім не принесли обід. Він не надав би цьому значення, коли б не слова, почуті з-за перегородки:

— Вони сваряться, а ми тут через них маємо з голоду подихати.

Матіуш постукав у стіну: так він викликав свого ад'ютанта.

— Ви сьогодні обідали? — запитав він парубка, який з'явився на виклик.

— Ні, ваша величносте! Кухня вже три дні не працює. Пан ротмістр не має права видавати провізію без підпису вашої величності.

Матіуш одягнув мундир і велів покликати ротмістра.

— Прошу прислати мені на перегляд усі папери з канцелярії, — заявив він ротмістрові.

— Слухаюсь, ваша величносте!

Через п'ять хвилин перед Матіушем лежав наказ про видачу обіду. Він негайно підписав його.

А через десять хвилин у сусідній кімнаті прогриміло триразове "ура" і застукали ложки.

Коли Матіушу принесли обід, він відмовився їсти: і апетит пропав, і часу не було — на столі височіла купа паперів. Серед них була і скарга на полковника Дормеська. Матіуш почав її читати, і на лобі в нього виступив холодний піт.

Скільки стільців, столів, ліжок, простирадл, тарілок, ножів повинно бути на острові, невідомо. Куди поділися мило, молоко, цукерки, книжки, іграшки — теж невідомо. За отриманими даними, у дітей доглядача маяка багато крадених речей короля. Серед паперів не виявлено жодної квитанції, розписки чи рахунку. Приміщення брудні та

обшарпалися, непридатні для житла. Солдати робили, що хотіли, ніякої дисципліни.

Але це ще не все: окрім скарги на Дормеська, було три скарги на Матіуша. Читаючи їх, можна було подумати, що вони продиктовані турботою і співчуттям до малолітнього короля-вигнанця.

Ось перша:

Здоров'я короля залишає бажати кращого. Він дратівливий і пригнічений. Відмовляється читати й підписувати папери, чим ускладнює роботу канцелярії. Не дозволяє проводити військових учень.

Друга скарга свідчила:

Король запливає на човні далеко в море і повертається втомлений і пригнічений. Він підіймається на високу гору, звідки можна впасти і розбитися на смерть. Бродить також сам лісом, де водяться дикі звірі, отруйні змії і, можливо, живуть людожери.

Король дозволяє своїй охороні галасувати до пізньої ночі, — говорилося в третій скарзі. — Дикі крики хлопчиськ оглушили острів. Шибеники вкрали у робітників пилку і дві сокири. З підлітками, як відомо, взагалі важко впоратися, тому я складаю із себе всяку відповідальність за подальше.

Дійсно, хлопчики в сусідній кімнаті галасували, курили, лаялися, затівали бійки. Ні про яку гру на скрипці не могло бути й мови, навіть спати ночами стало неможливо. Матіуш хотів попросити їх поводитися тихіше, але роздумав: може, самі зрозуміють, що це недобре.

Матіуш взагалі жодного разу ні з ким не розмовляв і навіть не знав їх поіменно, за винятком свого ад'ютанта, Філіпа.

Цей Філіп, рослий, здоровий парубок, не подобався Матіушу. Начебто слухняний, з'являється на перший поклик, клацає каблуками, але при цьому в нього якось неприємно бігають очі. Зовні все гаразд, ні до чого не причепишся, але одного дня Матіуш побачив на стіні його тінь — вона загрожувала йому кулаком і показувала язика.

У першу хвилину він не повірив своїм очам. Але, крім них, у кімнаті нікого не було. Значить, це могло стосуватися лише його. "За що він мене ненавидить?" — дивувався Матіуш.

Матіуш не раз чув через тонку стінку, як Філіп кричав на товаришів:

— Тихіше! Не заважайте королеві спати! Як ви смієте, хами, непокоїти короля!

Матіуш не розумів: для чого так кричати, коли через перегородку все чутно. Філіп якось дивно розтягував букву "р". Виходило "кор-р-роль", — і Матіушу чулося в цьому знущання.

Матіуш прагнув менше сидіти в кімнаті, менше бувати біля будинку. Але де б він не був — підіймався на свою скелю чи плив на маяк, — його не залишала думка про те, що тепер зробити. Написати в Раду П'ятьох? Але про що? Якщо попросити, щоб усе було, як раніше, вони скажуть: він сам не знає, чого хоче. Може, поговорити з хлопчиками? Сказати, що він хоче з ними дружити? Ні, навіщо кривити душею. Адже це неправда, його ніскільки не цікавить дружба з цими грубіянами.

Вони навмисне через замочну щілину пускають до нього в кімнату тютюновий дим. До нього долітає їхній шепіт і здавлений сміх. Уже краще галас і лайка, ніж кепкування. Матіуш раз у раз чує: "він", "король", "Матіуш". Час від часу нашіптування і смішки перериває гучний знущальний голос:

— Мовчати, худобо! Як ви смієте заважати кор-р-ролю! Кор-р-роль хоче спати!

XX

иття на острові змінилося до невпізнаваності.

Наступного разу корабель привіз топографів зняти план острова. Потім приїхали дві художниці робити зарисовки з натури. Потім — лікар. Він оглянув Матіуша, написав щось на аркушику паперу, сів на корабель і поїхав. Потім стали будувати окремий будинок для канцелярії. Звідкись з'явилися духові труби. На них уміли грати писарі, кілька теслів і двоє підлітків. І от якось увечері заграв оркестр і почалися танці. Танцювали ротмістр, топограф і дві приїжджі жінки. А Матіуш, лежачи в ліжку, заплакав.

Йому раптом стало сумно, що немає більше полковника Дормеська й Валентія, який міг відповісти на будь-яке питання. Стало так тужливо й гірко, що, коли б не діти з маяка і не кладовище на вершині скелі, він одягнувся б і втік у ліс. А там відшукав би вежу відлюдника або пішов до дикунів. Він не сумнівався: вони ховаються в гущавині.

І раптом Матіуш відчув, що хтось повзе по ковдрі.

"Напевно, миша", — подумав він.

Та ні, звір виявився більшим за мишу, рудий, з білими лапками й коротким хвостом. І на шиї в нього висів ланцюжок, на якому бовталося щось кругле. Це був горіх, а в ньому — лист від Клу-Клу.

Любий Матіуше, — писала вона, — чує моє серце, тобі погано на безлюдному острові. Я давно про тебе нічого не чула, тому що в нас із білими велика війна. Бум-Друма вбили. Я тепер, як і ти, сирота.

Далі йшла детальна вказівка, як вкласти відповідь у горіхову шкаралупу, як заклеїти її, щоб не розмокнув папір, коли щурик попливе назад.

"Значить, цей звір на зразок поштового голуба".

У відповідь Матіуш написав, щоб Клу-Клу не турбувалася, що йому живеться добре. Чи довго він ще пробуде на острові, невідомо, нехай пише йому частіше.

На кладовищі додалася ще одна могила.

"Якщо поряд із батьками похована канарка, значить, може покоїтися і мій чорношкірий друг", — подумав Матіуш і розсунув огорожу з камінчиків, розчистив місце для могили Бум-Друма.

"Раз, два, три, чотири, п'ять", — полічив Матіуш, сів у човен і поплив на маяк.

Діти зустріли його особливо привітно, хоча гостинців він їм не привіз. Йому нічого не хотілося просити в ротмістра, який встав сьогодні з лівої ноги і кричав на всіх без розбору. Ало подарував йому красиву черепашку, Ала — гладкий, круглий камінь-голяк. Матіуш відчував, що ніколи більше сюди не приїде і збереже ці дарунки на згадку про дітей.

Ала жодного разу за весь день не плакала, не вередувала. Ало прочитав уголос "Червону Шапочку" і зробив лише одну помилку. Матіушу важко було розлучатися з дітьми. Залишитися б тут, на маяку, а вони там нехай роблять, що хочуть.

Проте довелося повертатися. Входить Матіуш до себе в кімнату, а там сидить ротмістр.

— Ах, як добре, що ви нарешті повернулися, ваша величносте! А то я вже турбувався. Гей, Філіпе!

Філіп негайно виріс у дверях і витягнувся у струнку.

— Жени геть усіх із кімнати, зрозуміло? Кімнату замкни на ключ, а ключ віддай мені, зрозуміло? Якщо хто надумається підслуховувати під дверима нашу розмову з його величністю, шкуру живцем здеру, зрозуміло? Можеш іти!

За стіною почулася метушня — це хлопці поквапно виходили з кімнати. Філіп віддав ротмістрові ключ.

— Любий кузене, — почав ротмістр, коли вони залишилися удвох, — я хочу жити з вами в дружбі і благаю пробачити мені!

Сказав — і бухнувся перед Матіушем на коліна.

— Зараз же встаньте! Я не святий, щоб переді мною ставати на коліна. Поясніть, у чому справа.

— Любий кузене, я праправнук Єлизавети Навіженої, рідної тітоньки Генріха Лютого. Отже, ми з вами родичі. Тому Сумний король не заперечував, коли вибір упав на мене. От побачите, я буду слухняний і сумирний, як овечка. А обід я не видав вам того дня тому, що люблю у всьому порядок. Але я отримав таємне розпорядження, і тепер ми житимемо в дружбі. А якщо ви не пробачите мене, я... — І замість слів маркіз приставив до скроні револьвер.

— Добре, я теж хочу жити з вами в дружбі! — з переляку вигукнув Матіуш.

Ротмістр кинувся йому на шию. Він був п'яний.

Матіуш погодився б на все, аби ротмістр скоріше пішов. Та не тут-то було! П'яний маркіз вирішив розкрити перед ним душу.

— У жилах моїх тече королівська кров. А я незаслужено страждаю. За що, питається? Хіба міг я не битися на дуелі, якщо мене образили? І генерала облаяв справедливо. Подумаєш, дурнем його обізвав! Адже це чистісінька правда. Ну скажіть самі, любий кузене, дурень він чи ні?

— Дурень, дурень, — з готовністю підтвердив Матіуш.

— То хіба я міг не битися на дуелі?

— Звичайно, ні!

— За що ж, питається, мене заслали сюди?.. — ремствував маркіз і знову приставив револьвер до скроні. — У мене є таємне розпорядження від Сумного короля. Воно свідчить: "Виконувати всі побажання Матіуша, ніби вони виходять від мене". Ось воно. Ні, не те. У мене є й інший наказ. "Я послав на острів лікаря, нехай огляне Матіуша й напише, що він не при своєму розумі. Ми опублікуємо це в газетах — і справа зроблена" — це пише Молодий король. От, любий кузене, які друзі в нас, у членів королівської родини!

— Молодий король ніколи не був моїм другом! — заперечив Матіуш.

— Ну, гаразд, а Клу-Клу. Ні, не Клу-Клу, а цей пройдисвіт із маяка. Прикидається другом-приятелем, а сам скільки іграшок украв у вашої величності! Дві головоломки, Петрушку, чотири книжки, шість кольорових олівців. А хто за це розплачуватиметься? Я! У мене ламаного гроша за душею немає, хоча в жилах моїх тече королівська кров. Але походження зобов'язало платити борги. От прикінчу Дормеська, а потім застрелюся сам.

— Любий кузене, — сказав Матіуш, бажаючи його заспокоїти, — адже я сам подарував дітям іграшки.

— Ви дуже великодушні, ваша величність. Ви мовчки страждаєте, не ремствуєте, але я ж усе знаю. Ці юні мерзотники галасують ночами й не дають вам спати. Курять цигарки (якби цигарки, а то огидні вонючки!) і через замочну щілину пускають до вас у кімнату дим. Кидають мух у королівський чай, напускають у королівське ліжко бліх. Вони вкрали дві сокири й півфунта цвяхів. А хто за це повинен відповідати? Я — нещасний праправнук королеви Єлизавети!..

Матіуш насилу відняв у нього револьвер і вклав спати на своє ліжко. Потім впустив через вікно хлопчаків і велів їм не галасувати, сказавши, що в ротмістра болить голова.

Матіуш зовсім знесилів. Він був жалюгідний і пригнічений, бо на нього одразу звалилося стільки неприємностей!

То от чому в чаї були мухи!

Це лікар приїжджав, щоб оголосити його божевільним.

То от чому його кусали блохи!

Виходить, що за всі пропажі ротмістр повинен розплачуватися з власної кишені?

А хто платить за утримання Матіуша, який нічого не робить? Адже всі ці поїздки, корабель, маяк обходяться, напевно, недешево.

Чи й справді маркіз його родич?

Невже у всьому світі немає такого острова, куди не припливали б кораблі і де він, Матіуш, був би зовсім-зовсім один?

Матіуш зрозумів: довго йому на безлюдному острові не жити. Коли він задумав втекти з в'язниці, його переповнювали інші почуття: тривожно завмирало серце, голова розколювалася від думок, він квапився, хвилювався. А тепер нічого подібного. Він ніскільки не тривожиться, не хвилюється. "Поживемо — побачимо, — міркує він, — може, зміниться щось на краще".

Він поклав на стіл черепашку, яку подарував йому Ало, і камінчик — дарунок Али. І відразу забув про всі біди. Дивна черепашка, іншої такої немає на світі. І хоча на березі величезна кількість черепашок, але ця особлива, її дав йому Ало, "На, візьми за те, що вивчив мене грамоті", — сказав він.

І другого такого камінчика немає на світі. Йому подарувала його Ала й усміхнулася. То хіба знайдеш на світі такий камінчик, у якого в серединці захована усмішка Али.

Глупа ніч, а Матіуш сидить на стільці. Лягти нікуди — ліжко зайняте.

Я думав, — записав Матіуш у щоденнику, — що ротмістр злий, а він, виявляється, нещасна людина. Можливо, якби Молодий король виклав мені все, що думає, і я не приховував би від нього своїх думок, ми б не ворогували.

І ще він написав:

Добре б мати вежу в дрімучому лісі.

І ще дописав:

Які різні бувають на світі люди.

Написав, опустив голову на стіл і заснув.

XXI

атіуш не розмовляв із хлопцями, бо не знав, із ними поводитися. Йому хотілося жити з ними, як колись із Фелеком. Але не хотілося, щоб вони говорили йому "ти". Раніше — інша справа: справжній король може дозволити по відношенню до себе таку вольність. Напевно, і тоді це було неправильно. А говорити їм "ви" теж не хотілося. От і спробуй розберися, як тут бути.

Але одного дня Матіуш очі в очі зіткнувся з найсумирнішим і найсимпатичнішим із хлопців. Він теж часто ходив на берег моря, але не рибу ловити, а просто так, посидіти. І щоразу, помітивши Матіуша, ішов геть, боячись перешкодити.

Зійшлися вони на вузькій стежині: відступати нікуди, та й пізно.

— Добридень! — сказав Матіуш.

— Добридень!

— Гарно в лісі.

— Так. Тихо.

— Раніше на острові всюди було тихо. Це тільки тепер так стало. А ви любите тишу?

— Люблю.

— А чому ж у вас завжди так гамірно?

Питання, видно, торкнулося хворого місця. Хлопчик промовчав: не хотів засуджувати товаришів.

— Як вас звуть?

— Стефаном.

— Як мого батька.

— Знаю, з історії вивчали.

Слово за слово, зав'язалася розмова, і Матіуш багато про що дізнався. Стефан, виявляється, з бідної сім'ї. Батько його залишився без роботи, і йому довелося їхати сюди, щоб допомогти сім'ї. До важкої праці він непридатний: у нього хворе серце. І всю платню він надсилає додому.

— Нудьгуєте?

— Трохи нудьгую. Але нічого не поробиш, треба сидіти тут.

— Ну, а інші?

— Про всіх не скажу — не знаю. Один — сирота, у військовому оркестрі служив. Інший — син кравця, їх удома дев'ятеро чоловік. Нужда страшна. Ще один приїхав у місто із села, вчитися хотів, але ніде не зміг влаштуватися. Одного парубка вітчим із дому вигнав. А про інших не знаю.

"Справді не знає чи не хоче говорити? Які різні на світі люди", — подумав Матіуш.

— Послухайте, Стефане, ви курите? — несподівано запитав Матіуш.

— Ні, не курю.

— А вам не заважає дим?

— Та як сказати? Трохи заважає, — промимрив Стефан.

— Знаєте що, спіть у мене в кімнаті.

— Спасибі, ваша величносте. Краще не треба.

— Чому?

— Дражнити почнуть.

— За що?

— Скажуть — пестунчик, підлабузник.

— Хто скаже? Усі?

— Не всі, але знайдуться такі.

— Ну і нехай, а ви не звертайте уваги.

— Та ні, неприємно це. Дякую, ваша величносте.

І з усього видно, що йому не терпиться піти. Матіушу стало сумно.

— Чому ви хочете втекти?

— Побачать хлопці — дражнитимуть.

— А так хіба не дражнять?

— За що їм мене дражнити? — буркнув Стефан неприязно й попрямував геть.

У Матіуша зробилося важко на душі: шкода парубка.

Як бути?

Додому повертатися не хочеться, у лісі тужливо, а на березі постійно вештається хтось із хлопців.

"З'їжджу я на маяк", — вирішив Матіуш.

Пішов до човна, дивиться — весел немає. Матіуш — до ротмістра скаржитися. Так, мовляв, і так, весла пропали.

— Зараз знайдуться, — сказав ротмістр. — Покликати сюди варту!

— Що ви хочете робити?

— Морди бити!

— Я протестую!

— Тоді сидіть без весел.

Іде Матіуш додому, голову повісив, згорбився, а назустріч Філіп.

— Ваша величносте, одне весло знайшлося: у кущах валялося.

— А друге?

— Другого поки що немає. Але я запитаю у хлопців, може, знайдеться.

— Послухай, Філіпе, а чи не ти узяв весла?

— Я?! — Філіп зробив здивоване обличчя. — Щоб мені з місця не зійти, щоб у мене руки-ноги відсохли! Присягаюся здоров'ям, я тут ні при чому.

Але чим більше він присягався, тим менше Матіуш вірив йому.

Філіп став бігати, метушитися, розпитувати. Словом, удавав старанність. А ввечері Матіуш почув за стіною його грубий голос.

— Це ти, Стефане, весла стягнув? Ти крастимеш, а я за тебе відповідати повинен? Зачекай у мене, злодюго!

Матіуш напружив слух: чекав, що скаже Стефан. А він промовчав.

Наступного дня пропав і човен. Обірвався ланцюг і його понесло в море. Хіба знайдеш тепер маленького човника в безмежному морі? Ало й Ала чекають не дочекаються Матіуша, а він не приїде ні сьогодні, ні завтра — ніколи.

Повернувся Матіуш додому, склав речі в рюкзак. "Сходжу востаннє на кручу, а вночі в дорогу. Чому бути, того не минути".

Підіймається Матіуш на гору, а на душі неспокійно. Невже знову якась біда скоїлася? Матіуш додав ходи, немов поспішав запобігти нещастю або врятувати когось. Так і є! Матіуш зловив на місці злочину Філіпа: він топтав його кладовище.

І тут сталося щось таке, чого Матіуш не чекав від себе. У голові в нього помутилося, в очах зарябіло, руки самі стискувалися в кулаки. Філіп схопив його за руку, але Матіуш вирвався. Він був дуже сильний. І потім, хіба утримаєш людину, якщо вона розсердиться? Філіп кілька разів ухилився від удару. Матіуш — цап його за куртку і давай лупцювати, навіть захекався. Філіп приловчився і знову зловив Матіуша за руку, але через хвилину Матіуш знову замолотив кулаками. Тоді Філіп розмахнувся, і — тарах! — Матіуш отримав перший удар. Це ніби зрівняло їх. Тепер Матіуш отримав право битися по-справжньому, бо досі Філіп лише вивертався, а сам кулаки в хід не пускав. З подвоєною силою накинувся Матіуш на супротивника, але той відскочив. Тоді Матіуш відступив на крок, стрибнув, підім'яв його під себе й ну бити по обличчю, по голові. Але Філіп теж не залишився в боргу: на Матіуша обрушився град ударів. Матіуш обхопив його за шию і став брикатися, буцатися. Потім знову вліпив йому ляпаса — одного, другого, й у відповідь отримав два удари кулаком у груди. Тоді він розмахнувся і… промазав. Розмахнувся ще раз — і як дасть йому в ніс!

Хлинула кров.

— Візьми! — Матіуш простягнув Філіпу носовичка.

Розпухла фізіономія Філіпа розпливлася в посмішці.

— От не думав, що королі вміють так гамселити кулаками, — сказав він.

Матіуш відчув: крига скресла, і став терпляче чекати, що буде далі.

— Коли так, викладу все відверто! Чого таїтися? Дим у замочну щілину я пускав. Годинник теж я зіпсував. Я жменями кидав мух у суп, я вкрав весла й човен. Я навмисне робив на зло, пакостив, мстився, тому що мене самого все життя ображали.

І Матіуш дізнався, що Філіпа, коли йому було десять років, віддали за крадіжку у виправний будинок. Там йому жилося дуже погано. Він голодував, його били всі, кому не лінь: наглядач, сторож, майстер, старші хлопці. Слабкі прислуговували сильним. Хто сильніший — нашкодить, а провину звалить на слабкого. Сильні віднімали у слабких хліб, цукор. Там він навчився грати в карти, курити, лихословити. Там звикся робити нишком гидоту, брехати, викручуватися, шахраювати.

— А що я зробив тобі поганого? Чому ти мене ображав?

— Сам не знаю. Просто зло брало, що на світі є королі і злодії. І потім захотілося перевірити, чи це правда, що королі добрі, чи брехня. От, думаю, наскаржиться король ротмістрові, і нам всиплять.

— Але ж, значить, і тобі теж?

— Подумаєш, яка справа! Це лише з незвички неприємно.

— Філіпе, ти на мене не сердишся за те, що я тебе набив?

— Та хіба це биття? Лише в ніс бити не можна.

— Я не знав.

— Зрозуміло. Бійка — теж мистецтво. Бити треба боляче, але так, щоб слідів не було.

— Послухай, Філіпе, у мене до тебе прохання: не чіпляйся до Стефана.

— А чому він такий рохля? До нього чіпляються, він не захищається. Це кого хочеш із себе виведе.

— Він хворий.

— Ну і що? Язик у нього є? А то виходить, ніби він ніс задирає, ні в що мене не ставить.

— А якщо він не вміє захищатися?

— Нехай навчиться.

— А якщо він не захоче?

— Нехай не опирається.

— Значить, не можеш мені пообіцяти, що даси йому спокій?

— Ну, гаразд! Біс із ним!

Хлопчики потисли один одному руки.

— Дивись, не забудь, — сказав Матіуш на прощання.

Матіуш залишив ротмістрові записку і просив не шукати його. Він не полонений, не в'язень і вільний сам розпоряджатися своєю долею. А для Ради П'ятьох це навіть вигідніше: не доведеться гроші витрачати. Ротмістр зможе повернутися додому. Нехай вважають, що Матіуша немає серед живих.

Написав Матіуш записку і вирушив у путь. Ніч, темрява, а він іде світ за очі.

Із собою узяв лише найнеобхідніше і напрям вибрав такий, щоб у разі гонитви його не знайшли. Він пішов уздовж річки, але не берегом, а

лісом. Дуже віддалятися від річки теж не можна, тому що без води не обійдешся.

Ліс густий. У такій гущавині нелегко виявити втікача. Упірнеш у кущі, переслідувачі в п'яти кроках пройдуть і, якщо не відгукнешся, нізащо тебе не помітять.

Багато чи мало він пройшов, Матіуш сам не знав. Там, де доводилося продиратися крізь гущавину, він просувався повільніше. А де ліс був рідший, ішов швидше. Квапитися було нікуди. Він вільний, і боятися йому нічого. Схоже, на острові немає ні диких звірів, ні отруйних змій. І голод йому не страшний. Він знає з книжок, які плоди їстівні, у яких рослин сік солодкий — не відрізниш від цукру, які гриби можна їсти, які корінці за смаком нагадують моркву й салат.

І спати на деревах дуже зручно — навіть краще, ніж у ліжку. Густі ліани, обплітаючи дерева, утворюють затишні люльки — зелені й запашні. Вони пружні, як пружинні матраци. І не впадеш, навіть якщо уві сні перекинешся з боку на бік. Правда, одного разу він усе-таки впав на м'який чагарник, але лише злегка руку подряпав.

Спочатку Матіуш вирішив знайти вежу відлюдника. Але потім роздумав: "Навіщо? Ясно, як двічі по два — чотири, що відлюдник не побажав зі мною мати справу: випровадив, не промовивши жодного слова".

І він іде собі, не поспішаючи. Якось цілий день провів на одному місці. Кілька разів із боку річки до нього долинали звуки переслідувачів. А то здавалося, він чує звук труби. "Ну, що ж, якщо вам подобається, пограйте зі мною в хованки. Набридне — повернеться".

Перший тиждень Матіуш записував, скільки днів він у дорозі. А потім кинув. До чого це? Нехай день минає за днем. Якщо чекаєш чогось від майбутнього, тоді це не байдуже, а Матіуш уже нічого не чекав.

Але маленький тямущий щурик-листоноша все-таки розшукав утікача. Матіуш дуже зрадів. Смішно, у маленького звірятка більше розуму в носі, ніж у людей у голові.

На відважного листоношу в дорозі зробили напад — відгризли лапку, і він кульгав. Матіуш промив і перев'язав рану.

"Любий Матіуше! — писала Клу-Клу. — Я послала тобі вже сто поштових горіхів, а відповіді все немає. Якщо ти не дуже далеко, то мав одержати принаймні десять листів. За підрахунками наших жерців, з десяти щурят дев'ять гинуть у дорозі. У морі їх пожирають риби, на суші — звірі. І лише один із десяти добирається до цілі. Напиши, де ти і чи потрібна тобі допомога. Не посилай щурика у зворотню путь, поки не переконаєшся, що він відпочив.

Твоя навіки Клу-Клу".

Матіуш лікує маленького листоношу й чекає, коли він дасть знати, що готовий в дорогу. Промивати рану боляче, а звір лиже Матіушу руку й моргає очками, немов дякує. Шкода Матіушу розлучатися з маленьким другом — з ним не так самотньо в дрімучому лісі.

Суп із дрібно нарізаного листя, коріння, плодів, заправлений солодким соком, нагадує за смаком компот із яблук і груш. Матіуш куховарить, а щурик сидить, як білка, на задніх лапках, дивиться й чекає. Уночі він забирається до Матіуша в рукав, а ніс виставляє назовні. І всю ніч смик-смик носиком, ніби телеграфує Клу-Клу.

З Матіушем він нічого не боїться: шкандибає за ним на трьох лапках або на плечі в нього сидить.

А коли залишається сам, при щонайменшому шереху забивається під листок і лише кінчик носа вистромляє, немов перевіряє, чи немає небезпеки.

Нарешті рана у щурика загоїлася. Матіуш написав Клу-Клу листа, вклав у горіхову шкаралупу, заклеїв і для проби повісив щурикові на шию. Але той запищав і так тужливо поглянув на Матіуша, що він поспішив зняти ланцюжок із шиї. Мабуть, немає ще сил для подорожі або він чує небезпеку. Чи пищав щурик минулого разу чи ні, Матіуш не пам'ятав. Він тоді не дорожив маленьким звірятком, тому не звертав на це уваги.

Якщо до маленьких і беззахисних ставитися дбайливо, з любов'ю, вони тобі все розкажуть, навіть камінь і мушлі заговорять. Недарма Матіуш розмовляє з мушлею, яку подарував йому Ало, і з камінчиком Али. Напевно, щурик теж хоче щось сказати, тому так смішно смикає носиком. "А що, коли спочатку послати його на маяк?" — подумав Матіуш.

Тим часом маленький листоноша почав непокоїтися: вночі крутиться в рукаві, зітхає, вдень йому теж не сидиться на місці — скаче на трьох лапках і відмовляється від їжі. Напевно, дає зрозуміти, що відпочив і час уже в дорогу. Матіуш написав дітям, що в нього вкрали човен і він більше не приїде. І того ж дня уже до вечора отримав відповідь, але папір намок (видно, горіх був погано заклеєний), і Матіуш насилу розібрав усього кілька слів.

"Шкода, займаюся сам. шукали, чекаємо."

Матіуш поцілував лист і заховав у кишеню, де лежали фотографія мами, засушений листочок салату — останній, який клювала канарка, зі слідами її дзьоба, — мушля й камінчик.

Але маленький листоноша не заспокоївся. Хіба ж кілька миль для нього відстань? Він крутиться під ногами, пищить, шукає горіх. Отже, час йому в дорогу. Без маленького друга Матіуш сильніше відчув свою самотність. І щоб заглушити тугу, він прискореним маршем рушив угору за течією річки. Ішов він, ішов — і раптом бачить озеро; посеред нього —

острівець, а на ньому три тубільці черпають воду кокосовою шкаралупою.

Матіуш нітрохи не злякався, навпаки, навіть зрадів. 1 став махати білою хусткою на знак миру, а тубільці дивляться й нічого не розуміють.

Лише на третій день один тубілець сів верхи на колоду і, відштовхуючись жердиною, підплив до берега. Це був парламентер. Він привіз Матіушу металевий ґудзик, обгорілий сірник, шматок чорної нитки і пробку. Матіуш зрозумів: вони пропонують йому викуп, щоб він їх не чіпав.

Так відбулося його перше знайомство з тубільцями. Скоро Матіуш подружився з ними й перебрався на острів. Тубільці полюбили його, оточили шаною й не дозволяли нічого робити. У Матіуша було безліч вільного часу, і, лежачи на березі, він думав про всіляку всячину. От диво! Шукав самотності на безлюдному острові і не знайшов. І лише на острівці посеред цього острова віднайшов спокій. Ніби за високою фортечною стіною сховався.

Тепер він без перешкод роздумував про ротмістра, Стефана, Філіпа. Добре б записати дещо в щоденник, але залишився лише один зошит і піволівця. Тому писати про всяку нісенітницю не можна. Треба заощаджувати папір. Не те що в школі: накалякають на цілій сторінці або вирвуть аркуш і зроблять голуба.

"Амарій — добрий чи злий? Чи може Філіп виправитися? Чому в тубільців, серед яких я живу, немає жодної зброї — ні стріл, ні луків?"

І він записав у щоденнику:

Люди бувають спокійні й неспокійні.

Спокійні — це Дормесько, мама, хлопчик, якого Матіуш бачив у хатині під час війни. Тубільці, церемоніймейстер, канарка, Кампанелла — теж спокійні.

А Фелек, ротмістр, Ала, Філіп, Молодий король, Клу-Клу і сам Матіуш — неспокійні. Неспокійні люди затівають війни, а спокійні підкоряються їм. Тому Сумний король, усупереч своїй волі змушений був воювати. І маленький листоноша-щурик теж неспокійний, але по-іншому, ніж, наприклад, лев. Він приносить користь. І Матіуш теж.

Неспокійні люди, — писав далі Матіуш, — бувають добрі й злі. Якщо на світі буде багато неспокійних і добрих, це добре. А якщо багато неспокійних і злих, це погано.

А якби на світі були лише спокійні люди, що тоді? Матіуш слинив олівець. На колінах у нього лежить розкритий зошит, але як на це відповісти, він не знає. А довкола навпочіпки сидять його друзі тубільці й не зводять із нього очей, немов розуміють: він зайнятий важливою справою.

Матіуш любить їх і жаліє.

XXII

им закінчилися переговори на Куфайці, Бум-Друм не знав. Але до нього дійшли чутки, що Матіуша заслали на безлюдний острів. Йому було невтямки, що Матіуш поїхав туди добровільно. І він страшенно розсердився на білих королів за зраду. Яке свинство! Прикинулися, ніби не сердяться, а самі потай викликали кораблі! Ну гаразд, негри завинили, але Матіуш при чому? Він урятував їм життя, а вони от як йому віддячили!

І Бум-Друм оголосив війну всім білим королям. Об'єдналися племена з півночі й півдня, із заходу та сходу й пішли війною на білих задля порятунку Матіуша.

У диких племен немає ні книжок, ні газет. Новини передаються з вуст у вуста, кожен додасть щось від себе, і так народжується легенда.

Цього разу вигадали от що: білі викрали з неба блискавку, тому вони такі сильні. А Матіуш вирішив віддати блискавку неграм. Білі королі довідалися про це, злякалися й ув'язнили Матіуша. Але вбити його не можуть: він могутніший за них. І ніби-то Матіуш обіцяв неграм у винагороду за звільнення — владу над блискавкою. І тоді негри стануть дужі-дужі, сильніші за білих. Хтось говорив, війна буде страшною, хтось — не дуже.

Інша легенда свідчила: негри одного разу перемогли білих королів, і ті лежали зв'язаними по п'ять чоловік. Усе було б добре, якби не лиходій із племені Тха-Гро, який з'їв королеву Кампанеллу. Матіуш страшенно розсердився, закликав блискавку й допоміг білим королям розправитися з неграми. І тепер, щоб спокутувати свою провину, вони повинні звільнити Матіуша.

З краю в край мчать гінці. Мчать через ліси, річки, пустелі й гори. З краю в край летить бойовий клич:

— Брати, до зброї! Піднімайтеся проти білих!

У селищах лишилися жінки, діти та немічні люди похилого віку. Чоловіки пішли на війну.

Білі королі дізналися про війну раніше, ніж усі негри. Спочатку вони здрейфили, але, подумавши, дійшли висновку, що це навіть на краще: принаймні раз і назавжди поквитаються з чорношкірими. І білі королі домовилися між собою, хто скільки дасть солдатів і кораблів. Хто

сильніший, виставив п'ятнадцять тисяч, а хто слабший — по п'ять чи по десять.

Кораблі підпливли до Африки, солдати вирили окопи й чекають. А треба сказати, що біле військо складалося з найзапекліших негідників, п'яниць і злодіїв. "Програємо війну, теж не біда, позбудемося нероб і хуліганів. А неграм до Європи все одно без кораблів не дістатися", — міркували білі королі.

І закипів страшний, кровопролитний бій. Перед битвою обманщики-жерці оголосили: у кого потрапить куля, той не помре, а просто впаде на землю й наступного дня прокинеться силачем та велетнем і одним пальцем здолає білих. Ніби це сам Матіуш сказав.

Бідні негри повірили. І що тут почалося, неможливо передати. Поранених не було. Усі прагнули бути скоріше вбитими. У регулярній армії солдатам забороняється безцільно ризикувати життям. Немає наказу йти в атаку — лягай на землю або ховайся в окопи. А негри лізли прямо під кулі.

Білі бачать, що негри не чинять опору, і йдуть в атаку. Одних лише вождів загинуло в цьому бою близько п'ятдесяти, і серед них Бум-Друм.

Але цим справа не скінчилася. Услід за чоловіками пішли воювати жінки. І знову закипів бій. Ця битва увійшла в історію під назвою "Битви чорних жінок".

Білі королі злякалися: отак усіх негрів можна винищити, а без них важко доведеться. Де тоді взяти какао, фініки, інжир, більярдні кулі зі слонової кістки, калоші, страусине пір'я, касторку?.. Не буде кориці, ванілі, папуг, красивих мушель, гребінців із мушель. Білі мають від негрів велику вигоду. Касторка, правда, дуже несмачна, зате приємно грати в більярд, і капелюхи зі страусиним пір'ям люблять носити модниці, і пироги з ваніллю набагато смачніші. І от білі королі вирішили

прикинутися благородними лицарями: ви, мовляв, з'їли Кампанеллу, а ми ваших пані ображати не станемо.

І тоді сталося найстрашніше: Клу-Клу повела в бій дітей. Так, це було жахливо! Половина дітей, не дійшовши до моря, загинула в дорозі.

Бідний Матіуш! У нього серце ледве не розірвалося від горя, коли він побачив голодних, хворих, нещасних дітей, які втратили усіляку надію на порятунок.

Але звідки ж там узявся Матіуш?

А от послухайте. Ще перед битвою жінок Клу-Клу отримала від нього поштовий горіх і негайно послала чотирьох гінців, наказавши їм викрасти Матіуша з безлюдного острова. Поштовий щур привів їх прямо до Матіуша. Двох гінців по дорозі з'їли акули, але двоє щасливо дісталися до острова. За п'ять миль від нього вони залишили човни й дісталися до берега уплав. Причому пливли вони під водою, дихаючи через тростинки. Клу-Клу побоювалася, як би їх не помітила варта. Адже вона думала, що Матіуш в'язень.

Бідний Матіуш! Як йому не хотілося залишати тихий притулок і розлучатися з гостинними тубільцями! Та нічого не вдієш, сталася біда: через нього, в ім'я нього й заради нього гинуть люди. І Клу-Клу кличе його на допомогу. Бум-Друму вже не допоможеш: він убитий, але потрібно врятувати Клу-Клу й чорношкірих друзів.

Два тижні пішло на приготування до втечі. Довелося зіпсувати маяк, щоб було зовсім темно, зробити весла й заховати на березі моря. Коли все було готове, вони вирушили в дорогу.

Тубільці дуже засмутилися, але Матіуш подарував їм бляшану коробочку, кухоль, чотири картинки, перстень, пряжку від пояса і збільшувальне скло. "Стільки скарбів задарма?!" — дивувалися вони.

Ніч видалася темна.

— Як вам удалося зіпсувати маяк? — запитав Матіуш.

— Дуже просто. Акул біля острова немає. Ми підпливли до берега, виставили з води тростини і прочекали так години зо дві. Коли доглядач маяка пішов із дітьми ловити рибу, ми перерізали дроти там, де ти казав. А на столі залишили листа.

Матіуш заздалегідь написав його, боячись, аби старий моряк не запідозрив, що це витівки Ало.

Темрява. Море спокійне. Матіуш сів на кермо, негри налягли на весла. Якщо успіх їм не зрадить, через два дні вони дістануться до берега, а там пересядуть на царських слонів.

Темрява. Тиша. Човен швидко ковзає хвилями. І в пам'яті Матіуша спливають проведені на острові дні. Він розуміє: пережиті радощі й жаль безповоротно відійшли в минуле. Більше не буде часу спостерігати за мурашками, кидати камінчики в море й розповідати казки маленькій Алі.

Попереду на нього чекають тяжка праця і негоди.

XXIII

к тільки Матіуш прибув, його відвели до Клу-Клу в королівський шатер. І хоча від утоми він ледве тримався на ногах, Клу-Клу тієї ж ночі повідала йому про те, що сталося. Та йому й так усе було зрозуміло.

Табір нещасних дітей був страхітливим видовищем. Їсти нічого, звідусіль чути плач і стогони хворих. Іти далі немає сил, а залишатися на місці — певна загибель. Хто міг, давно втік, а інші сподіваються на Матіуша.

— Пам'ятаєш, Клу-Клу, як ти ганялася за білкою по деревах? А як Антеку зуби вибила, пам'ятаєш?

— Пам'ятаю, — байдуже відповіла дівчинка й навіть не посміхнулася.

Коли весела людина сумує, це особливо важко.

Вони довго сиділи мовчки.

— Скільки в таборі дітей?

— Не знаю. Частина загинула в дорозі, частина розбіглася.

— Як ти гадаєш, протримаєтеся ви ще тиждень?

— Повинні протриматися.

— Треба діяти. Нічого витрачати дарма час. Швидше в місто, де є телеграф, і викликати на допомогу білих!

— А вони погодяться?

— Іншого виходу немає. Якщо вони виявили великодушність у битві з чорними жінками, значить, пожаліють і дітей.

— Роби, як знаєш. Я нічого не можу придумати.

Негренята побачили, що Матіуш вирушає, — і в сльози.

— Допоможи! Не залишай нас! — кричали вони.

Матіуш заліз на дерево, щоб усім було видно.

— Не бійтеся, я вас не залишу, — сказав він. — Я їду по допомогу і за тиждень, а може, днів через три повернуся. Чим швидше я вирушу, тим раніше прибуде допомога.

Негренята повірили. І, заспокоївшись, затягли пісню, але співали зовсім тихо: голод знесилив їх.

А Матіушу від їхньої сліпої віри стало ще страшніше. Найгірше, коли даєш обіцянку і немає впевненості, що виконаєш її.

Діти отаборилися на березі великої африканської річки. З підручника географії Матіуш знав, що в гирлі її знаходиться порт, а поруч — місто, де, звичайно, є телеграф.

Човен швидко пливе вниз за течією. От і згодилися поїздки на маяк. Тепер Матіуш бачить, як він набрався сил. Недаремно здолав він Філіпа. Голод, безсоння, втома — не рахуються. Він летить, як на крилах. Його підганяє думка про страждання дітей і обіцянка допомогти їм.

Удосвіта він причалив до берега, зірвав кілька плодів, угамував голод — і знову в дорогу. Баритися не можна: діти чекають.

У дорозі не обійшлося без пригод. Одного разу він задрімав, і течією човен віднесло до берега. Ще трохи, і він потрапив би в пащу гіпопотама. Іншим разом човен ледве не перекинувся, наскочивши на величезного крокодила. Упади Матіуш у воду, негренята марно чекали б допомоги.

Спочатку Матіуш склав план дій. Але потім усі думки випарувалися з голови, немов він став машиною, яка занурює у воду весла, або корабельним гвинтом, який він бачив під час першої поїздки до Бум-Друма.

Побачивши на березі місто, Матіуш не відчув ні радості, ні полегшення.

Он білі люди. Пошта. Телеграф. На березі річки, у садку, будиночок телеграфіста. Подумати лише, там із голоду і від хвороб помирають діти, а тут люди живуть спокійно, ні про що не підозрюючи. Телеграфіст поливає квіти на клумбі, а весела дівчинка в білому платтячку, така ж маленька, як Ала, їсть хліб із медом.

— Ви телеграфіст?

— Так. А що?

— Мені треба терміново надіслати телеграму.

— Зачекайте, юначе, ще немає дев'ятої. Поки сонце не почало припікати, треба полити квіти.

— Я не можу чекати.

Матіуш відчуває, що зараз впаде й засне. І проспить сто років. А там чекають діти.

— Я — король Матіуш.

— Король Матіуш?!

— Я дві ночі не спав. Там помирають діти. Терміново потрібна допомога.

Телеграфіст поставив на землю лійку. Матіуш схопив її й вилив воду собі на голову, щоб прогнати сон.

— Швидше, а то я засну.

— Гаразд, підемо!

— Михасю, ти ж іще не снідав, — почувся жіночий голос.

— Я зараз повернуся.

— Випий хоч молока.

Але Матіуш вчепився в телеграфіста й не відпускає.

— Швидше!

— Іду-іду!

А сам зав'язує краватку.

Нарешті вони біля телеграфного апарату.

— Ну, що передати?

— Не знаю. — простогнав Матіуш тужливо. — Як отримаєте відповідь, негайно розбудіть мене.

Телеграфіст обернувся, а Матіуш уже спить.

Оце так історія! Телеграфіст зателефонував поліцмейстерові. Але той ще спав: учора пізно повернувся з балу в губернатора.

"Якщо так, — подумав телеграфіст, — пошлемо телеграму начальникові порту".

Сьогодні восьмій ранку, — застукав апарат, — з'явився невідомий хлопчик, брудний, обірваний, худий. Назвався королем Матіушем. Говорить, десь вмирають діти. Терміново потрібна допомога. Заснув, сидячи на лавці. Наказав розбудити, коли буде відповідь.

За півгодини надійшла відповідь:

Негайно провести розслідування. Викликати губернатора. Виставити вартових. З хлопчиська не спускати очей. Чекаю донесень.

Через п'ять хвилин апарат застукав знову:

Чекаю вістей. Король Матіуш утік із безлюдного острова. Чи правда, що Клу-Клу очолила похід чорних дітей? Повідомте місцезнаходження їхнього табору.

Секретар Ради П'ятьох.

Ще за кілька хвилин — нова телеграма:

Де Матіуш? Терміново телеграфуйте координати дитячого табору. Кількість дітей. Необхідну допомогу.

Секретар Червоного Хреста.

А за хвилину:

Негайно повідомте стан здоров'я Матіуша.

Сумний король.

"На частини мені, чи що, розірватися?" — розсердився телеграфіст, коли пролунав телефонний дзвінок. Це телефонував поліцмейстер.

— Що робить хлопчик?

— Спить.

— Де?

— На лавці.

— А він дихає?

— Так.

Тільки поклав трубку, знову дзвінок: губернатор.

"Зовсім показилися! — бурчав телеграфіст. — То за цілий день жодної телеграми, а то від апарату не відійдеш, ніби кінець світу настав. Десять рук у мене, чи що?"

— Гей, королю Матіуше, чи як тебе, дивись мені — дихай! Сам поліцмейстер розпорядився, щоб ти дихав, — промовив телеграфіст і кинувся до апарату.

А під вікнами вже стоять солдати з рушницями.

Влітає перелякана дружина телеграфіста, за нею — донька.

— Тікай звідси, зараз стрілятимуть! — кричить у паніці дружина.

Донька телеграфіста плаче.

А Матіуш спить, як убитий.

З'явився губернатор. У руках тримає фотографію Матіуша й порівнює з обличчям сплячого.

— Мабуть, він. Фотографія, правда, зроблена рік тому. А хлопчиська в цьому віці швидко ростуть. Але навіщо йому брехати? Дайте телеграму, що це Матіуш.

У далекий світ передали по дротах:

За всіма ознаками це Матіуш. Розбудити його неможливо. Розплющить на хвилину очі, заплющить і знову спить. Послав за лікарем, щоб той привів його до тями.

Губернатор.

Лікареві вдалося розбудити Матіуша. Опритомнівши, він прочитав телеграму Червоного Хреста, дуже зрадів і продиктував відповідь.

Потрібні провізія і ліки. Діти хворі й голодні. Головне, не баріться. Щонайменше зволікання загрожує їм загибеллю. Дітей багато. Скільки, не знаю. Лічити було ніколи. Провів у таборі вночі кілька годин. Благаю надати допомогу нещасним дітям. Робіть зі мною, що хочете, лише допоможіть дітям.

Король Матіуш.

Лікар оглянув Матіуша і сказав:

— Дайте йому спокій. Нехай спить. А то в нього почнеться запалення мозку, і він понесе нісенітницю.

Матіушу дали склянку молока, роздягнули й уклали в ліжко. Він проспав цілий день і прокинувся об одинадцятій годині вечора.

Новини були добрі. Чотири кораблі, завантажені продовольством, уже в дорозі. Хоча плисти проти течії важко, через два дні вони все ж прибудуть у місто, де зупинився Матіуш. Виїхала лікарня у повному складі: два лікарі й чотирнадцять медсестер. З лікарнею вислали бездротовий телеграф, щоб передавати вісті прямо з табору. І ще сказали: якщо Матіуш дасть чесне слово, що це не пастка для білих, під його командування передадуть двісті солдатів і робітників. Губернатор уже отримав відповідні вказівки.

"Добре б написати відозву до білих дітей, щоб вони зібрали іграшки, гроші, солодощі, книжки з картинками", — подумав Матіуш. І того ж дня написав:

Любі брати й сестри, білі діти!

Доведіть на ділі, що ви добрі. Хто хоче користуватися правами нарівні з дорослими, повинен довести, що в нього є розум і чуйне серце. Негренята гинуть від голоду і хвороб, допоможіть їм! У вас є красивий одяг, цукерки, іграшки, ви ходите до школи, поливаєте квіти і навіть їсте хліб із медом. А в нещасних негренят немає нічого. Чесне слово, не брешу. Я побував у різних країнах, брав участь у різних війнах і побачив чимало горя. Але такої біди не бачив. Порівняно з нею меркнуть усі людські нещастя.

Поспішіть на допомогу маленьким слабким негренятам!

Король Матіуш Перший.

XXIV

к же тріумфували негренята, коли повернувся Матіуш. Солдати швидко розвантажили кораблі, і вони без зволікання вирушили у зворотній рейс за новими запасами.

Матіуш запропонував у першу чергу нагодувати найменших, але Клу-Клу сказала: "Спочатку дамо поїсти старшим, і вони нам допоможуть". Так і зробили.

На приготування сніданку не знадобилося багато часу: молоко й інші продукти були консервовані. Закип'ятили воду, розвели молоко — і сніданок готовий. У дітей боліли животи, тому замість чорних сухарів прислали солодке печиво. Негренята ніколи в житті не ти нічого подібного. Але як не дивно, вони нічому не дивувалися — ні кораблям, які бачили вперше в житті, ні ящикам і мішкам із різною смакотою. Усе це здавалося їм дивом, чаклунством, як у казці.

Дітей було багато, і сніданок тривав до самого вечора. Але порядок був зразковий: ніхто не бився, не лаявся, не ліз без черги. До вечора встановили телеграф, і Матіуш відправив першу телеграму: "Негренята дякують за смачний сніданок". Уночі на одному аероплані прилетіла лікарка, а іншим доставили найнеобхідніші ліки.

Минуло два тижні. І коли приїхали поважні пани з Червоного Хреста, вони подумали, що їх надурили, такі несхожі були діти на вмираючих від виснаження і хвороб. Але довгий ряд могил позаду табору переконав їх, що все це правда.

Білі діти прочитали відозву Матіуша й відразу почали збирати речі для негренят. А наступного дня в газетах надрукували телеграму, що негренята дякують за смачний сніданок. І діти подумали: от як швидко дійшли їхні дарунки, і ще з більшим завзяттям взялися за справу. І, як водиться, одні давали дійсно потрібні й корисні речі, а інші — усілякий мотлох, якого хотіли позбутися.

Присилали ляльок без голів, поламані губні гармоніки, списані зошити, старі зубні щітки, лото з бракованими фішками, абажури з тонкого рожевого паперу, закладки, ремінці для ковзанів, кишенькові

ліхтарики з перегорілими батарейками, проколоті м'ячі, молотки для крокету, старі рвані вуалетки, коробки з-під цигарок.

Одна дівчинка прислала квітку в горщику, але вона по дорозі засохла. Якийсь ледачий хлопчик, скориставшись нагодою, збув усі свої шкільні підручники. І ще запитував у листі, чи люблять негренята вчитися, тому що особисто він — не дуже.

У таборі була вже не одна лікарня, а три. Але міцні негренята швидко видужали й не потребували більше медичної допомоги. Тому в одній лікарні влаштували лазню, в іншій навчали, як чистити зуби й витирати носи, а в третій, хірургічній, проколювати дівчаткам вуха для сережок.

Учитель гімнастики організував духовий оркестр, школу бальних танців і футбольну команду. У негренят виявилися надзвичайні здібності до футболу, і через місяць відбувся перший матч.

Їжі тепер було вдосталь. Нарешті прибув корабель з одягом. Але, на жаль, замість довгожданих штанів і суконь він привіз серветки, рукавички, покривала на ліжка, тюлеві фіранки й зовсім мало сорочок.

З'явилася нова турбота: якщо є покривала, треба майструвати ліжка. І під ударами сокир звалилася не одна столітня пальма. Із серветок вийшли відмінні фартушки для дівчаток. А тюлем і серпанком завішували на ніч ліжка малят від комарів і москітів.

Тим часом матері стали забирати дітей додому, а діти, набравшись знань, весело вирушали в дорогу з цим багажем.

Чим менше залишалося в таборі дітей, тим більше добродійників і рятівників приїжджало з Європи.

— Твоя мрія збулася, Клу-Клу. Скоро в Африці відкриється кіно, з'являться грамофони. Якщо тільки мавпи не перешкодять, — жартував Матіуш.

Усім відомо; що мавпи люблять передражнювати людей, недаремно є таке слово — "мавпувати". І от мавпи, спустившись із дерев, не боячись почали ходити табором і підглядати за людьми.

Зубний лікар присягався й божився, ніби своїми очима бачив у роті орангутанга дві золоті коронки.

— А в Мене мавпа вкрала бритву. Напевно, поголитися захотіла, — повідомив перукар.

Але жарти жартами, а за короткий строк вдалося зробити дійсно чимало.

— Ну, ти задоволена, Клу-Клу?

— А ти, Матіуше?

Той замість відповіді зітхнув. Звичайно, він задоволений, що вдалося допомогти негренятам. Але його тягнуло на безлюдний острів, а ще більше — на батьківщину, до товаришів.

Матіуш одержував багато листів. "Які ми раді, що ти знайшовся і знову допомагаєш дітям", — писали хлопці. І кожен лист закінчувався запитанням: "Коли ти повернешся на батьківщину?"

Іренка повідомляла, що її велика лялька розбилася. Антек писав про свої поневіряння. Стасик скаржився на вчителя математики, який вліпив йому двійку й залишив на другий рік. А Оленка приписала внизу: "Пам'ятаєш, як ми з тобою посварилися через гриби?"

Як мовиться, у гостях добре, а вдома краще. Негренята — славні хлопці, Матіуш дуже до них прив'язався, але тепер Клу-Клу сама зуміє продовжити почату справу, а йому час додому.

Хоч би на днинку потрапити в столицю, поглянути на палац, на королівський парк! Адже він так давно там не був!

І от він вирушив до Європи: порадитися з білими королями, що треба зробити, щоб більше ніколи не було воєн.

Тільки-но Матіуш ступив на палубу корабля, як грянув оркестр. Діти на березі заспівали й закричали: "Хай живе Матіуш!"

Він їде з комфортом: в окремій каюті, спить на м'якому матраці. Щастя знову посміхнулося йому.

Прибули в порт, і в очікуванні корабля, який мав доправити його до Європи, Матіуш оселився в готелі.

"Що чекає на мене в майбутньому?" — думав він, ніби передчуваючи, що пригоди його не скінчилися.

І справді, вночі у номер увірвалися двоє в масках, заткнули сонному Матіушу рота хусткою, зав'язали рушником очі, накинули плащ і, не давши навіть взутися, босоніж кудись повели.

За мить автомобіль із Матіушем швидко мчав у невідомому напрямку.

"Це витівки Молодого короля!" — промайнуло в нього в голові.

І він не помилився.

Так, Матіуша викрали за наказом Молодого короля. Сталося це так. Молодого короля змусили повернути Матіушу захоплені землі. Навіть порт, і той залишили Матіушу. Це раз. А два — його повалили з престолу, і королем знову проголосили старого батька. Це останнє, звичайно, найнеприємніше.

Зла, але сильна людина, бажаючи досягти свого, пускає в хід кулаки. А слабка, заради досягнення злочинних цілей, готує підступи, іде на зраду. У кожній школі є ябеди й капосники. Але ж про короля не скажеш: капосник, тому придумали слово — інтриган.

Так ось Молодий король був справжнісіньким інтриганом. Спочатку він задумав оголосити Матіуша божевільним. Але ця затія провалилася. Весь світ переконався, що Матіуш молодець, як він порозумнішав і подорослішав на безлюдному острові. Не кожен на його місці зумів би так швидко організувати допомогу негритянським дітям. І який зразковий порядок навів! Це навіть у кіно показували. То хіба божевільний на таке здатний?

Отож дорослі почали говорити про те, щоб надати дітям деякі права. І в окремих школах ввели самоврядування, почали випускати стіннівки. У багатьох містах відкрили дитячі клуби. Учителі збиралися на наради й обговорювали, як без стусанів, ляпанців і ляпасів досягти в класі тиші й порядку. Знову дозволили продавати портрети Матіуша. За Зелений Прапор перестали садити в карцер, лише для годиться зрідка трохи лаяли. Звичайно, не все це схвалювали, але дехто навіть висловлювався за те, щоб у дітей був свій король.

У місті Кикикор зібрався перший з'їзд школярів, де від кожної школи делегували одного учня. Чим не парламент?

Молодий король лютував. І було чого! Його позбавили влади, а старий батько — довірливий, поступливий, усім вірить, на все погоджується. І от тоді Молодий король зібрав таємну раду таких, як

сам, інтриганів і шахраїв, і стали вони думати-гадати, як позбутися ненависного Матіуша. Зграя Молодого короля складалася з одного шпигуна, одного генерала, одного полковника, одного начальника в'язниці, двох адвокатів, дружини міністра й кількох шибеників. І от цим шибеникам доручили викрасти Матіуша й під чужим прізвищем ув'язнити.

В'язниця, куди його посадили, містилася в старовинній напівзруйнованій фортеці і призначалася для найнебезпечніших злочинців. Тут лише двічі на рік давали по кухлю кави, а всі інші дні — воду та чорний хліб. І жодних прогулянок. Цілими днями виснажлива праця в шахті. Розмовляти заборонялося, за кожне мовлене слово ув'язнений отримував батога, за десять слів — десять батогів, за сто — сто.

Під землею — довгі штольні, як у шахтах, де добувають вугілля. Але ніякого вугілля тут не добували: одна бригада виносила його в корзинах на поверхню, а друга через інший вхід вносила назад. А марна праця, як відомо, особливо тяжка. Отож ув'язнені працювали неохоче. Жодні батоги не допомагали.

Так Матіуш зіткнувся з найстрашнішими злочинцями. За що вони сидять у в'язниці, він не знав — розмовляти заборонялося. Але досить було поглянути на їхні люті фізіономії, щоб зрозуміти: на совісті в них не один злочин. Будь-хто інший на його місці помер би від страху, але Матіуш, який за своє життя випробував стільки небезпек, безстрашно спускався з ними під землю.

Ось куди з країни зелених пальм і дивовижних різнобарвних птахів занесла його доля. Навкруги — чорний вугільний пил і жодного листочка. Звикнувши до чистого морського й лісового повітря, він задихався в задушливому підземеллі і в кам'яній норі, де спав на голій цеглі. Він, який не гірше за Клу-Клу лазив по деревах, ледве волочив тут ноги у важких кандалах. Замість шелесту листя — свист батога, замість

співу птахів — добірна лайка. Замість солодких бананів і соковитих південних плодів — черствий хліб і смердюча вода.

Ув'язнені дуже здивувалися, побачивши його. А один не втримався й запитав:

— Скільки ж людей ти відправив на той світ, якщо тебе сюди запакували?

Матіуш відкрив було рота, щоб відповісти, але інший ув'язнений закричав:

— Не відповідай, малий, за кожне слово удар батогом!

— А ти не у свою справу не лізь! Може, не дасть дуба від кількох ударів!

Слово за слово — спалахнула сварка, і вони кинулися один на одного з кулаками. А наглядач стоїть і записує, хто скільки слів сказав. Але точно полічити було важко, і він кожному додав по кілька слів. І Матіуша записав, хоча він мовчав, як риба.

Тягне Матіуш кошик, і — дивно! — йому зовсім не важко. Виявляється, ув'язнені замість вугілля кладуть у його кошик шматки легкого торфу і зверху присипають вугільним пилом. А то й зовсім відберуть кошика й самі тягнуть угору. Увечері один ув'язнений сунув йому в руку маленький чорний предмет і прошепотів:

— Заховай краще, щоб не знайшли.

— Що це? — теж пошепки запитав Матіуш.

— Цукор, — таємничо сказав арештант. Цукор був чорний, як вугілля.

Матіуш не з'їв його, а заховав на згадку.

Увечері, коли Матіуш стояв біля канцелярії, чекаючи прочуханки, в'язень, котрий проходив повз нього, непомітно тицьнув йому суху гілочку. Довго роздивлявся її Матіуш, поки здогадався, що це конюшина. В'язні жаліли Матіуша й віддавали йому все, що в них було найдорожче.

З канцелярії долинали крики нещасних в'язнів, яких били.

Нарешті дійшла черга Матіуша.

— Іди сюди, сучий сину! — грізно заволав наглядач і, схопивши однією рукою Матіуша за комір, підняв його над землею, а в іншій стискав ремінний батіг. Але, зачинивши двері, тихо сказав: — Коли я скажу "кричи", ти кричи на все горло: "Ой, боляче!" Зрозумів? Я не битиму тебе. Тільки гляди, не викажи мене. Ну, хутко знімай куртку! А тепер кричи!

— Ой, болить! — заволав Матіуш.

А наглядач — лясь батогом по лаві.

— Як тебе звуть, бідолаха? — і знову лясь по лаві.

— Ой, болить! — кричить Матіуш. — Мене звуть Матіушем! Ой, болить, болить!..

Наглядач стукне батогом по лавці, занурить пензля у червону фарбу й мазне Матіуша по спині.

— Досить, більше не кричи, ніби в тебе сил немає. А потім прикинься, що знепритомнів. Тобі пощастило — начальника в'язниці сьогодні немає, а то б цей номер не пройшов. Ну, тепер мовчок, заплющи очі.

Він узяв Матіуша на руки й відніс в одиночну камеру. А на ніч приставив до нього замість доглядальниці ув'язненого.

— А тут хто? — запитав під час вечірнього обходу начальник в'язниці.

— Той маленький ув'язнений.

— Чому він не один?

— Знепритомнів, коли я його бив.

— Ану покажи.

Підняли куртку і при тьмяному світлі ліхтаря побачили пошматовану спину.

— Нічого, звикне. Кандали можеш із нього зняти, нікуди він не дінеться! — Начальник в'язниці зловісно засміявся і вийшов.

— Гей, малий, не прикидайся! Я знаю, тобі не боляче, — сказав Матіушу сусід по камері.

— Ой, боляче! — застогнав Матіуш. Він боявся каверзи.

— Не дури, я ж знаю, що тобі спину розмалювали червоною фарбою. Наглядач велів тобі мовчати, щоб начальник в'язниці не пронюхав. Якщо робити все, що вони велять, тут і року не протягнеш. От ми різні

хитрощі й вигадуємо. Для слабодухих і кволих у нас кошики трохи легші, а замість батогів — червона фарба. Але ми з голосу пізнаємо, хто від болю кричить, а хто — для вигляду. Поживеш тут — теж багато чого взнаєш. А за що тебе посадили у в'язницю?

— За страшний злочин. Я хотів дати дітям свободу, а через це загинуло багато народу.

— Скільки? Троє, четверо?

— Понад тисячу.

— Так, синку, у житті так часто буває. Людина хоче одного, а виходить інше. І я колись був маленьким хлопчиком, ходив до школи, з товаришами грався, а вечорами батько, повертаючись з роботи, приносив мені цукерки. У путах ніхто не нараджується. У ланцюги людина людину заковує.

І задзвенів ланцюгом, ніби на підтвердження своїх слів. і

"Як дивно він це сказав. І Сумний король говорив щось схоже", — подумав Матіуш, засинаючи.

XXV

атіуш — хлопчик дуже допитливий. "Не біда, що погано, зате пізнаю й побачу щось нове", — утішав він себе в будь-якій колотнечі. І хоча в'язниця була страшна, тиждень проминув непомітно. Наглядач, як завжди, кричав на нього "Сучий син!", розмахував батогом, але жодцого разу не вдарив. Ходити без кандалів — одна насолода, і Матіушу навіть трохи соромно, що для нього зробили виняток. І арештанти вже не здаються такими лютими. Вилається хто-небудь, його одразу ж присоромлять: "Замовкни, чого при дитині лаєшся, як візник!" Вони ліпили для Матіуша з хлібного м'якиша різні іграшки.

А робиться це так. Хліб гарненько розжовується, щоб не було грудочок, а потім ліпи, йде завгодно. Найчастіше ув'язнені ліпили квіти. А Матіуш натомість віддавав їм по неділях цигарки. І все потай, без єдиного слова, але Матіуш відчував: вони його полюбили.

"Бідолахи, — думав Матіуш, — живуть гірше за дикунів".

І б'ються якось дивно: зчепляться, розіб'ють один одному фізіономії до крові, але все це без злоби: немов від туги й неробства.

— Від долі ніде не дінешся, — почув одного дня Матіуш і, лежачи на нарах, довго думав, що таке доля.

Через тиждень Матіуша перевели в камеру з піччю. Її, правда, ніколи не топили, але все-таки, коли в кутку є піч, є надія, раптом затоплять? Деякі в'язні щодня крали по вуглинці, а коли набиралася жменька — інколи на цё йшло місяців зо два, — розтоплювали піч. Сірники видавали по неділях: сім сірників і десять цигарок.

У неділю дозволялося двадцять хвилин розмовляти. Найчастіше розмова крутилася довкола заповітного кухля кави.

— Кажуть, цього року по три шматочки цукру дадуть.

— Я це вже десять років чую. Може, нам і належить по три шматочки, та вони, дияволи, самі його лопають.

— Ти чого згадуєш нечистого в неділю?

— Забув.

— Отож-бо, чорт тебе забирай.

І все в такому дусі.

Тим часом начальник в'язниці виїхав на тиждень у справах до столиці. І хоча нібито нічого не змінилося, усі з полегшенням зітхнули.

— Начальник виїхав! Начальник виїхав! — радісно перешіптувалися в'язні.

Ну і що з того? Так само від зорі до зорі тягають, бідолахи, кошики з вугіллям, так само дзвенять ланцюгами, так само ляскає батіг і не можна словом перемовитися. І в канцелярію так само викликають для прочуханки. І все-таки, незважаючи ні на що, дихається легше. Матіуш теж підбадьорився.

А надвечір на нього ні з того ні з сього налетів наглядач:

— Бач, уявив, ніби він кращий за інших! Думаєш, якщо ти дитина, то тебе по голівці гладитимуть? Зарубай собі на носі: тут немає дітей, тут лише злочинці. Зняли з бісової личини кандали, то він і загордився про себе! Марш у канцелярію!

Знову Матіуш волав: "Ой, болить! Більше не буду! Болить! Болить!" Знову батіг із тріском шмагав лаву. Знову наглядач велів Матіушу прикинутися, ніби він знепритомнів, і, узявши його на руки, поніс, але не в камеру, а до себе додому.

— Скажи-но, хлопче, тільки не бреши, — це правда, що ти король?

— Правда.

— Мені байдуже, хто ти. Лише на мого покійного синочка ти дуже схожий. Одна була в мене радість у житті, і ту втратив. А потім ось до чого докотився. Тож от послухай, що я тобі скажу: тікай звідси, доки не пізно, — і за звичкою ляснув батогом. — Май на увазі, через рік тут усі

захворюють на сухоти, а через два — простягають ноги. Рідко хто років п'ять проживе. І лише шестеро витримали десять років. Але це міцні мужики, як дуби, не те що ти, курча. Як батько рідний раджу: тікай. А вирвешся на свободу, згадай мене добрим словом.

Сказавши це, він вийняв зі скриньки одяг покійного сина і, поки Матіуш перевдягався, тричі поцілував його.

— Очі в тебе такі самі, як у мого синочка, і личко таке ж гарненьке, — і він розплакався.

Матіуш розгубився: не знає, що Зробити, що сказати. І несподівану радість огорнув щемний смуток: тільки-но трохи звик, як знову треба вирушати в дорогу, знову поневірятися самому білим світом.

— Пішов геть! — відштовхнувши його, закричав раптом наглядач — і лясь батогом по лавці.

Але втекти з камери значно легше, ніж із фортеці, оточеної високою стіною, ровом і потрійним ланцюгом вартових. Цілий тиждень ховав його наглядач у сарайчику за дошками біля покинутого плацу для навчань. І ще чотири дні просидів Матіуш у сторожовій вежі. Як на лихо, уночі світив повний місяць, і про втечу не могло бути мови.

Як усе влаштувалося, розповів йому потім наглядач.

А діло було так. Наглядач написав рапорт, ніби Матіуш помер під час екзекуції, тобто від побоїв.

— А навіщо було так бити щеня? — скорчив не— вдоволену гримасу тюремний фельдшер. — От втрутиться суд, тоді що?

— Хіба я знав, що він такий хирлявий.

— А чому зі мною не порадився? Ти, мабуть, санітарію й гігієну не проходив, от і не знаєш, як із дітьми поводитися. А мене тут для того й тримають, щоб було з ким консультуватися.

— Ніколи не доводилося мати справу з хлопчаком.

— Отож! У мене треба було запитати, як дітей бити.

— Начальник бачив на спині рубці й нічого не сказав.

— Начальник медичну академію не закінчував. Його справа за порядком стежити, а моя — про здоров'я в'язнів дбати, перед королем і вченими колегами відповідь тримати. Та чи знаєш ти, що я в самого професора Капусти вчився? У нього лисина — ого-го яка, тому що всі науки перевершив. Мої колеги тепер у честі, не те, що я. Ніхто на мене не зважає, не радяться навіть, як по-науковому дітей лупцювати. А голову сушити, щоб усе було шито-крито, маю я.

Тут фельдшер перекинув у горло склянку спирту, крякнув і застрочив:

Акт: такого-то числа, такого-то місяця обстежений труп ув'язненого на ім'я…

— Як його звали?

Наглядач назвав ім'я, під яким Матіуш значився у в'язниці.

Зріст: 1 м 30 см. Вік: років одинадцять. Слідів побоїв на тілі не виявлено. Вага вища середньої, що свідчить про хороше харчування, яке отримують ув'язнені. При розтині в легенях виявлено тютюновий дим, серце розширене, як у алкоголіка. Причина смерті: отруєння організму з дитячих років спиртним і тютюном.

Покійному тричі робили щеплення проти віспи, давали ліки з тюремної аптеки, але врятувати його не вдалося.

Випивши ще півсклянки спирту, фельдшер поставив свій підпис і приклав дві печатки: лікарняну й тюремну.

— На, тримай. Але дивись, іншим разом, якщо не порадишся зі мною, так і знай, напишу: помер від побоїв. І тоді викручуйся, як знаєш. Зрозумів?

— Зрозумів, пане професоре.

— Випий, так уже й бути.

— Покірно дякую, пане професоре.

— Фельдшер я, а не професор. Хоча вчився в різних знаменитостей. І дві п'ятірки в дипломі маю: з хімії й анатомії. Воду й повітря під мікроскопом вивчав! Іспит самому професорові Капусті складав. А лисина в нього — ого-го яка, тому що всі науки перевершив!

Матіуш сам читав свідоцтво про свою смерть.

— Читай, Матіуше! — говорив наглядач. — Може, знову будеш королем, а королям треба знати, як катують їхніх підданих. Хоч і сидять тут пропащі люди, але навіть лиходії потребують справедливості.

Чотири дні просидів Матіуш у своєму притулку. Забившись у куток, слухав, як завиває вітер у бійницях, і знічев'я пригадав вежу відлюдника на безлюдному острові.

На п'ятий день приїхав начальник в'язниці й наказав зібрати всіх ув'язнених.

— Гей ви, шахраї! — гучним голосом закричав він. — Слухайте уважно. Якщо нагряне комісія й запитуватимуть, чи був тут маленький арештант-хлопчисько, кажіть — не було. Зрозуміли? Двісті ударів батогом тому, хто проговориться. А поводитиметесь як належить, на Великдень по чотири шматочки цукру отримаєте. Зрозуміло? Не брехатиму, хлопчисько потрапив сюди через непорозуміння. Його перевели в іншу в'язницю. Отже, зарубайте собі на носі: ніякого хлопчиська тут не було. Зрозуміли? Вибирайте: двісті ударів батогом чи чотири шматочки цукру.

— Як не зрозуміти, пане начальнику. Тільки краще запам'ятовується, коли скляночку пропустиш, — сказав найстаріший ув'язнений.

— Так і бути, по чарці отримаєте.

Матіуш дізнався про це і зрадів: таке не часто трапляється в їхньому одноманітному житті.

XXVI

оли стало відомо про викрадення Матіуша, здійнявся страшенний переполох.

— Ясно як день, — одностайно вирішили королі, — це справа рук Молодого короля.

Молодий король ударився в амбіцію, тобто образився:

— Шукайте, якщо ви в цьому впевнені. Звичайно, було б брехнею стверджувати, ніби я його любив. Але хіба, крім мене, у нього немає ворогів? А негри? Скільки їх загинуло з його вини? І білі королі ставляться до нього всі по-різному. Орест теж його не любить. А цар Пафнутій не може йому пробачити тієї історії на Куфайці, після якої його мучать безсоння й головні болі.

Але Молодий король неспокійний; розуміє: якщо почнуться пошуки, Матіуша можуть знайти у в'язниці. Тому звістка про смерть Матіуша його дещо заспокоїла. Немов гора з плечей.

Але розслідування продовжувалося. Вдалося встановити, в якому напрямку їхав автомобіль із Матіушем. Допитали господаря готелю, рибалок, портових робітників, матросів. Одна жінка бачила, як автомобіль звернув праворуч, потім зупинився: здається, шина лопнула. Коли автомобіль стояв біля ресторану, якийсь хлопчик із цікавості зазирнув усередину, але не встиг нічого розгледіти: його прогнали. Виявили навіть місце, де Матіуша з автомобіля перенесли в човен. Але все розкрилося до кінця завдяки чистій випадковості.

Так часто буває. Шукаєш, шукаєш зниклу річ, усе догори дном перевернеш, а вона немов крізь землю провалилася. І раптом, коли зовсім втратиш надію, пропажа сама знаходиться.

Щось подібне сталося й тут. Жив-був на світі один старий учений, великий дивак, який поставив собі за мету написати наукову працю про всі в'язниці на світі. Років десять роз'їжджав старий по всіх країнах і вивчав різні документи. І нарешті опинився в столиці Молодого короля.

Дідусь був тихий, ввічливий, до речі й не до речі вибачався, дякував і нічого не чіпав без дозволу. Одяг у нього весь у пиляві від старих паперів, які він цілими днями читав. Примостившись на краєчку стільця, перегортав він документи, робив виписки, щось підраховував. Бідолаха зовсім осліп, і хоча на носі в нього були дві пари окулярів, це мало допомагало. Знайомих він не впізнавав. Лакеєві говорив "пане директор", а поважного директора департаменту приймав за лакея і давав йому на чай. З неуважності замість чорнильниці занурював перо в склянку з чаєм, який ставила перед ним добра людина, бачивши, що він із ранку нічого не їв. Чиновники глузували зі старого й жартували з ним на всі лади.

— От дивак! Хіба з паперів правду дізнаєшся? Там усе шито-крито.

А наївний учений, ні про що не підозрюючи, працював у поті чола.

— Пробачте, мені б ще медичні свідоцтва переглянути, звичайно, якщо це вам не завдасть клопоту. Але якщо ви зайняті чи втомилися, я зачекаю, не турбуйтеся. Даруйте, пробачте, покірно дякую, дуже вам зобов'язаний.

— Нічого. Гей, розсильний! Подай панові вченому два пуди паперів з чотирнадцятої шафи. Тих, що у пилу.

— Дякую, дуже вам вдячний. Пил — це такі дрібниці.

Розсильному набридло копирсатися у шафах, і він як гепне на стіл перед стареньким цілу купу пожовклих паперів — аж пил стовпом здійнявся!

Дідусь чхнув двічі й уткнувся в папери, як ні в чому не бувало.

Але в канцелярії працював чиновник, який напередодні купив собі нову кофтину й боявся її забруднити.

— Прочитайте краще ось ці папери. По-перше, вони чисті, а по-друге, дізнаєтеся останні дані, а не столітньої давності.

— Дякую. Для мене старе й нове однаково важливе. Велике спасибі. Дуже вам вдячний. Даруйте.

А зверху якраз лежало свідоцтво про смерть Матіуша.

"Зріст: 1 м 30 см. Вік: одинадцять років. — читає учений. — Причина смерті: отруєння організму з дитячих років спиртним і тютюном".

У старого був син-адвокат, і от він вирішив поділитися з ним радістю з приводу такої рідкісної знахідки.

"Любий сину, — писав учений, — я щасливий, що мою наукову працю збагатять настільки цікаві відомості".

Син прочитав листа, і його немов осяяло: "Чи не Матіуш це?" Як бути? їхати в таку далечінь не хочеться, але, з іншого боку, якщо здогадка підтвердиться, його чекає всесвітня слава.

Старий слово в слово переписав свідоцтво про смерть Матіуша, а син опублікував його в газетах. Книга вийде через десять років, а газета — наступного дня.

Що тут почалося, описати неможливо. Молодий король захищався, як міг. "Документи, — заявив він, — будь ласка, читайте, але у в'язницю нікого не пущу!" Та його розпорядженням гріш ціна, адже він тепер не король, а спадкоємець престолу. А Старий король дозволив відвідати в'язницю.

Почалося слідство. Фельдшер ухиляється од відповіді, хитрує — словом, тінь на ясний день наводить. Від ув'язнених теж толку не доб'єшся: мукають, неначе говорити розучилися. Начальник в'язниці викручується: то одне говорить, то інше. Відразу видно — справа нечиста.

Тим часом звістка про смерть Матіуша облетіла весь світ.

З поваги до Старого короля повідомили, ніби син його до цієї справи не причетний, а у всьому винен генерал. І що Матіуш уже на острові був хворий, потім перевтомлювався в таборі негритянських дітей і навіть заразився там якоюсь невиліковною хворобою. І помер він не у в'язниці, а в лікарні неподалік в'язниці. А хлопчик, якого бачили у в'язниці, — син тесляра, який ремонтував будинок начальника.

Генерал буде заслужено покараний, повідомлялося в газетах, хоча він теж не дуже винен. Сталося непорозуміння. Молодий король надіслав телеграму, у якій говорилося: "Усунути перешкоду". А телеграфіст, невідомо чому, замість слова "перешкоду" написав "Матіуша". От генерал і вирішив, що треба його викрасти.

Газети спростовували одна одну, і кожна висвітлювала сумну подію по-своєму.

"Злочин чи нещастя? — писала найпопулярніша газета у світі. — Перед людством — трагічна загадка. Хочеться вірити, що Матіуш помер своєю смертю. Цей коронований хлопчик, борець за справедливість, перший король дітей, хоробрий захисник негрів, на жаль, виявився смертним. Бурхливе життя підірвало його здоров'я. Як яскрава зірка, засяяв він над світом і згаснув. Непоправна втрата, ллються потоки сліз, груди розриваються від ридань. Але відчай був би у сто разів жахливіший, загинь він від руки вбивць".

"Чи не все одно, від чого він помер? — писала інша газета. — Головне, його немає серед живих. Коли про це не знали напевно, ще можна було сподіватися, сумніватися".

"Світло праху його. Відважний воїн, лицар без страху й докору, гірський орел і лев пустелі покинув цей негостинний світ", — писала третя газета.

"Король-сирота! Не можна забувати, що золота корона вінчала голову хлопчика-сироти. Не можна забувати, що під пурпуровою мантією тривожно билося серденько сирітки!" — писала четверта.

Матіушу всі вибачили. І коли якась газета зазначила побіжно, що Матіуш здійснював інколи помилки, редактора ледве не розтерзали. Він цілий тиждень боявся ніс на вулицю висунути, перестав бувати в театрі зі страху, що його поб'ють.

У школах вирішили збирати гроші на пам'ятник Матіушу.

У столицю Матіуша надійшло сімнадцять тисяч телеграм.

Висловлюємо глибоке співчуття з приводу важкої втрати, що огорнула всю країну.

Відчуття гордості за свого короля має служити вам втіхою в нещасті.

Ваш король отримав найбільшу перемогу: він підкорив серця людей усього світу.

Добре б, висловився хтось, для увічнення пам'яті Матіуша здійснити хоч би одну з його реформ. Надати, наприклад, дітям свободу, за яку юний король боровся упродовж усього свого короткого життя. "Дурниця і безглуздість! — заперечили йому. — Якщо дітям дати свободу, вони від радості на головах ходитимуть, і вийде, ніби вони в захваті від смерті Матіуша. А куди ж це годиться!"

XXVII

рокує Матіуш по шосе, тримає путь у рідну сторононьку. Але на душі в нього невесело: був над головою дах, був шматок хліба, а тепер він знову сам на білому світі. У в'язниці важко, слів немає, але ж хіба думки про майбутнє не важчі за кошик з вугіллям? А працювати все одно треба, задарма їсти хліб не годиться, навіть якщо дадуть. І ховатися доведеться, щоб не було більше через нього воєн. Зупинився Матіуш і записав у своєму щоденнику:

Життя — це неволя.

І ніби спростовуючи його слова, заспівав соловейко. Притулився Матіуш до тину й заслухався.

"Чому люди не схожі на птахів?"

Зайшов Матіуш у придорожню харчевню, підкріпився й рушив далі. "Піду пішки", — вирішив він. Грошей на їжу вистачить, якщо втрачати економно, їхати потягом не хотілося. Йому здавалося, що король-вигнанець повинен повертатися у свою вітчизну пішки й босим. І думається в дорозі добре. Напевно, бджілки-думки від ходьби гойдаються і швидше пурхають.

Проходячи через маленьке містечко, Матіуш прочитав у газеті повідомлення про свою смерть.

"От і прекрасно. Принаймні шукати не будуть".

Попутники, як повелося, заговорюють із ним, хтось трохи підвезе, коли по дорозі. Усякий бачить: нетутешній. Але Матіуш відповідав на запитання неохоче:

— Сирота. У рідні краї йду.

Брехати він не любить, тому від надто цікавих відмахується так:

— Це довга історія.

От нарешті й рідна земля. Опустився король-вигнанець на коліна й поцілував землю: чи то вітав її, чи то вибачення просив.

— Звідки йдеш? — зупинив його прикордонник.

— Здалеку!

— Куди путь тримаєш?

— Додому.

— А де твій дім?

— Де дім? Не знаю.

— Документи є?

Матіуш пригадав, що наглядач забезпечив його про всяк випадок фальшивим папірцем, і показав прикордонникові.

— Син тюремного наглядача?

— Ні, — посміхнувшись, сказав Матіуш, — син короля.

— Ого! Знатного ти роду! Ну, йди!

Прикордонник, звичайно, не повірив. Але Матіушу це байдуже. Він смертельно втомився. Думки — бджілки мовчать, не підказують, як бути, куди йти. А ноги самі несуть його до столиці. Матіуша мучить голод, сили покидають.

Фотографія королеви (крім нього, мабуть, ніхто й не здогадається, що це королева) пожовкла, пом'ялась, мушля, камінчик, чорний, як вугілля, шматочок цукру, огризок олівця та зошит, куди він записує заповітні думки, — от і все його багатство.

Щоб не померти з голоду, довелося найнятися в пастухи.

Назвався Марцинеком і став пасти двох корів. Корови звикли до нього. І люди теж звикли й полюбили його.

Хлопчик тихий, слухняний, ввічливий. І личко сумне, а найсумніше, коли він посміхається. Поглянеш, і плакати хочеться.

— По очах видно, зазнав хлопчина горя.

Мороз, дощ, град, спека, а йому все байдуже: пасе своїх корів. І жодного разу не побіг із хлопцями в ліс по суниці, ожину, чорниці. Жодного разу його корова не зайшла в чуже поле, не понівечила чужі посіви.

Але по-справжньому оцінили його селяни, коли на село напала якась дивна хвороба: два дні пропасниця трясе, кістки ломить, хоч криком кричи, у голові шумить, груди розриваються від кашлю. А потім — слабкість, ноги підкошуються.

Хто тиждень у ліжку лежить, а хто більше. Один Матіуш на ногах. Усім допоможе, нікому не відмовить, і будь-яка справа в руках у нього йде на лад.

Селяни поважають людей сильних, витривалих: "На вигляд малоросток, а виявляється — двожильний!"

Господарі, у яких Матіуш корів пас, полюбили його й умовили залишитися на зиму. Він погодився.

З однолітками Матіуш мало розмовляв. Хлопчаки, відомо, народ цікавий, їм хочеться знати, хто він та звідки.

— Уявляєте, відповідати не бажає!

— Кирпу гне.

Спробували втягнути його у свою компанію:

— Гайда по груші! Садівник виїхав.

— Не піду.

— Боїшся?

— Ні, просто не хочу.

Хлопчаки втекли, залишивши на нього своїх корів. Знають, безсоромні, що він покірливий, не відмовить. Повернулися, простягають у винагороду груші:

— Бери.

— Дякую.

— Подякуєш, коли покуштуєш. Не хочеш? Чому?

— Тому що крадені.

"Раз не сам бере, — думають хлопці, — значить, донесе". Але він не наябедничав.

— Ти груші крав, шибенику? — грізно запитує його садівник.

— Ні.

— А хто крав, знаєш?

— Знаю, але не скажу.

— Бач, який фрукт!.. Моя вам порада: не спускайте очей із цього волоцюги. У тихому болоті чорти водяться.

Садівник спересердя грюкнув дверима й пішов.

— Мені піти? — боязко запитує Матіуш, а в самого серце йокнуло: раптом проженуть.

— Хіба тобі у нас погано?

— Добре, але садівник на мене розсердився. Як би у вас неприємностей не було через мене.

— А ти не упирайся. Коли бачив, хто крав, скажи.

Матіуш сумно посміхнувся: то хіба розповіси все, що він бачив.

Настала зима.

— Можна мені в школу ходити?

— Іди, якщо приймуть. Узимку роботи мало.

І Матіуш пішов до школи.

— Приблуда в школу йде!.. Волоцюга йде в школу!.. Жебрак учитися захотів!.. — з криком біжать за ним хлопці.

Матіуш не знає шкільних порядків: входить з усіма в клас, сідає за парту.

— Це моє місце, я завжди тут сиджу.

І за яку б парту Матіуш не сів, звідусіль його женуть і сміються. Потіху влаштували.

— А вчителька тебе записала?

— Ні.

Матіуш стоїть біля стіни, а хлопчаки довкола обступили.

— От дурень! Ну і стій стовпом. Поглянемо, що вчителька скаже..

Продзвенів дзвоник. Усі сіли за парти й чекають.

Входить вчителька:

— А ти хто?

— Марцинек.

— Навіщо прийшов?

— Учитися.

Хлопці покотилися зо сміху, а вчителька спохмурніла.

— Хто його сюди привів?

— Ніхто. Сам прийшов. Улітку корів на вигоні пас.

— І груші крав.

— Він найда.

— Приблуда.

А Матіуш мовчить, ніби його це не стосується. Правда, волоцюга: півсвіту виходив і об'їздив.

Хлопці перебивають один одного, кричать, а вчителька дивиться пильно на Матіуша, немов згадує, на кого він схожий.

— Марцинек, ти бачив мене коли-небудь?

— Ні, перший раз бачу.

— А мені здається, я десь тебе бачила.

— Він приблуда!

— Перевертень!

І знову всі регочуть. Тут відчинилися двері, і в клас влетів директор школи.

— Це що за неподобство?! — заволав він і за вуха виволік двох хлопчиськ із першої парти в коридор. — Ви що, не знаєте, як у школі поводитись? — Пригрозив лінійкою і пішов.

Учителька зніяковіла, от-от заплаче.

— Сідай, Марцинеку, за першу парту. Дайте йому книжку. Ти читати вмієш?

— Умію.

А хлопчаки з пустощів підсовують йому книжку догори ногами.

Матіуш прочитав без запинки.

— Тепер розкажи.

Матіуш розповів своїми словами, але нічого не пропустив.

— А історію знаєш?

— Трішки.

— Розкажи про Павла Завойовника.

Матіуш розповів детальніше, ніж у підручнику.

— Іди до дошки. Пиши задачу.

Але задачу Матіуш розв'язати не зумів.

— Іноземні мови знаєш?

Хлопчаки перестали сміятися, дивляться, роззявивши роти, і мовчать.

А коли вчителька запитала Матіуша про тваринний і рослинний світ тропічних країн і він заговорив, у класі запанувала мертва тиша.

Матіуш дивиться у віконце й говорить, ніби все це перед собою бачить. Пальми виглядають так, а ліани — ось так. Банани солодкі. У фініків кісточки довгасті і гладенькі. Кокосові горіхи — усередині яких — молоко! У носорога паща величезна, і сам він із півкімнати розміром. Дитинчата у них трохи менші. А бувають носороги ще більші.

Матіуш розповів про левів, тигрів, гієн, леопардів, слонів, крокодилів, мавп, канарок.

— Не інакше, своїми очима все бачив. За книжкою так не розповіси, — перешіптуються хлопці.

XXVIII

атіуш залишився поки що в молодшому класі, а підтягне арифметику, перейде в старший, до вчителя.

Учителька полюбила його, а хлопці ставляться до нього насторожено, недовірливо. І так, і отак пробують під'їхати. То пожартують і чекають, розсміється він чи ні. То штовхнуть і чекають, чи дасть здачі. У друзі набиваються, щоб вивідати, хто він такий. І вичікують, коли ж він викаже себе.

— Та ти не бійся! — підбадьорюють вони його. — Учителька добра, не те, що вчитель.

Слово "добра" вони виголошують поблажливим тоном, ніби це недолік, а не достоїнство.

Коли чергова спроба привернути Матіуша на свій бік не вдається, хлопці, втративши терпіння, цідять крізь зуби:

— У, приблуда!

Матіуш чує, як вони бурмочуть собі під ніс: "тихоня", "святенник", "підлабузник", "дівчисько", і згадує канарку та її побратимів — вільних птахів.

"Вони теж її не розуміли".

Учителька помічає: у класі відбувається недобре, але сподівається, що врешті-решт хлопці звикнуть до новачка. Одного дня хтось навмисне забризкав чорнилом зошит Матіуша. Це переповнило чашу її терпіння.

— Ах ви негідники! — закричала вона, почервонівши від гніву. — Чого ви до нього чіпляєтесь? Із заздрощів, що він більше за вас знає?

— Є чому заздрити — дірявим чоботям! — нахабно сказав син сільського багатія. Йому купили нову шапку, от він і величався.

У класі не любили цього задавалу й ледаря, але зв'язуватися не хотіли: боялися його здоровенних кулачищ.

— Ви за нього заступаєтеся, ніби він ваш жених, — заявив грубіян молоденькій учительці. — А ти чого на мене вибалушився? — прикрикнув він на Матіуша.

— Очі є, от і дивлюся, — відповів Матіуш і злегка почервонів.

— А я не бажаю, щоб ти вирячувався на мене, чуєш? — грізно сказав телепень і зробив крок до Матіуша.

Матіуш примружився. Стоїть у вичікувальній позі.

— Бач, зіщулився, волоцюга!

Матіуш пригадав бійку на безлюдному острові. Як тоді, щось незрозуміле сталося із серцем, головою, руками.

— Ну, чого втупився?

— А ти мені що, дивитися заборониш? — незворушно відповів Матіуш і поклав про всяк випадок руку на парту, ближче до чорнильниці.

— Побитися захотів?

— Ні.

— По пиці отримати хочеш?

— Ні.

— Дивись, дочекаєшся!

— Не дочекаюся.

Учителька квапиться на допомогу, але пізно. Силач схопив Матіуша за чуприну і щодуху саднув кулаком у груди. А потім — раз головою об парту!

— Б'ються! Б'ються! — заволали хлопці, посхоплювалися з місць і тісним кільцем оточили їх.

— Неподобство! Що тут відбувається! — У клас із перекошеною від злості фізіономією увірвався директор. — Ось до чого ви їх розпустили! Учні вже б'ються у вас на уроках! У мене й без ваших шибеників вистачає клопотів!

Матіуш звів брови, заклав руки за спину й уважно слухає. "Треба допомогти вчительці", — вирішив він.

Порядок був відновлений, і урок продовжувався. Після дзвоника Матіуш прочинив двері у вчительську і запитав:

— Можна увійти?

— Тобі чого, Марцинеку?

— Дозвольте мені, будь ласка, зробити одну річ, а то я перестану ходити до школи. Не хочу, щоб у вас через мене неприємності були.

— Що ж ти хочеш зробити?

— Це секрет.

Увійшов директор і накинувся на Матіуша:

— Ти що тут робиш? Хіба ти не знаєш, що учням сюди вхід заборонено?

— Це неабиякий хлопчик, — боязко сказала вчителька, коли за Матіушем зачинилися двері.

— У вас усі неабиякі, — директор глумливо засміявся. — Один — талановитий художник, інший — видатний математик. А всі, разом узяті, — рядові шибеники. Цього року вже два вікна розбили.

Від школи до дому дві версти. Матіуш крокує по дорозі, заклавши, за звичкою, руки за спину, і розмірковує про те, що сталося. Раптом його наздоганяє той самий хлопчик, якого вчителька вважала талановитим художником.

— Не сумуй. Вони скоро від тебе відчепляться. Мені спочатку теж проходу не давали.

— Чому?

— Не люблять тих, хто краще за них уміє щось робити.

— Чому?

— Напевно, від заздрості. Не всі такі, але є кілька заводил, яких усі слухаються. Хочеш, я тобі картинку намалюю? А що тобі намалювати? Ти тоді здорово про різні країни розповідав. Повтори ще раз, і я тобі намалюю Матіуша на безлюдному острові.

— Але ж Матіуш помер.

— Ну то й що? Якщо помер, значить, малювати не можна? Твої господарі дозволять, щоб я прийшов до тебе увечері?

— Запитаю. Думаю, дозволять. Вони гарні люди. Книжки мені купили, зошити. І чоботи обіцяли справити.

— От свиня, рваними чобітьми докоряє! Подумаєш, нову шапку вдягнув і ніс дере! Добре, що ти з ним зв'язуватися не став. У нього батько — багатій, дружбу із самим директором школи водить. Тому він і розперезався. Та нічого, ми йому покажемо! Зловимо подалі від школи й темну влаштуємо. Не забудь про картинку!

— Дякую.

Іде Матіуш далі. Повалив густий сніг. Сніжинки крутяться, танцюють у повітрі, і думки-бджілки швидше снують у голові.

"От дивно! Раніше управляв цілою державою, а тепер з одним класом впоратися не можу. Промови виголошував у парламенті, а тепер із хлопчиськами соромлюся говорити. Тепер мені зрозуміло, чому Стефан не хотів зв'язуватися з ними. Як почнуть приставати, дратувати, висміювати, не знаєш, куди подітися. Хоча що вони мені скажуть нового? Приблуда? Чоботи каші просять? Ну й нехай. Так завжди: один почне, а інші повторюють, як папуги".

Наступного дня Матіуш на першому ж уроці підняв руку.

— Я знаю, ви називаєте мене чужинцем, волоцюгою, приблудою. Так, у мене рвані чоботи. Якщо ви не хочете, я не ходитиму в школу. Чому ваша вчителька повинна страждати через мене? Улаштуймо голосування. Якщо більшість "проти", я піду зі школи. Але якщо лише один "проти", а решта "за", я залишуся. Не думайте, що я вас боюсь. Я готовий битися з кожним, але тільки не в школі. Призначимо місце й битимемося при свідках. От ви слухаєтеся вчителя, тому що боїтеся побоїв. А по-моєму, навпаки, треба слухатися того, хто не б'є. Поки діти не перестануть битися між собою, вони не мають права вимагати від дорослих, щоб ті їх не били. Поки хлопці не перестануть битися й кидати один в одного камінням, на землі не припиняться війни, а значить, будуть і сироти, тому що на війні вбивають батьків. Звичайно, без сварок не обійдешся, але треба зібратися всім і розсудити, хто правий, хто винний, а не пускати одразу в хід кулаки.

Поки Матіуш говорив, то в одному, то в іншому кінці класу чулися приглушені голоси:

— От дає!

— Лекцію читає.

— Новий учитель з'явився — приблуда!

— Зовсім з'їхав із глузду!

— Провалюй звідси!

Під кінець Матіуш сказав:

— Хто "проти", підніміть руку. Думаєте, я не чую, що ви бурмочете? Але я вважаю нижче за свою гідність звертати на це увагу. Я встав і відкрито, привселюдно висловлюю свої думки. А ви знаєте, що ви не

маєте рації, от і бурчите собі під ніс. Так вчиняють лише боягузи. Отже, хто за те, щоб я не ходив до школи, підніміть руки!

Піднявся цілий ліс рук. Учителька хотіла втрутитися, але Матіуш швидко зібрав книги, зошити й залишив клас.

По дорозі його наздогнав однокласник і сказав, щоб він повернувся. Сталася помилка. Хлопці не зрозуміли. Він сам підняв руку, — подумав, так треба, щоб Марцинек залишився в школі.

— От побачиш, вони до тебе більше не чіплятимуться. Тепер ми знаємо, хто на тебе нацьковував хлопців. Ну, що тобі варто спробувати. Повернися, Марцинеку! Не будь таким гордим! Кажу тобі, хлопці помилилися. Повернися!

Матіуш неначе уважно слухає товариша, але слова не доходять до його свідомості. Шкода, звичайно, розлучатися з учителькою, зі школою. Але нічого не вдієш. Значить, не доля. Звідусіль його проганяють, усюди він зайвий. І справді, адже Матіуш помер, чого ж він поневіряється, як тінь, по світу? Чого чекає від людей? Як славно жилося йому на безлюдному острові! А хіба погано було б у Кампанелли розгулювати по апельсиновому гаю? Злочинці — і ті були до нього добрі. А тепер йому так гірко, так гірко, хоч плач.

Повернувся Матіуш додому, а в голові молотком стукає: "Зі школи прогнали! Зі школи прогнали!"

Дістав він із потайного місця щоденник і записав:

"Життя — важка штука, — говорив Валентій. Раніше я не розумів, що це означає. А тепер розумію".

Знову скандал, та ще який! Скрізь, де б Матіуш не з'являвся, починався гармидер. Що вийшло, коли він був королем, відомо. І так

завжди: серед негрів, білих королів, дорослих, дітей він усе догори дном переверне, якусь новину придумає, старі порядки змінить, і люди прозрівають, немов доти були сліпі.

Тихе село стало схожим на розтривожений вулик. Хлопці розділилися на дві партії: на прибічників і противників Матіуша.

— Цей волоцюга заявив, що вчителя нема чого слухатися, якщо він б'ється. І ще погрожував побити всіх, у кого нові шапки й цілі чоботи. А вчителька сказала: треба, мовляв, умовити його, щоб він ходив до школи. Подумаєш, важна птиця! У нас он ручка пропала в класі. Мабуть, він украв, а тепер боїться, щоб його не викрили, і ображеного із себе корчить.

За хлопцями — дорослі: одні хвалять учителя, інші — учительку.

Господарі, у яких жив Матіуш, горою стоять за свого пастушка:

— Хлопчик тихий, слухняний, працьовитий, а розмірковувати почне, заслухаєшся — ні дати ні взяти, мудрець. Марцинек правий!

— Бач, добродійники знайшлися! Замість того, щоб язиком плескати, ви б краще чоботи йому нові справили! Як йому, обідранцеві, новій шапці не позаздрити!

Почалося з Матіуша, а потім пішла справжня сварка: стали сусіди один з одним рахунки зводити та старі образи пригадувати. Цей — відомий ледар, той — п'яниця, а той фальшиві свідчення на суді давав.

— Яблуко від яблуні недалеко падає. Який батько, такий і син!

Знайшлися навіть супротивники шкіл. Вони вважали, що без них було краще.

— Раніше читати не вміли, зате грішили менше.

— Від науки хлопці зовсім від рук відбилися, працювати їх не змусиш.

— Людей похилого віку не поважають і заможних, солідних господарів ні в що не ставлять.

Цілий тиждень у селі вирувало, як у киплячому казані.

"Піду я до школи", — подумав Матіуш.

Він старанно займається арифметикою, але в старший клас, до вчителя, переходити не квапиться. Поводиться, як і раніше: носа не задирає, але й не боїться. Додому тепер повертається не сам, а з тим хлопчиком, який добре малює. І з ним сидить за однією партою. Матіуш так само не терпить брехні. Нашкодять, наприклад, у класі, Матіуш — нічого, сидить і чекає. Якщо вчителька не запитає, хто це зробив, змовчить. Але якщо запитає, а винуватець не зізнається, Матіуш показує на нього і сміливо говорить:

— Це він!

Після уроків хлопчаки погрожують:

— Почекай, донощику проклятий, ми тобі покажемо!

— Донощик усе робить нишком. А ти боягуз, коли в тебе сміливості не вистачає самому зізнатися.

Так жодного разу він ні з ким і не побився. Хлопці відчували: краще з ним не зв'язуватися.

У Матіуша щось таке у погляді, як у лорда Пакса: погляне пильно, і пустуни принишкнуть.

Яким же було здивування хлопців, коли Матіуш погодився грати в сніжки.

— У кого тричі попадуть сніжкою, той убитий. Хто впаде, той у полон потрапив, — розповідає правила гри Матіуш, пригадуючи битви в королівському парку.

Матіуш не командир, але визнаний полководець.

І всі беззаперечно йому підкоряються. Але він не зазнається, і ніхто не чув, щоб він кому-небудь сказав: "Е, багато ти розумієш, бовдуре!" Кожного уважно вислухає і, якщо порада ділова, погодиться, а якщо так собі, змінить трішки, і виходить, як належить, але нікому не образливо. А якщо порада нікчемна, пояснить чому.

— Треба генералів обрати, — запропонував хтось.

— Навіщо? — заперечив Матіуш. — Краще зробимо так: нехай кожен п'ять разів кине в ціль, і найвлучніших стрільців розподілимо порівну між двома загонами.

Хлопчаки намагаються схитрувати. Хто навмисне погано цілиться, хто схибить і сперечається, що влучив. Але Матіуша не проведеш: він пильно стежить за змаганням.

— Ставлю умову: не ображатися й не сперечатися.

Генеральна битва все відкладалася: то відлига, то сніг дуже сухий — сніжки розсипаються. Але Матіуш радить зачекати.

Поспішиш — людей насмішиш.

Старшокласники напрошувалися грати з ними.

— Ні, — сказав Матіуш, — спочатку ми самі спробуємо.

Три дні тривала підготовка до битви: будували фортеці, насипали снігові вали.

Матіуша більше не вважають гордівником. Хлопці полюбили його. Хто стільки цікавих казок знає? Лише Матіуш. Щоб хлопці не здогадалися, що казки негритянські, Матіуш змінював імена.

З кожним днем зростає його слава. А разом із нею цікавість: хто він і звідки? Відомо, що його батько тюремний наглядач, і все.

— Марцинеку, ти бачив злочинців?

— Це правда, що їх по очах можна впізнати?

— А ти багато країн побачив?

Матіуш прагне перевести розмову на іншу тему. Але хлопчаки — народ наполегливий.

— Не ухиляйся, розкажи нам усю правду.

— Що? — перепитує Матіуш, ніби не розуміє, про що йдеться.

— Дай чесне слово, що розповіси все, як було.

— Чесне слово, розповім, коли прийде час.

Але, відверто кажучи, Матіушу дуже не хочеться, щоб цей час настав. Знову він обжився тут, звикся, і його всі полюбили. У школі — добре, і з хлопцями він ладнає. Є серед них, правда, кілька шибеників, але вони прагнуть виправитися. Адже відразу це ніколи не виходить.

— Думаєш, я сам не знаю, що я задирака й забіяка? Ну, говорю я собі, з понеділка виправлюся. Минає понеділок, вівторок, а я все такий самий, — скаржився Матіушу один.

— Не розумію, чому мені так подобається злити інших. Це я ще себе стримую, а то зі мною ніхто і гратися б не став, — признавався інший.

— Тепер я сумирний, а знав би ти мене раніше! Мені, бувало, все одно: чи собака, курка, старий, кінь, дитина. У мене ніби руки сверблять. Схоплю камінець чи палицю, розмахнуся, і — раз! Ось подивись, — і показує на голові, на руках, на ногах великі й маленькі шрами. — Оце слід кінського копита. А тут сокирою по пальцеві цюкнув. А це склом від розбитої пляшки порізався — кров лилася, ледве зупинили. Тут ось собака вкусив, коли я санчата йому до хвоста прив'язував.

Старшим став, за розум взявся, а то страх, що виробляв! — розповідав третій.

Матіуш усіх вислуховував і одному радив одне, іншому — інше. Але кожному говорив: не падай духом. Не опускай рук. Старайся.

— Головне — сильна воля. Але з неба вона не звалиться, її треба виховувати в собі, тренувати. Захотілося, наприклад, тобі допливти до маяка, але без тренування ти лише із сил виб'єшся, а мети не досягнеш. Або, уяви собі, що ти дикун…

І, захопившись, Матіуш починає розповідати про негрів як людина, що сама їх бачила.

Хлопці часто згадують у розмовах короля Матіуша.

— Був би живий король Матіуш, учитель не посмів би нас за вуха дерти.

— Ось тут за розпорядженням короля Матіуша почали будувати карусель.

— А шоколадки — пам'ятаєте? Лише три рази видали, і то не всім дісталися.

— У столиці, кажуть, дорослі в школу ходили, а хлопці їх по руках били і в куток ставили. От потіха!

І хлопці весело сміялися, ніби згадуючи забавну історію. А Матіушу ставало ніяково. Він замовкав і важко зітхав.

Він немов передчував, що скоро закінчаться тихі, безтурботні дні. І попереду чекають на нього боротьба й турботи.

Частково передчував, а частково знав від людей, які читали газети.

У газетах повідомили про смерть Старого короля і про те, що на престол знову вступив його син. Молодий король дорвався до влади й відразу ж уклав військовий союз із царем Пафнутієм. В армії спалахнув заколот (солдати й офіцери його не любили), але він розстріляв бунтівників і оголосив, що надалі вчинятиме так з кожним, хто піде проти нього. А королям заявив, що вони обманним шляхом відняли в нього порт. Із Сумним королем він остаточно посварився.

— Адже ти сам підписав договір, — урезонювали його королі. — А договір королів відмінити не можна.

— Підписував, по-перше, не я, а батько, а по-друге, Матіуш на Куфайці цілі два договори підписав, ну то й що?

— Правильно, але Матіуш був п'яний.

— А хто йому велів напиватися? Потім, одна справа, будь він живий, а інша — коли помер.

"Війна спить", — спали Матіушу на думку слова доглядача маяка.

Спить, але в будь-який день може прокинутися.

І Матіуш сидів на уроках із відсутнім поглядом, не слухаючи запитань учительки. Але хто знає, які важливі проблеми вирішував він у ці хвилини.

— Марцинеку, на уроках треба бути уважним, — зробила зауваження вчителька.

— Я постараюсь.

Занепокоєння Матіуша зростало з кожним днем. Він закинув ігри з хлопцями, ночами лежав із розплющеними очима і зітхав. "Видно, зурочили хлопчину", — вирішив господар і зібрався везти Матіуша до лікаря.

І ось війна прокинулася. Матіуш востаннє пішов на уроки.

— Я більше не ходитиму до школи, — сказав він. — Спасибі вам і товаришам за все.

— Що сталося? Чому? — посипалися з усіх боків здивовані запитання.

— Я їду в столицю, — насилу вимовив він. Слова застрягали в горлі, а в куточках очей блиснули дві великі сльози й повільно покотилися по його щоках.

Настала гнітюча тиша. А Матіуш стояв і зосереджено тер кулаком лоб.

— Це неправда, що король Матіуш помер. Я — Матіуш Реформатор, але я повинен був ховатися.

Звістка була приголомшливою — немов грім серед ясного неба. Так буває лише в казках, але всі чомусь відразу повірили. Як це їм самим не прийшло в голову? Як же вони одразу не здогадалися, що Марцинек — це король Матіуш?

XXIX

іч Тиша. Лише в королівському кабінеті цокає годинник. Матіуш сидить за письмовим столом і ще раз перечитує відозву до королів.

Щойно закінчилося засідання міністрів, на якому схвалили відозву до королів усього світу.

Давайте укладемо мир, поки не пізно! Молодий король негайно повинен відкликати свої війська. Досить проливати кров! Коли б не загроза нової війни, я б ні за що не повернувся в столицю. Мені так добре жилося серед добрих, простих людей. Коли мир буде відновлено, я знову зречуся престолу. Народ вибере собі президента і разом із ним управлятиме країною. Я не хочу бути королем.

На Молодого короля я не ображаюсь, хоча він заподіяв мені багато зла. Зате я багато чого навчився і багато що зрозумів. Я наймолодший король на землі, але, не вихваляючись, можу сказати, що знаю більше за дорослих. Діти взагалі не дурніші за дорослих. Просто їм не вистачає

життєвого досвіду. Завдяки Молодому королеві я набув життєвого досвіду і загартував волю. Молодий король має справу лише з генералами, а я — із солдатами теж; він знайомий лише з так званими порядними людьми, а я познайомився зі злочинцями. Молодий король знає дорослих, а я — дітей. Молодий король бачить народ, коли він аплодує і кричить "ура", а я знаю, як він живе, працює, свариться, мучиться. Я на собі випробував, як у народі ставляться до сиріт.

Матіуш щось закреслював, додавав, щоб було зрозуміліше. Завтра він покаже свої поправки міністрам, і листи розішлють у всі країни.

Міністри були тепер нові. Зі старих залишилися військовий міністр, міністр освіти й міністр юстиції. Але за цей час вони подобрішали й порозумнішали.

— Тепер я знаю, — попиваючи чай у перерві між засіданнями, говорив міністр освіти, — чому хлопчаки хуліганять. Одні можуть сидіти тихо на уроках, а і ниті — ні, такий уже в них неспокійний характер. Треба влаштовувати більше екскурсій, ігор на свіжому повітрі. Хлопцям хочеться побігати, пострибати. Тому вони тікають з уроків, а деякі зовсім кидають школу, наймаються газети продавати, носяться вулицями, катаються на підніжках трамваїв.

Міністр юстиції, зіткнувшись із життям, меншого значення став надавати різним параграфам, кодексам та іншим формальностям.

— Коли я працював кондуктором, — згадував він, — я безпомилково визначав обличчям, хто з квитком їде, а хто норовить зайцем проїхати.

Матіуш поглянув на годинник і простягнув руку до стосу листів. Телеграма від Клу-Клу.

Дуже хочеться приїхати, але колись із часом. В Африці почали будувати кам'яні будинки. Побудували шістсот сорок кам'яних шкіл. Ох, я так рада, що ти живий!

Лист від Сумного короля.

Досить, не дозволю більше водити себе за ніс, — писав він між іншим.

Матіуш прикинув у думці, скільки у нього буде союзників, якщо все-таки доведеться воювати. І про всяк випадок обдумав, з якою відозвою звертатиметься він до солдатів.

"А може, запросити лорда Пакса? Він усе знає, і ніхто краще не вміє вести переговори з королями".

Бджілки-думки пурхають, тісняться в голові, і в пам'яті спливають картини недавнього минулого. Треба написати листа вчительці й доглядачеві маяка, нехай не думають, що він зазнався й забув про них.

— Бррр! — Матіуш здригнувся, коли пригадав про величезні мішки з листами, які йому доводилося читати.

Він вийшов у парк. Світив місяць. Сліпуче виблискував сніг. Як гарно! — Йому знайомий тут кожен кущик, кожна стежина. Тут він катався з батьком на поні. Он у тому малиннику познайомився з Фелеком. Цікаво, де він?.. Тут влаштовували феєрверк, а в тому ставку шукали його, коли він утік на війну.

Усе наче як і було і водночас не схоже. "Чи то дійсно щось змінилося, чи то я сам змінився? Напевно, справа в мені. Адже я повернувся немов із того світу".

І раптом йому захотілося покататися на ковзанах. Він вбіг у палац і знайшов ковзани на колишньому місці.

"От здорово! Я півсвіту об'їздив, а вони лежать собі спокійнісінько на місці".

Світить місяць. У королівському парку — жодної душі. А Матіуш бігає на ковзанах по дзеркальній поверхні ставка. Міністр має рацію: добре побігати після цілого дня роботи.

Наступного ранку Матіуш прокинувся пізно. Солодко спалося йому на королівському ліжку. А коли розплющив очі, першою думкою було: сон це чи дійсність?

Королі у всьому світі вже знали з газет, що Матіуш живий. Одні щиро раділи, інші боялися, як би він знову чогось не викинув. Проте відозва всіх заспокоїла.

На ім'я Молодого короля посипалися телеграми з вимогою негайно відкликати війська:

Якщо війська перейдуть кордон, буде пізно. Тоді нарікайте на себе.

Молодий король, прочитавши газету, позеленів від люті. А він розраховував ознаменувати свій вступ на трон звитяжним походом до країни Матіуша. Тоді його авторитет, що похитнувся, поза сумнівом, зміцнився б. Якби не Старий король, якого всі любили й поважали, народ давно б встановив республіку. "Поцарювали, і досить! — ремствував робочий люд. — Чим ми гірші за інші народи, які прекрасно обходяться без королів!"

— Боятися нам нічого. Цар Пафнутій за нас, — приндився Молодий король на військовій раді. — Якщо я припиню наступ, спалахне бунт. Отже, вперед!..

"Треба покінчити з Матіушем, поки не надійшли його союзники, — міркував Молодий король. — Спочатку одержати перемогу, а потім вести переговори й диктувати свої умови".

Генералів цей план не надихнув. Але нічого більш ділового вони придумати не змогли. І головне, боялися брати на себе відповідальність. "І так погано, і так недобре", — засмучувалися вони. Отже, вся надія на Пафнутія. А він, не будь дурень, побачив, що всі за Матіуша, — і відступив.

— Ах, ось ти який! Слова не тримаєш! Почекай, я тобі покажу!

— Подумаєш, злякав! А що ти мені зробиш? Війну оголосиш? Проти тебе весь світ, тому що ти відомий інтриган і шахрай! Навіть власне військо ненавидить тебе. Бережися зради!

Але хіба допоможе обережність, коли до людини палає ненавистю весь народ?

Тим часом увесь світ готувався до війни з Молодим королем.

Генерали бачать, що справа погана, і таємно від короля зібралися на військову раду.

— Припустімо, Матіуша ми переможемо, але проти нас підуть війська інших королів. Весь світ не здолаєш.

— Ні, панове, нічого спокушатися, з Матіушем нам не впоратися. Солдати обожнюють його, а нашого короля ненавидять. Крім того, вони захищають свою країну, а ми на них нападаємо, значить, ми агресори. І потім, ми в них в печінках вже, адже вони не забули, як ми господарювали після тієї перемоги. Тому спробуймо краще обговорити, що робити в разі поразки.

Тут підвівся найогрядніший генерал, який пихтів і сопів.

— Якщо у вас не вистачає сміливості сказати прямо, для чого ми тут зібралися, я скажу за всіх, — відрізав він. — Ми зібралися не для того, щоб втирати один одному окуляри. І не обговорювати хід військових дій. Про це ми могли б поговорити і в присутності короля. — Тут товстун засопів, як паровоз, витріщив очі, обличчя в нього налилося кров'ю — здавалося, у нього ось-ось станеться напад. — Так от, ми зібралися на таємну раду, щоб зрадити короля! — вигукнув він. — І давайте не втрачати часу дарма, а то це погано скінчиться: нас усіх заарештують.

Генерали були шоковані прямолінійністю товстуна.

— Вам ніхто не давав права говорити від імені всіх присутніх! — запротестували вони. — Те, що ви називаєте зрадою, інші вважають єдиним порятунком для короля.

— Ха-ха-ха! — У товстуна затрусився живіт від сміху. — А він що, просив вас рятувати його? Ні, панове, нічого лицемірити! Треба називати речі своїми іменами. Наша таємна рада — рада зрадників!

— Що ж робити?

— Є дві можливості: або схопити Молодого короля й видати Матіушу, або махнути на нього рукою й тікати самим, доки не пізно.

Молодому королеві стало відомо про змову раніше, ніж генерали розійшлися по домівках. Але що він міг узяти, коли проти нього був весь народ, усі генерали, весь світ!

Він осідлав коня й галопом помчав до Матіуша.

Зупинивши змиленого коня перед окопами противника, Молодий король підняв руки вгору і став розмахувати білою хусткою. Усе

зрозуміло без слів: людина здається. Солдати взяли його в полон, відвели в штаб полку, звідти — у штаб дивізії. Лише у штабі армії впізнали Молодого короля й негайно повідомили у ставку.

Ставкою, або штаб-квартирою, називається приміщення, де живе полководець або король. У мирний час королі живуть у палацах, а під час війни у звичайних хатинах, але для важності їх називають штаб-квартирами.

Матіуш наказав усім вийти й залишився наодинці з Молодим королем.

— Ваша величносте, у зверненні до королів говориться, що завдяки мені ви пізнали життя й загартували волю і що ви не сердитеся на мене. Ну, от…

І не договоривши — упав на коліна. Матіушу стало соромно за нього. До чого може боягузтво довести людину!

— Встаньте, ваша величносте! Усе, що я написав, — лише правда. Вам нічого боятися. Помста не входила в мої плани, я повинен був захищати свою батьківщину.

Терміново скликали міністрів порадитися, як бути. І ухвалили: війська Молодого короля негайно залишать чужу територію, а Молодий король тимчасово оселиться в палаці Матіуша. І чекатиме, що вирішить його народ.

Але армія й народ не стали чекати розпоряджень Молодого короля. Солдати розійшлися по домівках, а народ проголосив у країні республіку. Молодому королеві призначили довічну пенсію, щоб не помер із голоду. Ні для кого не секрет, що він умів працювати лише язиком. Нехай робить, що хоче, живе, де хоче, але за однієї умови: не пакостити й не інтригувати.

Повернувся Матіуш у столицю, але не радують його ні прапори, що розвіваються, ні нарядні натовпи, ні вітальні вигуки, ні гарматна стрілянина на його честь.

"Звичайно, коли людині добре, друзів хоч відбавляй. Але справжні друзі пізнаються в біді", — думав Матіуш.

Одне його порадувало: діти вперше вийшли на вулиці із зеленими прапорами, і поліція їх не розганяла.

Прямо з вокзалу Матіуш поїхав до парламенту.

— Місія моя закінчена, — заявив він. — У вас є міністри, управляйте країною самі. Лише допоможіть мені знайти роботу на фабриці. Я хочу сам заробляти собі на хліб. Винайму комірчину, працюватиму й ходитиму до школи.

Депутати просять Матіуша відмовитися від цієї затії. Пропонують щомісячно виплачувати йому гроші, щоб він, як і колись, жив у королівському палаці. Але Матіуш не погоджувався.

Ну, гаразд, нехай тоді напише книжку про свої пригоди. Її надрукують, і він отримає багато грошей. Народ обожнює книжки про королів, про незвичайні пригоди і про бандитів. Матіуш і на це не згоден.

— Хочу працювати на фабриці, вчитися в школі й жити, як усі.

Бачать депутати: просити марно. І дехто вирішив отримати з цього вигоду для себе.

І от власник цигаркової фабрики запропонував Матіушу працювати у нього. "Звістка про це вмить рознесеться по країні, і всі куритимуть

лише мої цигарки", — зметикував хитрий ділок. Це називається рекламою.

Інший сказав:

— На моїй фабриці виготовляються парфуми, і там дуже приємно пахне.

Фабриканти й торговці увійшли в такий раж, що забули про пристойність. Вони просто виривали Матіуша один в одного з рук.

— Ах ти брехун! У тебе на фабриці бруд непролазний!

— А в тебе темно й тісно, як у норі.

— А твої робітники з голоду ледве ноги тягають.

— А в тебе верстати допотопні. Їх давно на звалище викинути пора!

Тут встав депутат-робітник і спокійно сказав:

— Панове, припиніть торгуватися! Ви не на базарі, а в парламенті. Зробімо краще так: нехай кожен наведе лад на своїй фабриці. Потім виберемо комісію, і вона вирішить. Де чистіше, світліше й повітря більше, там і працюватиме Матіуш. Прошу поставити мою пропозицію на голосування.

— Привести фабрики до ладу — це добре. Але голосувати не варто, я сам знайду собі місце.

Закипіла робота. Любо-дорого дивитися! Фарбують, прибирають, перекладають печі, щоб гріли краще, встановлюють електричну вентиляцію, будують нові туалети й душові для робітників. А майстри

ввічливі, ніби в пансіоні для шляхетних дівчат училися. Через місяць фабрик не впізнати. Усі, як одна, сяють чистотою. Атож! Кожному фабрикантові вигідно отримати Матіуша.

Комісія оглянула фабрики, а яку вибрати, не знає — усі прекрасні. Зі складної ситуації вивів їх сам Матіуш.

— Дякую за клопіт. Але я говорив, що сам підшукаю собі місце. Я працюватиму в одного небагатого фабриканта. Він завжди більше піклувався про потреби своїх робітників, ніж про прибуток. Тому в нього не виявилося грошей на ремонт. Але фабрика його користується доброю славою серед робітників.

Фабрика, яку вибрав Матіуш, була невелика і знаходилася на околиці.

Виявилося, учитися в школі і працювати на фабриці неможливо: часу не вистачає. Але Матіуш про це не знав. Тому умовилися так: поки не опанує ремесло, він працюватиме цілий день нарівні з іншими, а потім постарається виконувати все швидше і йти раніше. Ніхто не заперечував. Чесність і принциповість Матіуша були відомі всім і кожному.

Матіуш винайняв кімнатку в мансарді із залізною грубкою. На плиті він розігрівав сніданок.

Клопоту в господарстві виявилося багато. То щітки немає,'то каструлі, то відра — і так без кінця. Кожну річ треба купити, а де грошей узяти?

Встає Матіуш ледь світало. Застилає ліжко, чистить черевики і штани, розтоплює грубку, кип'ятить чайник, підмітає підлогу. Потім снідає сам і годує горобців: висипає їм хлібні крихти на підвіконня. Із

собою бере фляжку з кавою. А там зирк, і виходити час — скоро фабричний гудок!

Приємно щодня зустрічати по дорозі тих самих перехожих, спостерігати ті самі картини.

На сходах вітається він із Янеком, який квапиться вранці до школи. У дворі візник миє прольотку. Двірник підмітає тротуар перед будинком. З лавки навпроти вибігає пес і виляє хвостом, немов говорить Матіушу: "Привіт!"

Спочатку Матіушу не давали проходу роззяви: стоять, вирячуються, показують пальцями.

— Матіуш іде!

— Глянь-но, король Матіуш!

Але всі роззяви на світі на один зразок: ніщо довго не займає їхньої уваги. Їм весь час подавай щось новеньке, дивовижне, як кажуть, сенсаційне — неважливо, якщо це нісенітниця чи дріб'язок.

Незабаром Матіуш втратив для них інтерес, і вони перестали його помічати. Подумаєш, дивина! Тисячі таких самих хлопчаків ходять на фабрики, а ввечері замурзані повертаються додому.

Зате добрі, серйозні люди з кожним днем дедалі більше поважали Матіуша. Старі робітники першими віталися з ним. Дівчинка, яку він зустрічав уранці, привітно усміхалася йому й лагідним голосом говорила:

— Добридень!

Хто вона і як її звуть, Матіуш не знав. Але йому здавалося, ніби вони давним-давно знайомі.

Щодня зустрічав Матіуш одну стареньку з кошиком. Бабця дріботить маленькими кроками, зупиняється раз у раз, щоб дух звести, кашляє й лагідними очима поглядає на Матіуша, немов дякує за щось. На фабриці спробували підсунути Матіушу роботу трохи легшу, але він запротестував:

— Якщо ви вважаєте, що мені це не під силу, я пошукаю собі інше місце. А потурання мені не потрібні.

Але на фабриці дорожать Матіушем. І працівник він сумлінний, і честь для фабрики велика, та і справа краще йде на лад, коли поруч біля верстата стоїть хлопчик, який віддав перевагу важкій праці й зрікся королівської корони та розкоші.

Якось само собою вийшло, що мешканці будинку, де оселився Матіуш, робітники на фабриці, навіть мешканці вулиці — одним словом усі — прагнуть зробити Матіушу приємне.

Раніше ця глуха околична вуличка славилася скандалами, бійками, крадіжками, так що в поліції тут завжди вистачало справ. А тепер баламути й гуль— тяї принишкли. Хтось із дітей виставив на підвіконня горщик із квіткою, а наступного дня квіти з'явилися у всіх вікнах. Нехай Матіуш радіє, дивлячись на зелень. Навіть двірники стали чистіше мести бруківку. Словом, вулиця змінилася на краще. І поліцейські з незвички навіть занудьгували.

Одного дня Матіуш знайшов під дверима листа.

Любий королю Матіуше!

Звідтоді, як ти оселився на нашій вулиці, мого батька не впізнати — він перестав пити, не б'є маму, не лається. "Матіуш подав мені приклад, як жити", — каже він. Дякую тобі.

Зося.

Матіуш здогадався: напевно, це та сама дівчинка, яку він щодня зустрічає по дорозі на фабрику. Щось він не бачивши цілий тиждень. Мабуть, ходить іншою дорогою — соромиться.

XXX

дного дня до Матіуша прийшов Фелек. У брудному, худому, нещасному обідранцеві Матіуш насилу впізнав свого веселого, пустотливого товариша. У Матіуша стискалося серце. Коли біда скоїться з людиною тихою, сумною, зміна не така помітна.

— Фелеку, що з тобою?

Той мовчить, лише сльози котяться по брудних щоках.

— Фелеку, скажи, що сталося?

Фелек знизав у відповідь плечима. Не хоче говорити, отже, соромиться. Треба йому допомогти.

— Де ти живеш?

— Під мостом.

— Ти голодний?

Мовчання.

— Ти десь працюєш?

— Я нічого не вмію робити.

— Спочатку і я не вмів. Але хто хоче, той навчиться.

— А я не вмію хотіти.

— Захочеш — навчишся.

Фелек залишився в Матіуша, і вони зажили удвох.

Матіуш встає на світанку, а Фелек спить.

"Натомився, бідолаха, нехай відпочине", — думає Матіуш.

Минає день за днем, Фелек відпочиває, а Матіуш працює за двох. Довелося продати батьківський годинник. Коли Матіуш зрікся престолу, скарбник видав йому з королівської скарбниці діамантовий перстень батька, мамині сережки й ось цей годинник. Коли б не Фелек, він ні за що не розлучився б із цими речами, які нагадували йому про батьків. Але потрібно було купити Фелекові ліжко, одяг, і грошей на їжу тепер витрачалося удвічі більше.

Фелек сидить удома й курить цигарки. Накупив якихось безглуздих книжок, але навіть читати йому ліньки.

Тому Матіуш дуже зрадів, коли Фелек виявив бажання піти на фабрику.

— А мене приймуть? — із сумнівом запитав він.

Матіуш заздалегідь переговорив із майстром, але Фелеку нічого про це не сказав. Ще подумає, що він для Матіуша тягар і йому хочеться його позбутися.

— Може, ще відпочинеш?

— Ні, досить!

Тепер уранці вони удвох крокують на фабрику. Дорогою розмовляють про всіляку всячину. З товаришем іти веселіше.

А про те, що було, Фелек так і не обмовився жодним словом. Якщо соромиться, значить, нічим похвалитися.

— Ось це приводний пас. Зазіваєшся — і прощавай рука! — застеріг його Матіуш. — Два роки тому одному хлопчині руку відірвало. А тут теж будь уважним, а то шестернями затягне.

— Гаразд, гаразд, — відповідав Фелек.

Минув місяць, і Фелека не впізнати. Він освоївся на новому місці, повеселішав: співає, насвистує, жартує. Іншою людиною став.

Друзі працюють поруч і весь тиждень проводять разом. Лише по неділях розлучаються: Матіуш залишається вдома, а Фелек кудись вирушає.

Коли він повертається, Матіуш напевне не знає: він залишає двері відчиненими, а сам лягає. Але, видно, пізно, бо в понеділок насилу продирає очі.

Матіуш не запитує його, де той пропадає у вихідний: не хоче, щоб Фелек розпитував, чим він займається вдома.

А Матіуш, залишаючись наодинці, пише книгу. Це трішки казка, трішки бувальщина. Йому не хочеться, щоб про це знали, поки він не закінчить, а тому ховає написане в ящик комода під білизну.

Одного дня між друзями мало не спалахнула сварка. Матіуш прокинувся вранці й бачить: на підлозі залишки бруду, недопалки, на столі перевернута чорнильниця. Матіушу стало образливо: він у суботу все вимив, вишкріб, навів лад.

— Знову ноги не витер?

— Не витер, ну то й що? Я не такий чистьоха, як ти — не в палацах ріс. Якщо набрид — прожени. Господар тут ти, я з милості в тебе живу.

— Ти мій гість.

— Хороший гість — підлогу заляпав багнюкою, чорнило розлив.

Матіуш не сперечався: злякався, щоб Фелек і справді не пішов.

Але Фелек не заспокоївся. Неначе біс у нього вселився. І вдома, і на фабриці через будь-яку дрібницю чіпляється. Одразу видно, що шукає привід для сварки.

Тиждень людина як людина — веселий, лагідний, а потім два-три дні його не пізнати, немов підмінили. Бурчить, лається через кожну дрібницю: через молоток, стілець, гачок на вішалці.

— Тут я завжди пальто вішаю! Яка худобина посміла зайняти мій гачок?

А сам чудово знає: це пальто майстра. Навмисне так каже, щоб розсердити його.

Робітники пробачають йому всі ці витівки з поваги до Матіуша. Але Фелек зовсім утратив почуття міри. Зрозуміло, роботу хоче кинути, але прямо цього не каже, а чекає, коли його виженуть.

З Матіуша не зрозумієш, помічає він, що з Фелеком відбувається, чи ні. Стоїть за своїм верстатом і старанно працює, інколи лише підведе на хвилинку голову і скаже:

— Припини, Фелеку! Як тобі не соромно!

Проте Матіуш усе бачить, усе помічає. "Фелек не знаходить собі місця, нервується, як поштовий щурик, коли йому час у дорогу", — думає він.

XXXI

ось настав останній, фатальний понеділок.

Уже по дорозі на фабрику з Фелеком відбувалося щось недобре. І фабрика не для нього: паршива душогубка, де з людини вичавлюють останні соки. І у майстрів — солома в голові. І верстатам давно на звалище пора. А інструменти господареві б у фізіономію шпурнути.

— Ну і фабрику ти собі обрав!

— Адже я тебе насильно не тягнув на цю фабрику. Не подобається — пошукай собі іншу роботу.

— Обійдуся без твоїх порад. Сам знаю, що робити.

На цьому розмова обірвалася, і вони мовчки підійшли до фабричних воріт.

Почався звичайний трудовий день.

Матіуш стоїть за верстатом і думає про свою казку, яку вчора закінчив.

"Треба Фелеку прочитати, може, він заспокоїться".

Коли він писав свою казку, то згадував про дикунів, про Молодого короля, про товаришів у в'язниці, і йому здавалося, вона повинна пом'якшити серця найчерствіших людей.

Замислився Матіуш, а руки самі виконують потрібні рухи. Він так занурився у свої думки, що не помічав нічого довкола. І раптом чує крик:

— Нехай майстер сам це робить! Знайшов дурня! Я його не боюся!

Далі — більше.

— Дурень! Старий осел! Ідіот!

Дійшло до того, що Фелек замахнувся на майстра.

Матіуш підскочив і схопив Фелека за руку.

— Фелеку, ти що! Схаменись!

А Фелек як штовхне Матіуша.

— Зупинити мотор!

— Знімай ремінь!

— На допомогу!..

Усе сталося миттєво. Мотор зупинили. Матіуш лежав у калюжі крові.

— Дихає.

— За лікарем швидше!

Фелек стоїть поряд, дивиться, не кліпаючи, немов очам своїм не вірить. А довкола нього утворилася порожнеча — усі відскочили, відсунулися від винуватця нещастя. Запанувала мертва тиша. Усі завмерли в чеканні.

Був серед присутніх старий робітник. За тридцять років багато набачився. І він перший сказав уголос те, про що думали всі.

— Кінець.

Матіуш лежить у лікарні, в окремій палаті. Операція пройшла вдало. До нього повернулася свідомість і, дякуючи за те, що він ще живий, потис лікареві руку. Недобре померти раптово, нічого не сказавши наостанок. Матіуш заплющив очі, немов згадує, що йому потрібно сказати. Але він дуже ослаб і його зморив сон.

— Принесіть, будь ласка, мою шкатулку, — сказав він, прокинувшись.

Автомобіль мчить до будинку Матіуша.

І звістка про те, що до Матіуша повернулася свідомість, що з'явилася надія, облетіла все місто.

— Він житиме, ми його врятуємо, — кажуть лікарі.

У шкатулці, перекладені тоненьким зеленим папером, лежали мушлі, камінчик, засохлий листок салату, чорний, як вугілля, шматочок цукру, фотографія матері, діамантовий перстень і сережки королеви.

Здоровою лівою рукою виймає Матіуш зі шкатулки по черзі свої скарби, оглядає і кладе назад. І раптом обличчя його осяяла усмішка.

"Матіуш усміхається", — вмить рознеслося по місту.

"Матіуш спить".

"Матіуш випив молоко".

Радіють діти, радіють лікарі — усе місто тріумфує.

"У Матіуша знову жар".

І місто печалиться.

"Матіуш просив покликати Фелека".

Думали, Матіуш забув про нього. Матіушу необхідний спокій. Лікарі побоюються, щоб він не розхвилювався, побачивши Фелека. Вирішили тримати його поблизу, але до Матіуша не пускати. Може, він більше не згадає про нього.

Матіуш знову заснув. А коли прокинувся і розплющив очі, було видно, що когось чекає.

— Клу-Клу приїхала?

Ах, от кого він чекав! Так, Клу-Клу приїхала вчора. Як тільки телеграф приніс страшну звістку, вона, кинувши все, аеропланом, пароплавом, потягом без зупинки, без передиху примчалася в столицю.

— Покличте до мене Клу-Клу й Фелека, — тихо мовив Матіуш.

Вони увійшли й зупинилися біля ліжка.

— Фелеку, ти не засмучуйся. Клу-Клу, це моє останнє прохання. — Голос увірвався, продовжувати не було сил. — Фелеку, візьми цей перстень, а сережки — тобі, Клу-Клу. Фелеку, тобі важко тут жити. Їдь із Клу-Клу. А коли ви станете дорослі...

Матіуш закашлявся. На його усміхнених губах з'явилася кров. Він опустив повіки й більше вже не підняв.

Місто облетіла звістка: "Матіуш помер".

Сумна звістка облетіла всю країну.

І весь світ.

Поховали Матіуша на безлюдному острові, на вершині скелі. Ало і Ала прикрасили могилу квітами, і канарки співають над нею свої нескінченні пісні.